

УДК 33.321
КП XXXXXX
№ держреєстрації 0111U010350
Інв. №

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(ОДЕКУ)
65016, м. Одеса – 16, вул. Львівська, 15;
тел. (0482)32-67-45;

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
д-р географ. наук, с.н.с.
Ю.С. Тучковенко
2016.12.

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО І КУЛЬТУРНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

(заключний)

Керівник НДР
Зав. кафедри
к.іст.н, доцент

І.В.Бубнов

2016

Рукопис закінчено 5 грудня 2016 р.
Результати цієї роботи розглянуто Науково-технічною Радою ОДЕКУ
протокол від 2016.12.15 №

УДК 33.321
КП XXXXXX
№ держреєстрації 0111U010350
Інв. №

2

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(ОДЕКУ)
65016, м. Одеса – 16, вул. Львівська, 15;
тел. (0482)32-67-45;

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
д-р географ. наук, с.н.с.
Ю.С. Тучковенко
2016.12.

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО І КУЛЬТУРНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

(заключний)

Керівник НДР
Зав. кафедри
к.іст.н, доцент

І.В.Бубнов

2016

Рукопис закінчено 5 грудня 2016 р.
Результати цієї роботи розглянуто Науково-технічною Радою ОДЕКУ
протокол від 2016.12.15 №

Керівник НДР,
зав.каф.,к.іст.н, доцент

І.В.Бубнов
(передмова, розділ 1.2,
висновки)

к.політ.н, доцент

І.Ю.Кушниренко
(розділ 1.1)

к.філос.н, доцент

А.М.Олійник
(розділ 2.1.4)

к.філолог.н, доцент

А.О.Троян
(розділ 3.2 3.3.1,
3.4.1)

старший викладач

Н.М.Глушкова
(розділ 2.2.3, 3.4.1)

старший викладач

Н.І.Кантаржи
(розділ 3.1.1, 3.1.2,
3.3.2, 3.3.3)

старший викладач

Н.Д.Краснянська
(розділ 2.1.2, 2.1.3)

старший викладач

М.І.Мирошниченко
(розділ 3.4.2, 3.4.3)

старший викладач

О.Р.Слободянюк
(розділ 2.1.1, 2.2.1,
2.2.2)

Нормоконтролер

С.В.Малацковська

Звіт про НДР: 95 с., 65 джерел.

Об'єкт дослідження – проблеми соціально-політичного та мовно-культурного розвитку України в умовах системних суспільних перетворень.

Мета роботи – аналіз етнополітичних проблем сучасного українського соціуму в контексті мовних прав національних меншин та збереження національної ідентичності; розгляд питань відродження і сучасного стану духовної культури українського суспільства та проблем соціалізації молоді; розробка форм і засобів щодо розвитку культури мовлення в комунікації сучасної молоді; вивчення та впорядкування термінології за відповідним фахом, а також використання зазначених наукових напрацювань в процесі викладання дисциплін соціально-гуманітарного спрямування.

Методи дослідження – аналіз та синтез даних, поєднання історичного та логічного підходів, діалектичний метод, використання статистичних показників, порівняльні методи дослідження, лінгвістичні методи лексичного та морфологічного аналізу тощо.

Одержані результати – визначені проблеми щодо реалізації концепції етнонаціональної політики в аспекті мовних прав національних меншин, проаналізовано роль та значення культури в справі соціалізації молоді, порушенні нагальні завдання розвитку культури мовлення в студентському середовищі, представлені рекомендації щодо впорядкування термінологічної лексики у викладанні фахових навчальних дисциплін українською мовою.

ЕТНОПОЛІТИКА, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ, МУЛЬТИМЕДІЙНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ, ТЕРМІНОЛОГІЯ, КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА.

Умови одержання звіту: за договором,

65016, Одеса-16, вул. Львівська,15, ОДЕКУ.

Вступ.....	6
1 Актуальні проблеми розвитку соціально-політичних процесів в Україні: історичний досвід і сучасність.....	8
1.1 Етнополітичні проблеми сучасного українського соціуму.....	9
1.1.1 Етнополітика України в контексті мовних прав національних меншин.....	9
1.1.2 Політико-правові та організаційні заходи щодо реалізації прав національних меншин в Україні	14
1.2 Збереження національної ідентичності в умовах кризи європейської політики мультикультуралізму.....	20
1.2.1 Європейська політика мультикультуралізму: виклики і ризики Сучасності.....	20
1.2.2 Національна ідентичність в контексті кризи європейської політики мультикультуралізму.....	27
2 Проблеми культури в процесі трансформації сучасного українського суспільства.....	32
2.1 Культура та її місце у духовному житті сучасної України.....	32
2.1.1 Актуальні проблеми культурного відродження в сучасній Україні.....	32
2.1.2 Етнонаціональна культура як соціально-духовний феномен.....	36
2.1.3 Національна свідомість як необхідна складова процесу Державотворення.....	39
2.1.4 Формування політичної культури у студентів в умовах переорієнтації та модернізації вищої освіти в Україні.....	41
2.2 Культурно-інформаційні засоби формування духовності студентської Молоді.....	46
2.2.1 Особливості соціалізації студентської молоді засобами культури.....	46
2.2.2 Застосування активних соціально-психологічних методів в екологічному вихованні.....	49
2.2.3 Інтелектуальний розвиток особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства.....	52
3 Сучасні проблеми розвитку, вивчення та практичного використання української мови та мов національних меншин.....	54
3.1 Розвиток комунікативної культури як засобу гуманізації сучасного освітнього процесу.....	54
3.1.1 Сучасні проблеми в сфері гуманізації освітнього процесу у вищих навчальних закладах України.....	54
3.1.2 Комунікативна культура – необхідна складова успішної роботи спеціаліста.....	56
3.2 Негативні тенденції в процесі комунікації сучасної молоді.....	58
3.2.1 Проблеми використання сленгу, жаргону, діалектів, ненормативної	

лексики та суржику в сучасній Україні.....	58
3.2.2 Культури мовлення – наскрізна проблема сучасного суспільства.....	65
3.3 Засоби удосконалення навчального процесу у викладанні філологічних дисциплін.....	67
3.3.1 Інтерактивні підходи в процесі вивчення української мови.....	67
3.3.2 Використання мультимедійних засобів навчання у викладанні філологічних дисциплін.....	69
3.3.3 Формування комунікативних здібностей студентів методами ігрових технологій.....	71
3.4 Мовні знання – важлива складова професійної підготовки.....	73
3.4.1 Вивчення термінології за спеціальністю – умова успішної роботи майбутнього фахівця.....	73
3.4.2 Стандартизація та впорядкування термінів з інформатики в українській мові.....	77
3.4.3 Проблеми адекватності перекладу технічних термінів.....	81
Висновки	85
Рекомендації.....	89
Перелік посилань	91

Комплексна кафедральна тема наукового дослідження «Історичний досвід соціально-політичного і культурного розвитку України та проблеми системних перетворень сучасного суспільства» є особливо актуальною в умовах трансформації суспільно-політичних відносин, які відбуваються в сучасній Україні. Своєчасне виявлення нагальних проблем у соціально-політичній та духовно-культурній сферах українського суспільства надає можливість передбачення та попередження негативних тенденцій суспільної життєдіяльності; сприяє пошуку відповідей на нові виклики сучасності з урахуванням вітчизняного та світового досвіду; забезпечує формування активної громадянської позиції студентської молоді; стимулює удосконалення матеріалів навчальних курсів відповідних дисциплін на основі новітніх наукових досягнень в галузі соціально-гуманітарних наук.

Розгляд зазначеної теми здійснювався через проведення комплексних досліджень за наступними основними напрямками: «Актуальні проблеми розвитку соціально-політичних процесів в Україні: історичний досвід і сучасність», «Проблеми культури в процесі трансформації сучасного українського суспільства», «Сучасні проблеми розвитку, вивчення та практичного використання української мови та мов національних меншин».

Вказана структура науково-дослідної роботи зумовлена необхідністю виділення, в якості предмета вивчення, лише певних, конкретних питань з існуючого комплексу проблем суспільно-політичного життя сучасної України та пояснюється науковою спеціалізацією фахівців, що працюють на кафедрі.

Аналіз етнополітичних проблем сучасного українського соціуму розкриває зміст дискусійних процесів у вітчизняній мовно-культурній сфері, забезпечує можливість запобігання відповідних конфліктних ситуацій та подальшого розвитку і саморегуляції українського суспільства, сприяє вивченню основних тенденцій та напрямів формування державної політики стосовно міграційних викликів у сучасному глобалізованому світі.

Поглиблене вивчення ролі та значення соціокультурних чинників у процесі трансформації сучасного українського суспільства має забезпечувати національно-патріотичне виховання молоді, підвищення її відповідальності при прийнятті соціально-значущих рішень, створювати передумови задля формування соціально-особистісних компетенцій випускників вищих навчальних закладів.

Порушення нагальних завдань розвитку, впровадження та практичного використання української мови та мов національних меншин сприятиме удосконаленню методики вивчення спеціальної професійної термінології майбутніми фахівцями, вихованню культури мовлення, подоланню негативних тенденцій в процесі комунікації сучасної молоді.

Матеріали наукових публікацій викладачів кафедри українознавства та соціальних наук за період 2011-2016 років, основні висновки яких були покладені в основу цього заключного звіту, дали змогу дослідити такі важливі проблеми як:

- завдання та тенденції політико-правового та організаційного регулювання у сфері прав національних меншин в Україні;
- збереження національної ідентичності в умовах глобальної кризи політики мультикультуралізму;
- формування політичної культури в умовах модернізації вищої освіти в Україні;
- різноманітні культурологічні аспекти процесу національного відродження;
- соціально-психологічні аспекти екологічного виховання студентської молоді;
- розвиток комунікативної культури як засобу гуманізації сучасного освітнього процесу;
- заходи та механізми розвитку культури мовлення в студентському середовищі;
- застосування різних засобів удосконалення навчального процесу у викладанні філологічних дисциплін;
- стандартизація та впорядкування термінологічної лексики у викладанні фахових навчальних дисциплін українською мовою.

Отримані результати знайшли наукове апробування під час участі викладачів кафедри в роботі відповідних наукових та науково-методичних конференцій та семінарів. Матеріали наукових досліджень за вказаними напрямками було використано в справі організації та проведення загальноуніверситетських культурно-виховних заходів та при підготовці тематичних публікацій у засобах масової інформації.

Актуальність виконання НДР полягає в тому, що її результати можуть бути впроваджені в навчальну роботу університету, деякі висновки і рекомендації можуть бути представлені органам державної влади та використані в справі організації та проведення науково-дослідної роботи студентів

1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ 9 ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І СУЧАСНІСТЬ

В умовах дестабілізації соціально-економічної ситуації і перманентного турбулентного стану політичної сфери сучасної України гострим і актуальним постає мовне питання, яке завжди було вагомим показником толерантності або нетерпимості етнополітики держави. Дослідження означеної проблеми є актуальним не лише з історичної точки зору, але й в контексті регулювання політичної ситуації та подальшого розвитку і саморегуляції українського суспільства.

Серед першочергових завдань поліетнічної держави, якою є Україна, має бути проведення толерантної етнонаціональної політики, спрямованої на інтеграційні процеси серед різних етнічних груп. Незважаючи на значні досягнення в галузі міжетнічної толерантності в процесі розбудови мирного поліетнічного суспільства, в якому поважають права представників усіх етнічних груп, існує ціла низка проблем практичного застосування вже існуючих політико-правових та організаційних заходів щодо реалізації захисту прав національних меншин. Означена проблема потребує не лише постійної уваги, але й подальшого теоретичного розроблення задля подолання перешкод на шляху прийняття фахових та довгоочікуваних нормативно-правових актів з цього питання

Одним з найбільш актуальних політичних явищ сучасного світу є широкомасштабна міграція населення, поточні інтеграційні процеси і політичні аспекти їх впливу на стан національної ідентичності. Означена проблема є політично й соціально затребуваною у площині включення нових діаспор у європейське співтовариство і пов'язаних із цим кризових явищ національного й міжнаціонального характеру. Для багатонаціональної України, за умов глобалізації сучасного світу, проблема збереження і модернізації національної ідентичності може виявитися наскрізною у найближчий час і, тому потребує вивчення світового досвіду щодо її розв'язання.

1.1.1 Етнополітика України в контексті мовних прав національних меншин

Мовне питання є актуальним впродовж всієї історії існування та становлення української народності. Історично склалося так, що українці споконвіків відчують утиснення з цього приводу. «Мовні кайдани» були на нас при Речі Посполитій, при монголо-татарському поневоленні, при Російсько-імперському ярмі та в роки СРСР. На тлі такого величезного проміжку часу, роки незалежності – крапля в морі. Тому «наша людина» бажає цілковито відчувати свою приналежність до «історичної справедливості» і не поспішає ділитися своїми правами з «іншими». В міжнародному праві та практиці така «обережність» має назву – «нетерпимість» чи «інтолерантність».

Але ж Україна – багатонаціональна держава, тому, навіть при наявності великого відсотку толерантності до національних меншин, розгойдування мовного питання є, нічим іншим, як звичайною справою для політичних сил, при чому немає різниці – це сили провладні чи опозиційні.

Так, першою резонансною політико-соціальною подією середини 2000-х на Україні, у світлі мовних прав національних меншин, стали рішення двох міських та однієї обласної рад з приводу визнання російської мови як регіональної. А саме – «в означенні Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», 6 березня 2006 року Харківська міська рада (міський голова В. Шумілкін) у Рішенні № 43/06, 25 квітня 2006 року Луганська обласна рада (голова ради В. Голенко) у Рішенні № 2/13 та 26 квітня 2006 року Севастопольська міська рада (голова ради В. Саратов) у Рішенні № 11 постановили визнати російську мову в місті Харкові, в Луганській області та на території міста Севастополя регіональною, «такою, що потребує охорони і розвитку в спосіб, який не перешкоджає розвитку державної української мови» регіональною.

Ці рішення можна кваліфікувати як односторонні, тобто далеко не толерантними по відношенню до більшості національних меншин України, так як вони спрямовані лише на розширення російськомовних прав.

Однак тодішній Міністр юстиції України Сергій Головатий 10 травня 2006 року в юридичному висновку Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області дав дуже розгорнуте та професійне обґрунтування незаконності цих рішень.

Він зазначив, що спільним для вищезазначених рішень є те, що у кожному з актів відповідного органу місцевого самоврядування міститься посилання на так

звану «Європейську Хартію регіональних мов або мов національних меншин», яка була підписана від імені України 2 травня 1996 року та ратифікована Верховною Радою України 15 травня 2003 року.

Ратифікація Україною цієї Хартії у такому вигляді, як це було вчинено 15 травня 2003 року, об'єктивно спричинила виникнення в Україні низки гострих проблем юридичного, політичного та економічного характеру. Головними причинами цього є як неправильний, на думку С. Головатого, офіційний переклад тексту документа українською мовою, який був доданий до Закону про ратифікацію Хартії, так і хибне розуміння об'єкта і мети Хартії.

Він зазначив, що автентичні тексти Хартії, укладеної офіційними мовами Ради Європи – англійською і французькою, чітко вказують на те, що у цьому акті міжнародного права йдеться достеменно не про «регіональні мови або мови меншин», а про єдине поняття – «регіональні або міноритарні мови». Понад те – як зазначено у пункті 11 Пояснювальної записки до Європейської Хартії: «Метою Хартії є захист та підтримка регіональних або міноритарних мов, а не мовних меншин».

Об'єктом Хартії, тобто тим предметом, на який її безпосередньо спрямовано, є захист мов, котрим загрожує зникнення. Отже, об'єктом Хартії є мови, які опинилися під загрозою як етнокультурне явище, а не мовні права національних меншин, які проживають у певних регіонах держави.

Тому, за висновками С. Головатого, російська мова жодним чином не потрапляє під визначення регіональної або міноритарної мови (як його наведено в Хартії), оскільки ця мова використовується в межах території України в багатоманітних функціональних сферах та на надзвичайно широкій території (не в одному географічному просторі). Вона не потребує особливого захисного режиму через загрозу свого зникнення. Навпаки – у багатьох регіонах України вона є домінуючою та навіть такою, що через своє панівне становище загрожує зникненню інших мов, включно з українською [1].

Окрім цього, хибне розуміння сутності та спрямованості Хартії на час її ратифікації Верховною Радою України (і не в останню чергу через помилковий переклад українською мовою) спричинило грубу помилку в тій частині тексту Закону про ратифікацію, що передбачає «захист» неіснуючих мов – «грецької» та «єврейської» (в сучасних умовах громадяни України відповідного етнічного походження послуговуються новогрецькою мовою та мовою ідиш). З огляду на те, що таких мов, як «грецька» і «єврейська», не існує в природі, а Закон України тут передбачає захист мов грецької та єврейської національних меншин (що не є об'єктом Хартії), то ні Хартію, ні Закон України (про її ратифікацію) у цій частині на практиці виконати неможливо.

Істотним недоліком Закону України (про ратифікацію Хартії) є те, що він не передбачає захисного режиму тим мовам, які насправді потребують його, бо перебувають на межі зникнення. Йдеться, зокрема, про такі мови, що нагально

потребують державного захисту в Україні: гагаузька, ідиш, караїмська, кримсько-татарська, кримчацька, ромська, урумська, асирійська та інші.

Як відомо, компетенція визнавати ту чи іншу мову на території держави як регіональну або міноритарну та поширювати на неї захисний режим належить виключно державі – в особі її відповідних органів (що стосовно до української практики узгоджується з положеннями статей 10 і 92 Конституції України – статус мов визначається законом держави, який ухвалює Верховна Рада України).

Якщо говорити про зачатки такої ідеї та проведення національної політики з мовних питань національних меншин саме сьогодні, то перш за все треба вирішити питання, яке залишається спірним та актуальним майже 3 роки – це суперечливий, так званий закон «Ківалова-Колесніченко». Закон «Про засади державної мовної політики» набув чинності 10 серпня 2013 року. Ним передбачено, що у 13 регіонах України російська мова отримує статус регіональної, що практично прирівнює її до державної. Закон дозволяє використовувати в офіційному діловодстві не українську мову, а ту, якою в конкретному регіоні розмовляє не менш як 10% жителів.

Свого часу ухвалення закону викликало хвилю протестів по всій Україні. Опозиція заявляла, що закон прийнятий з істотними порушеннями. Верховна Рада 23 лютого 2014 р. визнала закон таким, що втратив силу. Однак тодішній в.о. президента України і голова ВР Олександр Турчинов відмовився схвалити скасування цього закону. Майже на рік про цю ситуацію «забули». А 13 лютого 2015 Конституційний суд України відкрив провадження за поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності «мовного закону» Конституції України, хоча саме подання надійшло до Конституційного суду ще 10 липня 2014 р. [2].

Можна лише констатувати, що окрім інших важливих чинників, від рішення Конституційного суду також залежить подальший розвиток політико-соціальних суперечностей України на національному та міжнаціональному рівні, інакше це питання було б вже давно вирішено провладними силами.

Ще однією «неприємністю» у правовому полі мовних прав національних меншин є Концепція державної мовної політики від 15 лютого 2010 року. Серед очікуваних результатів реалізації Концепції, було твердження, згідно з яким планомірне виконання завдань мовної політики має створити умови для утвердження державності української мови, підвищення її престижу, набуття нею рис перспективності і авторитетності, а також забезпечити вільний і безконфліктний розвиток мовної самобутності національних меншин України. Але вище зауважується, що нормалізації мовної ситуації в державі заважають не лише відсутність ефективної державної мовної політики, але й політизація мовного питання, політичні спекуляції з боку певних внутрішніх і зовнішньополітичних сил, які свідомо прагнуть викликати штучне протистояння в суспільстві. Тому, надання статусу державної мови іншим мовам неминуче

спричинить не лише швидке витіснення української мови з офіційного спілкування, а й подальше звуження сфери її використання [3].

Аналізуючи ці положення, далеко «не останнього» нормативно-правового акту країни, постає питання: «чому позитивна, мирна, толерантна, сучасна та доброзичлива практика розвинутих європейських (та не тільки) країн з цього приводу (надання статусу державної мови мовам національних меншин) є для нашої країни чимось неважливим, неймовірним, небажаним для прийняття!?!». Ось декілька країн, що ставляться до цього факту толерантно: в Канаді дві офіційні мови - англійська та французька, у Швейцарії чотири - німецька, французька, італійська та ретороманська, у Фінляндії - фінська і шведська, в Ізраїлі - іврит та арабська, в Бельгії - нідерландський (тільки у Фландрії та Брюсселі), французька (тільки у Валлонії, крім території німецькомовного співтовариства, і Брюсселі), німецька (тільки на території німецькомовного співтовариства) і т.д.

Чи могли б коли-небудь ці країни допустити у своїх нормах таке формулювання: «надання статусу державної мови іншим мовам неминуче спричинить не лише швидке витіснення основної державної мови з офіційного спілкування, а й далі звуження сфери її використання»? Відповідь очевидна – ні. Чого боїмося ми? Які історично-імперіалістичні «привиди» нас переслідують? Можливо ніякі, а все, що відбувається – це лише вміла маніпуляція провладних та опозиційних сил (будь-яких парламентських скликань), тим паче, повторимося - це зазначено навіть у нормі права: «політизація мовного питання, політичні спекуляції з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, які свідомо прагнуть викликати штучне протистояння в суспільстві». Взагалі, не зрозумілим є визнання цього факту на державному та національному рівні. Навпаки, одним з головних завдань держави та усіх її органів, інститутів є проведення вмілої, толерантної національної політики у сфері міжетнічних та міжнаціональних відносин, що має бути прикладом для наслідування всіма громадянами країни. Можна припустити, що наші можновладці не мають чіткого механізму практичного застосування мовних прав національних меншин і ніхто з них не хоче бути першопрхідцем. Безумовно, було б правильним та найменш енерговитратним «підглянути» відповідну схему у інших країн-членів ОБСЄ.

Діяльність ОБСЄ як регіональної організації загальної компетенції охоплює практично всі галузі міжнародного співробітництва, причому захист національних меншин займає тут одне з центральних місць. Просторова сфера функціонування Організації поширюється не тільки на всі держави Європи (вони є членами ОБСЄ і в цьому сенсі її можна назвати загальноєвропейською організацією), а й за межами європейського регіону (участь в ОБСЄ США, Канади, закавказьких і середньоазіатських держав). Отже, ОБСЄ може впливати на забезпечення прав національних меншин на величезному просторі і охоплювати таким впливом велику кількість держав. В число пріоритетних

завдань ОБСЄ на сучасному етапі включені такі параметри, які безпосередньо пов'язані з міжнаціональними відносинами (консолідація загальнолюдських цінностей; запобігання конфліктів на ранній стадії їх розвитку; відновлення стабільності та досягнення миру в регіонах, де ведуться військові дії; усунення реальних і передбачуваних загроз безпеки та запобігання виникненню нових ліній розмежування) [4, с.9].

Серед основних питань в етнополітиці, які стоять перед країнами-членами ОБСЄ (у тому числі Україною), є питання щодо використання мов меншин в офіційному спілкуванні: чи можуть національні меншини користуватися своєю власною мовою при контактах з адміністративними органами і комунальними службами по всій країні? Чи є це їх правом згідно з національним законодавством на території, де мова меншини традиційно використовується значною частиною місцевого населення? Чи можуть національні меншини користуватися своєю власною мовою в судових процесах та інших контактах з судовими органами по всій території країни? Чи є це їх правом згідно з національним законодавством на території, де мова меншини традиційно використовується значною частиною місцевого населення?

Частково на ці питання відповідають міжнародні стандарти, які свого часу були імплементовані до національного законодавства України. Вони передбачають, що можливість людей, які належать до національних меншин, спілкуватися з державними чиновниками і структурами на своїй власній мові є істотним мовним правом. Така можливість гарантує, що вони можуть розуміти дії держави, які їх стосуються, і виражати свої погляди на відповідні державні інструментарії. Вона також дозволяє таким особам активно включитися в цивільне життя країни для того, щоб створювати плюралістичне і відкрите суспільство, де члени груп меншості відчувають своє єднання з іншими, не жертвуючи при цьому самовизначенням [5].

Аналізуючи мовне питання в українському суспільстві, хотілося б внести ще деякі пропозиції (окрім вищезазначених) для вирішення існуючих недоліків. Перш за все, було б доречним вирішити питання про створення в Україні інституційної системи забезпечення державної мовної політики, яка б включала в себе нові фахові інституції. Задля однакового сприйняття норм права (етимологічного значення термінів) усіма членами українського суспільства, у тому числі і самих національних меншин та задля припинення спекуляції з цього питання можновладцями, було б доречно на офіційному рівні забезпечити підготовку виправленого перекладу українською мовою «Європейської Хартії регіональних мов або мов національних меншин», яку лише після винесення офіційного визначення можна було б перейменувати на «Європейську Хартію регіональних або міноритарних мов» (якщо того буде вимагати експертна група). Це є необхідним у зв'язку з найчастішим офіційним посиланням саме на цей нормативно-правовий акт. Задля припинення народних та можновладних

«догадок» з приводу необхідності чи непотрібності введення інших офіційних мов, було б доречним проведення референдуму з цього питання.

Таким чином, можна зробити ряд висновків, які матимуть теоретичне та практичне значення для подальших правових та наукових розробок в досліджуваній сфері: існує нагальна потреба в розробці цілісного національного законодавства, в основу якого має бути покладена Концепція державної етнонаціональної політики в Україні, тому обов'язковим першочерговим завданням має стати прийняття Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України»; при створенні нових законів та законодавчих актів в галузі етнополітики бажано детально вивчати й використовувати досвід інших європейських країн і сучасні тенденції міжнародного права; ефективність та успішність вирішення цих проблем значною мірою залежатиме від установа не лише задекларованої, а й реальної співпраці офіційних суб'єктів законодавчої ініціативи з широким колом науковців, незалежних експертів, неурядових організацій, у першу чергу створених самими меншинами.

1.1.2 Політико-правові та організаційні заходи щодо реалізації прав національних меншин в Україні

Молода поліетнічна держава, якою є Україна на сьогоднішній день, має одне з першочергових завдань – проведення толерантної етнонаціональної політики, яка була б направлена на інтеграційні процеси серед різних етнічних груп. Українська держава та суспільство мають значні досягнення в галузі міжетнічної толерантності в процесі побудови мирного поліетнічного суспільства, в якому поважають права представників усіх етнічних груп. Ухвалено низку законів, які сприяють захисту прав національних меншин. Держава гарантує збереження, захист і вільний розвиток мов національних меншин України, сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності корінних народів і національних меншин, гарантує їм здобуття освіти рідною мовою, вивчення рідної мови в навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Але все вищепераховане не гарантує звільнення етнонаціональної політики від низки проблем практичного застосування уже існуючих політико-правових та організаційних заходів щодо реалізації захисту прав національних меншин, а також від перешкод стосовно прийняття сучасних та довгоочікуваних нормативно-правових актів з цього питання.

Варто зазначити, що державою здійснюється комплекс політико-правових та організаційних заходів щодо практичного вирішення проблем задоволення освітніх, мовних, культурних потреб представників різних національностей, які

проживають в Україні. Збереження та розвиток культур національних меншин розглядається нашою державою як важлива складова загальнонаціонального культурного розвитку. Україна як суб'єкт міжнародного права і рівноправний учасник міжнародного спілкування ратифікувала переважну більшість конвенцій та угод у сфері захисту прав людини. З урахуванням цього державна етнополітика України здійснюється також відповідно до Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Факультативного протоколу до нього, Декларації 47-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, Документа Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ, Гаазьких рекомендацій з прав національних меншин на освіту, Ословських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин та інших міжнародних документів. Найважливішим міжнародно-правовим документом у сфері захисту прав національних меншин для всіх європейських країн і, зокрема, для України є Рамкова конвенція про захист національних меншин.

Головною перемогою міжнаціональної толерантності в Україні, до якої етнонаціональна політика йшла багато років, є схвалення Урядом проекту Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» від 28 серпня 2013 року. Варто зазначити, що протягом останніх років не раз здійснювалися спроби підготовки та винесення на розгляд Верховної Ради України цього законопроекту.

Проектом Концепції передбачені механізми реалізації державної етнонаціональної політики та визначені її основні напрями у різних сферах суспільного життя (політико-правовій, культурно-гуманітарній, інформаційній та сфері зовнішньої політики). У законопроекті передбачається прийняття Верховною Радою концепції етнонаціональної політики України, де конкретизуються зафіксовані в Конституції України положення та принципи державної політики у сфері міжнаціональних відносин. Зокрема, Конституція України ввела в правове поле такі поняття: «український народ», «українська нація», «корінні народи» і «національні меншини». Незважаючи на це, зараз правовий статус вищевказаних термінів не визначено на законодавчому рівні. Саме тому в концепції дається визначення даних термінів, а також таких термінів, як «державна етнонаціональна політика України», «етнічна спільність», «етнічна ідентичність», «етнос», «етнонаціональні відносини», «ксенофобія», «закордонний українець», «національно-культурна автономія» [6].

Якщо говорити про організаційні заходи щодо практичного вирішення проблем задоволення освітніх, мовних, культурних потреб представників різних національностей, які проживають в Україні, тобто про механізм реалізації прав національних меншин, то слід зазначити, що окрім вищезазначених потреб, піклуючись про збереження культурних традицій і надбань етносів, що

проживають в Україні, держава всіляко сприяє відзначенню ними днів свіден національної культури, пам'ятних дат, релігійних та обрядових свят тощо.

У 2002 році було створено Конгрес національних громад України, який є всеукраїнською спілкою громадських організацій, що об'єднуються на основі єдності інтересів для спільної реалізації своїх прав і свобод, спрямованих на національне відродження та зміцнення зв'язків між національними громадами України. Конгрес видає газету «Форум націй», що виходить українською мовою і розповсюджується по всій території України, проводить активну роботу щодо інтеграції національних меншин України в українське суспільство, організує конференції, круглі столи з проблем національних меншин, міжнаціонального спілкування, національної освіти, виховання толерантності, проводиться моніторинг міжнаціональних, міжконфесійних відносин, стану толерантності у суспільстві. Серед найважливіших проектів: проект з виховання толерантності підлітків «Простір толерантності», який включає дитячий табір «Джерела толерантності» та підліткові клуби толерантності у Києві, Маріуполі, Сімферополі, Львові, Харкові та Кишиневі (Молдова) [7].

На сьогоднішній день на території України офіційно зареєстровано близько 1200 національно-культурних товариств із різним статусом, причому 37 громадських організацій мають всеукраїнський статус. Реалізуючи передбачене чинним законодавством право на розвиток етнічної самобутності, національні меншини за підтримки держави задовольняють свої освітні потреби, відроджують свою мову, культуру, звичаї, традиції, розвивають самодіяльне та професійне мистецтво.

Характерною рисою діяльності, перш за все, всеукраїнських національно-культурних товариств є формування толерантності у міжнаціональних відносинах. Це передусім організація літніх таборів толерантності для дітей та юнацтва, проведення всеукраїнських уроків толерантності, круглих столів, семінарів. Так, за ініціативи Асоціації єврейських організацій та общин України протягом тривалого часу проводиться Всеукраїнський міжнаціональний дитячий табір «Джерела толерантності». Проект організовано Конгресом національних громад України задля виховання міжнаціональної толерантності української молоді, протидії ксенофобії, формування активної громадянської позиції у молоді національних громад, поширення знань про національне розмаїття України. Щороку, під час літніх канікул для вивчення рідних мов, знайомства з різноманіттям культур і традицій у цьому таборі збираються представники близько 25 національностей.

Щодо фінансування культурно-просвітницької діяльності національних меншин, то треба зазначити, що з метою створення умов для збереження і розвитку національної самобутності національних меншин, їх мови, культури і традицій у Державному бюджеті України передбачаються відповідні асигнування. Але цих коштів недостатньо для того, щоб у повній мірі реалізувалася практика надання національно-культурним товариствам

приміщень соціально-культурного призначення, що перебувають у державній та комунальній власності для проведення ними культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на відродження національних культур, мов, традицій та звичаїв національних меншин України. Незважаючи на розпорядження президента України «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств» [8], у якому пропонується розглянути можливість безоплатного надання будівель і споруд, що перебувають у державній власності та комунальній власності, для проведення національно-культурними товариствами культурологічних, освітніх, науково-просвітницьких та інших заходів; вивчити питання та здійснити в установленому порядку заходи щодо встановлення відповідно до законодавства мінімального розміру плати за оренду державного та комунального майна, що використовується зазначеними товариствами для забезпечення своєї діяльності, на сьогодні із 1200 національно-культурних товариств приміщеннями забезпечені на різних умовах (оренда, суборенда, приватна власність, пільгові умови оренди) лише близько третини громадських об'єднань. Останнім часом у місцях компактного проживання національних меншин недостатньо розвивається мережа регіональних центрів національних культур та закладів культури, а також їх матеріально-технічна база. Недостатньо відпрацьований механізм і щодо виділення коштів з місцевих бюджетів на підтримку діяльності національно-культурних товариств.

Правовою основою формування державної політики щодо забезпечення освітніх потреб національних меншин стали Декларація про державний суверенітет України, Декларація прав національностей, Конституція України, Закони України «Про національні меншини в Україні», Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Про засади державної мовної політики, «Про освіту», «Про позашкільну освіту» та інші законодавчі акти України.

Відтак в Україні при утвердженні української мови як державної визнається право кожного громадянина на вільне користування та навчання рідною мовою або вивчення рідної мови. Міністерство освіти і науки України за участю управлінь освіти і науки при облдержадміністраціях послідовно вживає відповідні заходи для забезпечення цих прав. В Україні функціонує мережа освітніх закладів з навчанням (вихованням) мовами національних меншин, до якої входять дошкільні заклади, загальноосвітні навчальні заклади, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади, недільні школи. Ефективними заходами, що сприяють вивченню та знанню державної української мови представниками національних меншин є щорічні конкурси на краще знання рідних мов національних меншин, які проводяться у більшості областей України. На сьогоднішній день покращується навчально-методичне забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів, у яких мови національних меншин вивчаються як предмет або факультативно.

Слід зазначити, що в Україні функціонують різні типи загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин. Так, Ужгородський Національний університет є єдиним в Україні вищим навчальним закладом, в якому представники національних меншин складають вступні іспити рідною мовою (угорською, російською, румунською, словацькою). Крім того, в Мукачівському педагогічному училищі підготовка вчителів початкових класів для шкіл з національною мовою навчання ведеться угорською мовою. Угорською мовою здобувають фахову освіту в окремих групах Мукачівського державного аграрного технікуму, Ужгородського училища культури та Берегівського медичного училища [9, с.28-29].

Інформаційні потреби національних меншин є складовою системи духовних потреб і запитів, які є важливою часткою в цілісному житті індивідуума. Задоволення потреб у праці, пізнанні, спілкуванні створює необхідні передумови для розвитку етнічних інформаційних потреб.

На сьогодні є ЗМІ, які працюють на всеукраїнському рівні, засновниками яких є самі національно-культурні товариства. Це газети «Форум націй», «Наша Батьківщина», «Романі Яг», «Голос Азербайджану», «Елліни України», які дуже потребують фінансової підтримки від держави [10, с.17]. В Автономній Республіці Крим виходять кримськотатарською мовою на 100 % газети «Кърым», «Яньи донья» та журнал «Йилдыз», а решта національних періодичних видань, таких як «Арекет», «Полуостров», «Діалог» і навіть друкований орган Меджлісу кримськотатарського народу «Авдет», виходять російською мовою [11, с.46].

В Україні є два великі кінофестивалі, де національні громади можуть представляти фільми про своє життя: кінофорум «Разом» і фестиваль «Мій рідний край». Національна радіокомпанія України висвітлює національне питання на «Українському радіо» в програмах «Культура», «Здрастуй, Україно», «Голос Росії», «Ассалям алейкум», «Україна і світ». Серед регіональних компаній, які ведуть мовлення для національних громад, — Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Одеська, Чернівецька обласні державні телерадіокомпанії та державна телерадіокомпанія «Крим». Остання транслює передачі аж сімома мовами.

Щодо проблем механізму реалізації інформаційних прав нацменшин, то можна констатувати факт недостатньої підтримки з боку держави друкованих засобів масової інформації мовами національних меншин. Не збільшується обсяг телерадіопрограм обласних державних телерадіокомпаній, які висвітлюють питання міжнаціональних відносин, традиції та культуру національних меншин. Не вдалося за роки незалежності реалізувати ідею створення на українському телебаченні та радіо окремої передачі, яка була б спрямована на роз'яснення положень національного та міжнародного законодавства у сфері міжнаціональних відносин, формування толерантності, висвітлення історії розвитку культур національних меншин України, їх традицій, звичаїв та обрядів.

Усі вищезазначені факти добре та об'єктивно, як би мовити «із середини» висвітлюють комплекс політико-правових та організаційних заходів щодо реалізації та забезпечення захисту прав національних меншин в Україні, вказують на їх «недоробки» та недоліки, а також лише своїм існуванням настановлюють на деякі шляхи їх вирішення.

Треба зауважити, що позитивні тенденції у сфері міжнаціональних відносин, задоволення етнокультурних потреб національних меншин – незаперечні, але недоробки все ж таки є. Тому, головним повинно бути те, щоб не замовчувати їх, а відверто говорити про них, вивчати і методично працювати над їх вирішенням. Нагальним завданням для всіх органів державної влади та громадських організацій є переведення у практичну площину виконання положень Конституції України, законів та підзаконних актів з питань забезпечення прав національних меншин, створення належних умов для підтримки діяльності їх національно-культурних товариств.

1.2 Збереження національної ідентичності в умовах кризи європейської політики мультикультуралізму

1.2.1 Європейська політика мультикультуралізму: виклики і ризики сучасності

Одним з найбільш актуальних політичних явищ сучасного світу є широкомасштабна міграція населення, поточні інтеграційні процеси і політичні аспекти їх впливу на стан національної ідентичності. Означена проблема є політично й соціально затребуваною, але при цьому ще залишається недостатньо дослідженою. Це, певною мірою, зумовлене особливою делікатністю підходів щодо проблем міжнаціональних і міжконфесійних відносин, які виникають у зв'язку з явищем міграції. Сьогодні міграція являє собою тісне переплетення демографічних проблем, що виникли після двох світових війн, наслідків деколонізації, завершення «холодної війни», сучасних процесів глобалізації, що загострюються економічними кризами. Саме в цій площині знаходиться проблема інтеграції мігрантів, тобто, включення нових діаспор у європейське співтовариство і пов'язані із цим кризові явища національного й міжнаціонального характеру. Одним із головних і найбільш складних завдань, які повстали перед політологією на початку ХХІ століття, стало дослідження політичних аспектів явища масової транснаціональної міграції. Згідно зі звітом Міжнародної організації з міграції, кількість міжнародних мігрантів в 2010 році склала 214 млн. осіб або 3,1 % населення світу і, у випадку збереження існуючих темпів зростання, їх кількість до 2050 року може досягти 405 млн.» [12].

Сучасні міграційні процеси сьогодні привертають до себе увагу дослідників практично всіх галузей наукового знання: економістів, фінансистів, юристів, мовознавців, філософів, соціологів, культурологів, релігієзнавців тощо. Значний інтерес у цьому плані являють собою дослідження різноманітних теоретичних питань сутності і причин явища міграції, що представлені в працях відомих західних аналітиків, зокрема: Б. і Д. Колфілда, Ф.Дюваля, Ф. Броделя, Б.Томаса, Т.Шульца, П.Стокера, Ч. Джингвена, С.Бенхаbib і багатьох інших. Конструктивний аналіз міграційних проблем демонструють російські соціологічні й філософські школи. Їх представники (В.О. Іонцева, О.В. Тюрюканова, С.Олімова, Г.С.Вітковська, Ж.А.Зайончковська, Л.Л. Рибаківський, А.В.Топілін, В.А.Малахов, В.О.Мамонова, В.О.Тішков та ін.) зосереджені на вивченні специфіки явища міграції в умовах російської дійсності. Серед вітчизняних досліджень міграції як соціального явища являють собою інтерес роботи С.Дрожиної, А. Позняка, А. Гайдуцького, Г. Ревни, С. Пірожкова, О. Малиновської, О. Хомри та ін. Внесок вказаних науковців у вивчення різноманітних проблем явища міграції є вагомим і безумовним, але недостатнім,

коли постають практичні питання політичного упорядкування міграційних процесів і, відповідно, необхідності здійснення спеціальних досліджень щодо шляхів, засобів, умов та наслідків адоптації різних діаспор, що стали утворюватися у країнах ЄС, до нового соціокультурного середовища. Спроби заміщення національного співтовариства мультикультурним поступово призводять до розриву єдиного соціально-політичного простору, створюючи загрозу цивілізаційного розламу в європейському суспільстві.

Намагання політичних еліт європейських країн розв'язати зазначену проблему, покладаючись лише на принцип толерантності, не принесли бажаних результатів. Передбачалося, що широко розрекламована політика мультикультуралізму, навіть без її детального попереднього пророблення, здатна забезпечити інтеграцію інокультурних груп в будь-яке національне співтовариство. Саме за цієї причини мультикультуралізм зазнав краху в більшості європейських країн, у тому числі в Німеччині, Великобританії, Франції, Норвегії, Бельгії й інших [13, с.141]. Причини невдач політики мультикультуралізму в кожній з країн визначаються по-різному, але фактично всі вони пов'язані зі споконвічно невірним методологічним підходом до самої сутності інтеграції. Насамперед, інтегрувати можна того, хто цього щиро бажає. Більшість мігрантів має намір інтегруватися лише формально, а саме, отримати громадянство країни проживання із збереженням традиційного для себе способу життя. Вони не сприймають демократію і не бажають її сприймати. Як справедливо зазначає Ю. Латиніна, «у рамках мультикультуралізму в Європу переселяється нескінченна кількість людей з арабських країн, усі ці люди ходять, звернені в чадру, продовжують сповідувати свої власні цінності: зазвичай не розмовляють європейськими мовами, здійснюють гігантську кількість злочинів і, як правило, вважають, що вони не просто роблять ці злочини, а проводять джихад проти невірних, вони ненавидять те суспільство, яке їх годує, і вважають, що воно їм повинне» [14]. Такого роду мігранти утворюють етноконфесіональні земляцтва, що об'єднують їх членів мовою, культурою, конфесією та прагнуть зберегти архаїчність відносини власного етносу і зовсім не бажають інтегруватися. Чисельність і міць таких громад безупинно зростає. Сприйняття суспільством подібної поведінки мігрантів і реакція політиків радикально різняться. Для європейських політиків було важливо «закрити» проблему інтеграції, не вникаючи в її сутність і не замислюючись над її наслідками. До певного часу, поки внутрішні протиріччя у суспільстві стосовно ситуації з мігрантами мали неявний характер, ці проблеми нікого не цікавили. У пошуках політичного врегулювання соціально-національних розбіжностей, викликаних міграцією, розвинені європейські країни на рівні власної внутрішньої політики, без урахування особливостей загальноєвропейського міграційного процесу, стали звертатися до досвіду, накопиченого в іншій демографічній і політичній реальності. Запозичення цього досвіду і його автоматичне перенесення на якісно відмінне політичне поле не принесли позитивних результатів ані жодній із країн.

Об'єктивна оцінка становища, що склалося в сфері міграції, змусило аналітиків висловити цілком обгрунтоване попередження про майбутню кризу національної ідентичності і можливі неконтрольовані наслідки цього процесу.

Тим часом, політична наука на сьогодні ще не готова дати глибоке наукове осмислення сучасних інтеграційних процесів, ще не розроблені способи подолання вже наявних негативних наслідків помилкової міграційної політики, відсутні конкретні практичні рекомендації щодо прийняття успішних політичних рішень у даній сфері. Для України означена проблема так само актуальна, як і для будь-якої іншої європейської країни, але, у нашому випадку це питання ще більш загострюється фактором пошуку національної ідентичності корінного населення. Політичні результати останніх виборчих кампаній в Україні засвідчують, що двоїста ідентичність української нації стає не лише політичною проблемою, але й питанням національної єдності і, навіть, державної безпеки. Окрім того, Україна є донором мігрантів у країни ЄС, і тому її проблеми з мігрантами значно складніше, аніж в інших державах.

На європейському континенті політика мультикультуралізму і проблема збереження національної ідентичності були інспіровані масовою міграцією та з'явилися одночасно з нею. Гостра необхідність інтегрування величезних мас людей у нове суспільство вимагала нестандартних політичних рішень, яких в історичній практиці ще не було. Оскільки міграція спочатку розглядалася як явище тимчасове й минуле, оскільки жодна держава не розраховувала, що мігранти, які приїхали в пошуках роботи, захочуть залишитися у нових країнах у якості їх громадян або довічних гостей. Коли ж це стало реально відбуватися, політики, як в цілому і суспільство, виявилися не готовими до такого перебігу подій. Міграція досить швидко перетворилася у неконтрольоване і гостро конфліктне явище. Зріс її масштаб, змінився її характер, сформувалися нові її види. Особливу небезпеку сьогодні створюють численні біженці і нелегальні мігранти. Обидві ці групи не прагнуть до інтегрування у нове суспільство і, навіть не здатні до цього. Частина біженців сподівається повернутися додому по закінченню на батьківщині воєнних дій, інші задовольняються соціальною допомогою, що вони отримують. Відмінну позицію займають нелегальні мігранти. Вивчити мову, отримати кваліфікацію, офіційно знайти роботу вони не можуть і тому об'єднуються із кримінальними елементами, беруть участь у наркобізнесі, торгівлі людьми та інших незаконних діях, перетворюючись в антагоністів того суспільства, що їх прийняло. Поява нових типів мігрантів збільшує етнічні і конфесійні протиріччя не лише між місцевим населенням і мігрантами, але й між іммігрантськими громадами. Все це призводить до подальшої політизації етнонаціональних відносин. У результаті в багатьох країнах Європи відбувається радикалізація національних суспільств (неонацизм) і зростає погроза ісламського конфесійного тероризму.

Розглядаючи наслідки неконтрольованої міграції, слід звернути увагу на деякі погрешності в наукових дослідженнях даного феномена. По-перше,

24
простежується певна невизначеність і неконструктивність у підходах до політики мультикультуралізму як засобу вирішення виниклих проблем. По-друге, серед дослідників зазначеного явища відсутнє розуміння того факту, що хаотично впроваджувана політика мультикультуралізму несе із собою загрозу цілісності корінної національної ідентичності і консервує, навіть муміфікує привнесені, при цьому, далеко не кращі, зразки іншої культури. По-третє, практична політологія сьогодні не розглядає інших шляхів, засобів і форми врегулювання інтеграційних етнонаціональних відносин, аніж дії в межах політики мультикультуралізму, вона не надає якихось якісно нових пропозицій, адекватних нинішньому рівню розвитку громадянського суспільства. Конкуруючі рівноцінні еволюційні стратегії європейського розвитку поки що залишаються невизначеними і, отже, далекими від свого завершення. В цьому немає нічого незвичайного і небезпечного.

Як зазначалося, історія сучасного мультикультуралізму нараховує всього кілька десятиліть, хоча спроби сполучення культур існували і раніше в межах явища «асиміляції». Мультикультуралізм як поняття, що визначає відносини, які не асимілюють систему взаємовідносин між мігрантами і місцевим населенням, з'явився в Канаді в 60-ті роки минулого століття. В 1971 році це поняття набуло юридично узаконеного характеру. Із цього моменту мультикультуралізм став основним принципом державної політики стосовно мігрантів і, відповідно, був офіційно визнаний державними інститутами як закономірна політична умова подальшого соціально-політичного розвитку канадського суспільства. Дане поняття містило в собі расове, етнокультурне, релігійне різноманіття саме Канади. З політичної точки зору мультикультуралізм означає легітимацію культурної розбіжності, маючи на увазі, що в межах однієї держави можуть співіснувати різні етнічні, культурні, конфесіональні утворення. Із цього положення випливало, що мігранти мають право на «публічну репрезентацію й збереження своїх особливих рис, способу життя, продиктованого культурною специфікою» [15, с.33]. Власне кажучи, мультикультуралізм теоретично припускає можливість наявності у рамках однієї держави багатьох диференційованих етнонаціональних або релігійних груп, які продовжують зберігати власну ідентичність у чітко окреслених межах. Відома американська дослідниця явища мультикультуралізму Сейла Бенхабиб, стверджує, що в межах однієї держави в умовах існування безлічі різнорідних ідентичностей, можливий контроль і регулювання мультикультурної різноманітності за допомогою використання певних соціальних механізмів, до яких вона відносить егалітарну взаємність, добровільне самоприраховання до ідентичності, обраної на основі особистісного вибору, волю виходу, створення асоціацій і т.п. [16, с.123].

Спираючись на аналіз існуючих у різних країнах форм взаємодії традицій і норм, звичаїв і права, С. Бенхабиб таким чином намагається розв'язати питання про те, як, якою мірою і у який засіб можна сполучити домагання культур на збереження своєї самобутності, що висловлюються прихильниками

мультикультуралізму, з основними ліберальними цінностями західної демократії – свободою і рівністю всіх громадян. В якості інструментарію пропонується забезпечення можливостей для подальшого розвитку сторонніх культур і субкультур у випадку їх відмови від збереження статичності й готовності до подальшого зростання в межах демократичного політичного поля.

При цьому слід урахувувати, що різноманітність у будь-якому її прояві, чи то етнічному, чи то національному або культурному, завжди визначається через певне посування від замкненої ієрархії, цілісної структури до створення нових конфігурацій, які містять в собі якісно інші, більш складні способи сполучення компонентів у системі, що розвивається. Тут ми стикаємося з неявною, на перший погляд, двоїстою природою мультикультуралізму. З одного боку, він виступає як ідеологія і засноване на ній політично поважливе, толерантне співіснування. З іншого боку – мультикультуралізм – це практика культурної різноманітності, що виступає у формі мозаїчних фрагментів і об'єктивно існує в рамках самостійно окреслених інокультурних кордонів, не пов'язаних з іншими загальною культурною матрицею. За умов відсутності сполучних ланок між різноманітними культурними фрагментами втрачається загальна перспектива подальшого прогресу. Більш того, замкнутість на національній ідентичності сприяє появі різних фобій демографічного, політичного, мовного, матеріального характеру. Вихід із цього становища вбачається в одному – розвиток таких форм культурної взаємодії, які б не вражали жодну зі сторін. Прагнення до створення нових культурних конфігурацій в рамках мультикультуралізму у європейській практиці не мало успіху. Саме тому лідери Німеччини, Франції й Великобританії в 2010 році відкрито заявили про повний крах політики мультикультуралізму. «Ми були занадто стурбовані ідентичністю того, хто приїжджає в країну, і звертали недостатньо уваги на ідентичність самої країни, яка приймає приїжджого», – відзначив Н.Саркозі [17]. Позиція дослідників у цьому питанні виглядає дещо інакше. Причини невизначеності мультикультуралізму як живої реальності неамериканського сенсу та криза цього явища, вбачаються, на нашу думку, у наступному:

- мультикультуралізм як теорія не має методологічного фундаменту, ясної методики дослідження, науково обґрунтованих висновків і рекомендацій;
- принцип толерантності, що покладений в основу політики мультикультуралізму, виявився несумісним з низкою релігійних і інших вимог, привнесених мігрантами нехристиянських культур і ультимативно пропонованих стороні, що приймає цих мігрантів;
- у політичній практиці відсутнє науково обґрунтоване уявлення про те, чи можливе і у який засіб у межах демократії сполучити антидемократичні вимоги певних груп мігрантів з нормами життя корінного населення;
- механізм інтеграції мігрантів не може бути розроблений без їхньої прямої участі і без бажання йти на певні компроміси та відкритий діалог з питань, табуєваних з обох сторін.

Саме на цих позиціях наполягають політологи більшості європейських країн. Очевидно, слід погодитися з думкою Р. Рагаускаса, що згідно з пануючою парадигмою будь-яке «пізнання культурних відмінностей є умовою справедливості, а суспільство стає сильніше тоді, коли всі люди в ньому сприймаються такими, якими вони є» [18]. Але у реальному житті все виглядає інакше, про що й свідчать численні ознаки кризи явища мультикультуралізму.

Гарантоване державою, що приймає, визнання інакшості мігрантів абсолютизується й дає абсолютно несподівані результати. Визнання й повага з боку місцевої більшості нерідко породжує в мігрантів (особливо тих, хто сповідують іслам) феномен власної переваги. Деякі національні меншин зводять до вищого ступеню свої національні особливості (культуру, релігію, образ життя й ін.), і нерідко намагаються нав'язати їх корінному населенню. Відкритість, толерантність, вимоги первинної натуралізації, як то, знання мови, повага демократичних принципів, необхідність працювати, відкидаються ними, що фактично суперечить самій сутності інтеграції. Це ж стосується і питання діалогу культур у рамках європейських фундаментальних цінностей. Такі поняття, як демократія, толерантність, повага прав і свобод людини, верховенство закону, свобода слова низкою мігрантів попросту ігноруються.

Каменем спотикання і основою для дискусій про дотримання мігрантами демократичних цінностей є мусульмани, чисельність яких у Європі безупинно збільшується. Саме вони в своїй більшості не асоціюють себе із країнами проживання, не зважають на їхню культуру, традиції, світогляд, стиль життя. Мабуть, слід погодитися з Р. Рагаускасом з приводу думки про те, що їхнє небажання стати частиною західного співтовариства призводить до зростання екстремістських настроїв, соціальної відчуженості, національної ворожнечі..., а поборники радикального ісламу негативно ставляться до країн Заходу, підтримують тероризм і взагалі не збираються інтегруватися в соціальне середовище, у якому проживають і благами якого користуються».

У науковій площині означену ситуацію можна визначити як відкрите протистояння різних цивілізаційних форм. Про це ж каже російський політолог В.О.Тішков. Досліджуючи феномен російського мультикультуралізму, він підкреслює, що «мультикультуралізм – це не лише момент фіксації та визнання в суспільстві (державі) наявності культурних відмінностей, але й концептуальна позиція в сфері політичної філософії і етики, що знаходить своє відбиття в правових нормах, суспільних інститутах, повсякденному житті» [19, с.337]. Тому природно, що у випадку відсутності, хоча б одного з цих елементів, наприклад, правових норм, руйнується весь будинок мультикультуралізму. Окрім того, проголошуючи паралельність одночасного існування культур, мультикультуралізм не враховує того факту, що різноманіття форм прояву, так званої побутової культурної інакшості не є рівноцінним і сумісним. Поліцентризм замість ієрархізації, як універсальна модель співіснування етносів і їх культур, на практиці не спрацьовує. Прикладом може служити французький

досвід збереження культури національної більшості шляхом включення до неї кращих зразків культури інокультурних меншостей. З одного боку, прагнення перешкоджати ментальному розмиванню кордонів національної культури за допомогою включення мігрантів у загальну громадянську ідентичність привело до зниження рівня культури національної ідентичності. З іншого боку, узаконена мультикультуралізмом деієрархізація національних культур і легітимізація форм культурної інакшості поступово, але неухильно ведуть до того, що інокультурне міграційне середовище все активніше намагається нівелювати і поглинути європейську культуру. Задля аналізу можливих перспектив та наслідків вказаних процесів доцільно звернутися до розгляду джерел явища мультикультуралізму

Політику мультикультуралізму на європейському континенті було використано для реалізації вимог економічного розвитку та вирішення відповідних задач соціальної політики. Саме за цієї причини у другій половині ХХ століття Європа зіштовхнулася з величезною різноманітністю іншокультурної цивілізаційної, расової, етнічної, професійної та побутової реальності, що була привнесена численними мігрантами, і, що потребувала прискороного політичного врегулювання означеної ситуації.

Первісною мотивацією імміграції став гострий брак робочої сили після руйнівної світової війни. Відповідно, саме тоді, слід було розробляти та вживати адекватні заходи щодо негайного політичного врегулювання даного процесу та спробувати визначити його історичної перспективи. Однак замість власне політичного підходу до розв'язання питань соціального статусу мігрантів і правових аспектів їх майбутнього було взято на озброєння (і сьогодні продовжує використовуватися) етичний принцип толерантності. Його сутність, як справедливо зазначив російський дослідник В.Малахов, полягає в тому, що у ставленні до мігрантів ствердився такий підхід: «ми вас поважаємо як носіїв інакшості, представників іншої культури, іншої цивілізації» [20], але й тільки. Але визнання цих відмінностей, тим не менш, на той час не означало визнання необхідності натуралізації і повної соціалізації мігрантів.

Таким чином, визнання інакшості, закладене в європейській політиці мультикультуралізму, сьогодні сприяє збереженню і зміцненню національної ідентичності мігрантів, як гастарбайтерів у період їх тимчасового перебування в Європі. Це означає, що в основі політики мультикультуралізму споконвічно міститься бажання країн, що приймають мігрантів, саме повернути їх на історичну батьківщину, а не інтегрувати (асимілювати) їх у якості громадян країн перебування. Заради справедливості, слід зазначити, що навіть без відповідного громадянства сьогодні мігранти на соціально-побутовому рівні користуються тими ж правами і можливостями, що й корінне населення.

1.2.2 Національна ідентичність в контексті кризи європейської політики мультикультуралізму

Національна ідентичність у Європі визначається за ознакою громадянства. Громадянин Німеччини – німець, громадянин Англії – англієць і т.д. Національна ідентичність містить у собі, окрім загальних правил господарювання і рівності перед законом, також наявність цілої низки чинників загальнонаціонального (державного) характеру – літературної мови; державних символів, що історично склалися; традицій; норм, правил, системи освіти і культури тощо. Політика мультикультуралізму заперечує єдиний культурний стандарт усередині національної держави, хоча «визнає національну форму загалом, пропонуючи деяке її коректування – скасування єдиної офіційної культури» і тим самим демонтує її зсередини. На практиці проголошене рівноправне співіснування різних форм культурного життя обертається не толерантним ставленням або, навіть повним ігноруванням існуючих в суспільстві норм і правил життя та засиллям чужинних вірувань, антидемократичних звичаїв і традицій. Тобто, реально відбувається руйнація основної мети будь-якої нації – відтворення загальної для всіх громадян держави культурної ідентичності в політичних інтересах усього народу.

Привертає до себе увагу ще одне важливе положення, яке цементує національну ідентичність. Мультикультуралізм замислювався як провідний принцип взаємної толерантності культур і їх носіїв. І хоча в його фундамент була закладена вимога паралельного існування різних культур, передбачалася, без зайвого декларування, що буде відбуватися процес їх взаємного проникнення, збагачення і подальшого розвитку в рамках європейської культури. Прихильники європейського мультикультуралізму наївно вірили, що, завдяки демократії, процес включення елементів культур іммігрантів із країн «третього миру» у власний культурний простір і навпаки, буде відбуватися в автоматичному режимі.

Із усвідомленням помилковості політики мультикультуралізму, з'явилася ідея політкоректності. Сутність її полягає в замовчуванні з етичних причин (аби ненароком не скривдити «гостей», переважно некликаних) негативних сторін міграційного процесу. Некоректна поведінка мігрантів в країнах, що їх радо прийняли, все частіше стала викликати роздратування місцевого населення. Політкоректність стала результатом усвідомлення неможливості успішно вирішувати інтеграційні проблеми та була викликана почуттям страху за майбутнє власної країни. Результати такого підходу виявилися жалюгідними. Цілеспрямоване збільшення міграційних потоків у країни з демократичною формою правління, прискорене кризовими явищами в цілому ряді слаборозвинених держав, поступово перетворюється у фактор перманентної політичної й соціально-культурної нестабільності держав-хазяїв. Хоча метою

переміщення більшості мігрантів була втеча від військових конфліктів, бідності, безправ'я, а в деяких випадках, просте прагнення скористатися соціальними благами розвинених країн, поведінка певних їх груп не відповідала ані очікуваному почуттю вдячності за привітне приймання, ані елементарній толерантності.

Здійснивши вторгнення на чуже політичне поле, мігранти майже постійно ігнорують місцеві «правила гри», активно насаджуючи власне бачення норм людського гуртожитку, як правило, чужинне для європейців. При цьому, стрімке збільшення величезного, слабо контрольованого потоку мігрантів у благополучні європейські держави, застало політиків практично зненацька. Саме нагальна потреба в негайному вирішенні проблем, що виникають через невизначену міграційну політику і загострення конфліктних ситуацій між мігрантами і новими суспільствами, що їх прийняли, викликала до життя, не підтверджену історичною практикою, ідею культурного плюралізму.

Представники соціальної науки в особі американських дослідників У. Кимлики, М. Уолцера, Н. Глейзера, Р. Бернстайна та інших переконували, що розбудова змішаного суспільства на основі мультикультуралізму не лише бажана, але й цілком можлива. Однак, американська політика мультикультуралізму, покликана спочатку впорядкувати, а потім вирішувати на державному рівні проблеми інтеграції численних іншокультурних мігрантів, в процесі поспішного впровадження на європейському ґрунті, не враховувала особливостей міграційного руху, характерного для Канади, Австралії й США.

Європейська імміграція в корені відрізняється від американо-австралійської і за національним складом, і за змістом культурних норм, і за своїми причинами і цілями. Саме тому мультикультуралізм, який передбачає, окрім толерантності, включення в культурне поле країн, що приймають іммігрантів, елементів їх культур, став причиною політичного занепокоєння всього Євросоюзу. І, якщо на думку деяких науковців спочатку дискурс мультикультуралізму, дозволяв перенести соціальну проблематику в моральний план, перекодувати соціальні відносини у відносини з приводу ідентичності, то згодом виявилось, що позитивних результатів від такого перекодування годі було очікувати.

Так само, як раніше не принесла бажаних результатів політика асиміляції, яка здійснювалася у 80-ті роки ХХ століття, і яка переважно спиралася на вимогу дотримання принципу толерантності. І в цьому випадку причиною відсутності будь-яких конструктивних результатів стало саме однобічне впровадження в життя принципу толерантності [21, с.74]. Як відомо, даний принцип вимагає взаємного поважного ставлення до законів, культурних цінностей, традиційних норм і правил людського співіснування. Однак значна кількість мігрантів з іншою, чужою для європейців культурою, традиціями, релігійними віруваннями зовсім не прагне до інтеграції в нове суспільство. Вони є представниками іншої, у певному сенсі чужої цивілізації. Заснована на твердженні «у Корані є відповіді на всі питання буття», ця цивілізація культивує консервативність і догматизм.

Частина переселенців, що сповідують іслам, не лише ігнорують мову, культуру та традиції країни, що їх прийняли, але й відкрито демонструють неприйняття цих цінностей і все частіше стають джерелом неприкрито агресивного екстремізму та тероризму.

Саме за визначених причин мультикультуралізм не міг бути реалізований ані як ідеологія, ані як політика в жодній з європейських країн. Більш того, спроби практичного впровадження принципів політики мультикультуралізму викликали появу в колись стабільних суспільствах зростаючих елементів націоналізму, расизму і ксенофобії.

Реальні загрози розмивання корінних національностей, втрати ними національних особливостей, спрощення і примітивізації національної культури висунуло на порядок денний питання збереження ідентичності корінних націй. І це не є випадковістю. Як демонструє практика, паралельне існування іммігрантів із суспільств з іншою культурою, що не є обмеженим певними політико-правовими нормами, поступово призводить до агресивного насадження ними власної релігії і культури. Так, наприклад, пересічні громадяни багатьох країн із неприхованим жахом спостерігають, як європейський континент із багатовіковими християнськими традиціями стрімко покривається густою мережею мусульманських мечетей і мінаретів. Навіть непоінформованій людині стає зрозумілим, що такий стан справ вочевидь не відповідає нинішній кількості мусульман і, що така ситуація відверто проектується в майбутнє вже не християнської, а мусульманської Європи. Ідеологія ісламізму прагне проникнути в новий географічний простір у будь-який засіб, будь то демографія, політика, культура, побут. Екстремістські групи іммігрантів, що представляють чужинну європейцям арабську цивілізацію, вже відкрито закликають до терору і фізичного усунення лідерів демократичних держав.

За цих умов європейцям слід виходити з наступної позиції: ми – громадяни єдиного співтовариства, які мають рівні права й обов'язки, незважаючи на розбіжності в культурі, мові, традиціях. Право кожної людини обирати власну ідентичність, але верховенство громадянської ідентичності має завжди залишатися пріоритетним. У цьому питанні європейські держави припустилися серйозного політичного прорахунку. Вони покинули частину власного правового поля, що стосується явища ідентичності. Його стихійно зайняла та частина мігрантів, яка і реалізує свою власне уявлення про шкалу толерантності, поведінки і дотримання законів у чужій країні. Нагальний обов'язок всіх європейських держав – повернутися до власних правових норм, жорстко дотримуватися їх, слідуючи принципу застосування суворих каральних заходів до порушників чинних законів. Посилання на незнання законів або власні етнічні, політичні, релігійні та інші норми не повинні позбавляти від правосуддя будь-кого.

Питання збереження національної ідентичності знаходяться на вістрі суспільних дискусій. Вони повинні проходити у формі відкритого діалогу і

ставити собі за мету формування громадянської й у цьому сенсі загальнонаціональної (німецької, бельгійської, шведської, української та ін.) ідентичності. Лише таким чином може бути вирішений конфлікт між різним світорозумінням, світоглядами і культурами. Але поки європейці спостерігають протилежне. У своїй більшості мігранти не розділяють їхні фундаментальні цінності і не збираються цього робити. Використовуючи матеріальні блага країни перебування, мігранти експортують до неї власні цінності соціокультурного і побутового характеру.

Політичне вирішення означеної ситуації поки ще не знайдене. У найбільш загальному виді його можна представити в такий спосіб. Для іммігрантів – це відкритість і розуміння умов нової ситуації, неухильне виконання законів, знання мови, визнання культури, поважання традицій країни перебування. Для країн, що їх приймають – це жорсткий контроль, наявність чітко виписаних законодавчих норм, які регулюють права іммігрантів на прибування, проживання і повернення на батьківщину. Дотепер слабким місцем у питаннях міграції залишається проблема отримання громадянства. Як показує практика, значна кількість найбільш небезпечних ісламських терористів є громадянами європейських країн, або отримали освіту в європейських вишах. Зазначений негатив став наслідком масової неконтрольованої міграції, яка давно і повсюдно обговорювалася на побутовому рівні, але ще донедавна ігнорувалася політиками. Відкритий діалог з означених проблем, що його пропанують науковці, має сприяти не лише усуненню взаємної недовіри, але й позбавить обидві сторони від претензій «ви нам повинні» і «почуття провини за колоніальне минуле», на яке уповають іммігранти, не обтяжені історичним знанням.

Отже, в умовах глобалізації змінюється не лише концепція, але й методи політичного врегулювання міграційних проблем. Одним з можливих варіантів політичного вирішення проблем національної ідентичності є комунікативний дискурс у формі відкритого діалогу між сторонами на рівні етнічних і комунальних громад, що раніше не застосовувався через так звану «однобічну» демократію. Політична модернізація національної ідентичності полягає в тому, щоб ідеї європеїзації панували не лише серед корінного населення, але й охоплювали середовище мігрантів, перетворюючи їх у нових, не тільки соціально, але і політично орієнтованих європейців. Лише політичний діалог, який має прийти на зміну конфронтації, сприятиме стабільності національних держав і розв'язанню ключової проблеми – збереження і зміцнення демократії.

2 ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціальні процеси, які відбуваються у сучасному українському суспільстві все частіше виносять на порядок денний такі питання, які більш стосуються духовного життя людей. Переоцінка минулого, пошуки домінуючих шляхів розвитку, проблеми виховання, розвиток культури і особливо політичної культури, все це свідчить про те, що людей цікавить більш їх життя, та їх майбутнє. Особливо ці питання, сьогодні, цікавлять сучасну молодь, студентство, як невід'ємної частини громадянського суспільства. На сьогоднішній день, на фоні поступової демократизації та європейського вектору України саме студентство, як найменш консервативна верства населення, є своєрідним «барометром» соціально-економічного та політичного стану суспільства. Саме студентська молодь сьогодні найбільш чутливо та активно реагує на соціальні зміни які відбуваються у суспільстві, і це ми відчули під час революції гідності у 2014 році.

Не менш важливим моментом сприйняття, сучасної студентської молоді є те, що сьогоднішні студенти – це майбутнє країни, це ті люди, які отримавши професію працюватимуть та розбудовуватимуть Українську державу. Наскільки успішно це буде втілюватися у життя залежить від її самосвідомості, самодостатності, свободи мислення та наполегливої праці кожного молодого громадянина України. Участь студентів у суспільно-громадському житті дає змогу виявити потенційних лідерів, виробити у них навички управлінської та організаторської роботи, сформувати майбутню еліту нації. Без вирішення цих проблем не можна підготувати конкурентоспроможних фахівців.

2.1 Культура та її місце у духовному житті сучасної України

2.1.1 Актуальні проблеми культурного відродження в сучасній Україні

Проголошення незалежності України створило принципово нові умови для розвитку національної культури. Необхідно перебороти негативну спадщину у сфері культури, що залишилися від радянських часів: партійно-класовий підхід до оцінок досягнень культури; русифікацію; залишковий принцип у фінансуванні культури. Головним завданням культурного будівництва стало національно-культурне відродження України. Національне відродження України неможливо без підйому культури, науки й освіти.

Вже на початку 1992 року Верховна Рада ухвалила головний документ державної культурної політики цього часу - «Основи законодавства про культуру», який став величезним кроком уперед. Тут було прокламовано принципи державної політики в галузі культури, що загалом збігаються з міжнародними, однак, головним пріоритетом названо « відродження й розвиток культури української нації», а також « утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті».

Закон України «Про культуру», який замінив «Основи законодавства України про культуру», прийнятий у 2010р., є новим законодавчим актом, що відповідає істотно зміненій суспільній, культурній, економічній ситуації в Україні. Новий Закон має поліпшити правову базу державної підтримки розвитку культури, стати дієвим регулятором різноманітних форм культурної діяльності.

В Україні формується нова соціальна і культурна ситуація, що породжує нову соціокультурну реальність. Особливість нової соціокультурної реальності полягає насамперед у тому, що наше суспільство перебуває на етапі перелому, соціокультурної трансформації і модернізації, зміни типу своєї організації та існування і умовно є посттоталітарним суспільством. У такій ситуації активно формується нова культурна реальність, що характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури, новими умовами розвитку, особливою системою цінностей, норм і принципів, культурних потреб і засобів їх задоволення. За своїм змістом соціокультурні процеси в Україні є: з одного боку, результатом соціалістичної модернізації з усіма її успіхами і недоліками, а з другого, теперішній перехідний період є продовженням модернізації, але в нових умовах капіталізації і ринкових відносин. Основними рисами соціокультурної модернізації є: диференціація, урбанізація, освіченість, розвиненість засобів масової комунікації, динамічність, лібералізація, індивідуалізація, активна самосвідомість громадян та ін. Залежно від характеру традиції можуть стримувати або прискорювати модернізацію. Це посилює протистояння в культурі різних соціальних сил, ускладнює вектор руху національної культури у вимірах сучасних перспектив, у руслі новітніх здобутків світової культури. Україна повинна обрати шлях не наслідування давно пройдених Заходом етапів модернізації, а інтенсивного прориву до меж постіндустріального суспільства з опорою на механізм національної і світової культури. Незважаючи на всі економічні негаразди, у суспільній свідомості поступово зростає не тільки інтерес до національної та етнічної самоідентифікації засобами культури, а й потреба в них. Опитування показало, що 66% населення України відчувають потребу у знаннях з українознавства, 77,5%- у знаннях про культуру тієї нації, до якої вони належать. Виявлено широку потребу ($\frac{3}{4}$ опитаних) представників різних національностей у знаннях з історії української культури [22, с.78].

Основою самовідтворення культури є освіта. Наприкінці ХХ ст. її зміст, форми суттєво відставали від основних тенденцій розвитку цивілізації, слабо

були зорієнтовані на перспективи цього процесу. У 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про освіту», де школа визначалася як основа духовного розвитку держави. Реалізація Закону передбачає зміцнення матеріально-технічної бази освіти, видання нових підручників, урізноманітнення форм і методів навчання, широке впровадження в навчальний процес досягнень науки і техніки. Освітня система стає гнучкішою і різноманітнішою. Разом із державними з'являються приватні ліцеї, коледжі, гімназії. Важливим завданням стало забезпечення виконання в навчальних закладах «Закону про мови в Українській РСР», прийнятого ще в 1989 р., що передбачає перехід на україномовний режим навчального процесу. Відбулася реорганізація керування освітою — із метою поліпшення зв'язку між системою середньої і вищої освіти були об'єднані Міністерство народної освіти і Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти в одне — Міністерство освіти і науки України. У листопаді 1993 року Кабінет Міністрів затвердив програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») щодо кардинальної реконструкції всієї системи освіти, яка передбачала: децентралізацію управління освітою; диференціацію, гуманізацію, індивідуалізацію навчально-виховного процесу; безперервність освіти та варіативність навчальних планів і програм; переорієнтацію сфери освіти на пріоритетний розвиток особистості, створення для цього відповідних умов у суспільстві. Планові зміни мали бути доволі масштабними, адже стосувалися понад 48 тис. закладів та установ, у яких навчалося майже 15 млн. учнів та студентів. Але очікуваних кардинальних змін у системі освіти не відбулося. Більше того, як і все суспільство, освіта потрапила в зону глибокої кризи, що засвідчує: залишковий принцип фінансування; невідповідність матеріальної бази освіти оптимальним нормативам і потребам суспільства; падіння соціального престижу педагогічної діяльності; загострення кадрової проблеми. Серед чинників, що негативно впливають на навчальний процес, необхідно відзначити недостатню забезпеченість сучасними підручниками і наочним приладдям, а також низький рівень комп'ютеризації. Сьогодні освіта потребує кардинальних реформ.

Складовою духовної культури, формою суспільної свідомості є наука, потенціал якої в Україні порівняно високий. Провідним науковим центром залишається Національна академія наук України. Створено Державний комітет з питань науково-технічного та інноваційного розвитку, діє Українська наукова асоціація, засновані Академія наук вищої школи, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук, Академія мистецтв, Академія правових наук. Наука є найефективнішою сферою капіталовкладень. В світовій практиці прийнято вважати, що прибуток від капіталовкладень в неї становить 100-200% і набагато вище прибутку інших галузей. У достатньо складному становищі виявилася наука. Позначилася багаторічна фактична ізоляція української науки від світової і одностороння орієнтація на російську, недостатня матеріально-технічна база. Проте негативні тенденції, які загострилися в останні десятиліття

XX ст., визначають становище в першій половині XXI ст. До них належать постійне зниження витрат на науку у внутрішньому валовому продукті; непинне падіння рівня наукоємності валового внутрішнього продукту України; недостатня матеріальна база, обмежений доступ до новітньої наукової інформації; зниження ефективності функціонування наукових установ; внутрішній і зовнішній «відплив умів». Щороку внаслідок міграції Україна втрачає до 10 тис. дипломованих спеціалістів. Цей процес веде до катастрофічних втрат.

Суперечливі процеси спостерігаються й у сфері літератури та мистецтва. Українській літературі вже повернено донедавна забуті й заборонені імена. Характерними рисами літературного процесу сьогодення є утвердження світоглядно-естетичного плюралізму; творчій пошук, що виявляє себе в розширенні жанрового і стильового спектра літератури; збереження і творче осмислення традицій; осмислення місця й ролі митця в літературі та суспільному житті. Літературні процеси теж характеризуються оновленням змісту, методів творчості, позбавленням від ідеологічної цензури. Головне місце належить публіцистиці, триває публікація дореволюційних, 20—30-х роках, із діаспори письменників і поетів. Проте тривожна тенденція склалася з книговидавництвом українською мовою. Україномовний наклад складає 27% від усього книжкового накладу. Деякі позитивні зсуви помітні в кіномистецтві, створюються україномовні фільми. На XXXVI кінофестивалі в Сан-Ремо українському фільму «Ізгой», створеному за мотивами повісті А. Димарова (режисери В. Савельєв і А. Браунер), присуджений Гран-прі. Важливий внесок у розвиток театрального мистецтва в 90-х рр. внесли режисери Р. Віктюк, С. Донченко, Б. Шарварко, актори Н. Сумська, А. Хостікоєв, Л. Задніпровський. Позитивні зміни відбуваються в роботі українського телебачення. Підвищився аналітичний рівень інформаційних передач, ток-шоу, урізноманітнилися розважальні програми. Значними можна назвати досягнення у сфері пісенної творчості. Регулярно відбуваються пісенні фестивалі «Червона рута», «Пісенний вернісаж», «Пісня року», «Таврійські ігри».

Отже, незважаючи на серйозні проблеми і загальні негаразди, культура України була й залишається яскравим явищем світової культури. Необхідно закріпити і розвивати ті позитивні зсуви, що відбуваються у сфері культури.

2.1.2 Етнонаціональна культура як соціально-духовний феномен

Розвиток етносу та міжнаціональних відносин залежить від багатьох чинників, серед яких особливе значення мають етносоціокультурні. Це пов'язано з тим, що кожен етнос не існує ізольовано, а етнічно, соціально, культурно, численними зв'язками поєднаний з іншими, і не тільки сусідніми етносами. Нині завдяки поступу демократії і розвитку засобів масової комунікації складається

єдиний світовий культурно-інформаційний простір. Тому існування окремого етносу є полікультурним за характером, залученим у постійний «діалог культур — діалог етносів».

У зв'язку з включеністю етнічного життя в соціальний контекст треба розглядати його в системі «етнос — культура — суспільство», а отже, в етносоціокультурному вимірі, з використанням даних багатьох наук (соціології, культурології). Базовим поняттям є етнічна культура, яка становить ядро тих відмінностей, за якими один етнос відрізняється від іншого, і які синтезують у собі своєрідність історичного шляху та перебування в певному природному середовищі на перетині культурно-історичних впливів.

Громадяни України ідентифікують себе з двома-трьома спільностями (національно-етнічною, територіальною та культурно інформаційною), наголошуючи на національній. Зміст взаємин етносу й соціуму визначається в етносі як процес культуромовлення, що забезпечується передаванням з покоління в покоління діахронної інформації, досвіду життєдіяльності, мотивованого необхідністю співіснування. Тому досягнення етногенезу — це проблема розуміння культури як багатомірної реальності людського існування.

Таким чином важливим є визначення етносоціальної культури як соціально-духовного феномена.

Етносоціальна культура — це досвід життєдіяльності народів, який охоплює найсуттєвіші етносоціальні досягнення етносоціальних спільностей, людей різних національностей в освоєнні етносуспільного буття, соціуму в цілому, матеріальних і духовних цінностей, з яких він складається. Такий досвід має загальний, універсальний характер.

У вузькому розумінні етносоціальна культура є способом взаємодії, взаємовпливу форм діяльності етносоціальних спільностей, етнічних індивідуальностей, що спостерігається в усіх сферах суспільного життя; це система соціально-духовних цінностей, спрямованих на формування та відтворення різноманітних, багатогранних зв'язків та взаємин представників різних національностей з метою всебічної гармонізації міжетнічних відносин, загального прогресу суспільства.

Як елемент суспільних, етносоціальних, етнодуховних відносин етносоціальна культура охоплює певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціально гуманістично значущою діяльністю людей, спрямованою на освоєння, творення етносуспільного буття. Етносоціальна культура створюється діяльністю соціально-етнічних спільностей, етнічних індивідуальностей і спрямована на перетворення етносуспільного буття, розкриття сутнісних сил людини, їх всебічну самореалізацію. Етносоціальна культура — це не тільки етнічна та загальнолюдська (планетарна) самосвідомість, а й етносоціальна активність, перетворювальна діяльність особистості, яка вимірюється обсягом створюваних етнічною індивідуальністю матеріальних, соціальних, духовних, гуманістичних

цінностей. Це здатність кожної особистості як до сприйняття передового та прогресивного в етносуспільному бутті, так і до його поширення, творення відповідно до творчих сил та здібностей кожної етнічної індивідуальності. Це готовність особистості до самовіддачі, саморозвитку етносоціального потенціалу як свого особистого, так і всього суспільства.

Цінності етносоціальної культури є діалектичною єдністю національного та загальнолюдського. Ця культура неможлива як без цінностей конкретної національної культури, так і без загальнонаціональних цінностей, вироблених людством. Ціннісний зміст етносоціальної культури може бути рушійною силою суспільного прогресу лише тоді, коли творчий потенціал такої культури ґрунтується на загальній системі цінностей, вироблених людством упродовж своєї історії.

Водночас цінності етносоціальної культури мають яскраво виражений національно-специфічний зміст. Так, цінності етносоціальної культури, що формуються у нашій країні в умовах української дійсності, які повинні стати нормою практично-повсякденної діяльної орієнтації її громадян, елементом самоцінності кожної етнічної індивідуальності, складовою етногуманістичної творчості її народу, є результатом тривалого розвитку України. В Україні своя особлива доля, яка зумовлена всім ходом її становлення як історичної індивідуальності. Через це й етносоціальна культура, як складова процесів етносуспільного буття, зумовлена багатограними чинниками як загальнолюдського, планетарного, так і національно-особливого, специфічного тільки для України, для її народу, її етнокультури, традицій, менталітету, тобто для її індивідуальності. У такій індивідуальності України втілений дух її народу, його національна самосвідомість, самобутність та неповторність власного складного, суперечливого, яскравого і трагічного етносоціального досвіду.

Одним з найважливіших засобів існування та реалізації етносоціальної культури є культура міжетнічного спілкування. Вона здійснює функцію соціальної комунікації, в основу якої насамперед покладена безпосередня діяльність, пов'язана з обміном інформації, феномен спілкування пронизує всю етносоціальну культуру, виступає як найважливіша, універсальна і необхідна умова функціонування та розвитку цієї культури. Як невід'ємний структурний елемент етносоціальної культури культура міжетнічного спілкування інтегрує багатогранні взаємозв'язки суб'єктів етносоціальних, соціокультурних відносин.

Етносоціальна культура — це складний соціодинамічний процес розвитку й функціонування багатограних процесів та явищ суспільного життя, що безпосередньо чи опосередковано впливають на її становлення, формування. Соціодинаміка етносоціальної культури передбачає насамперед звільнення особистості, етнічної індивідуальності від таких рудиментарних форм національних, міжнаціональних відносин, що стримують її розвиток, означає перехід від статичного до динамічного її існування.

Соціодинаміка етносоціальної культури передбачає:

- автономію етносу, перехід від тотальної регламентації до свободи всіх сфер життєдіяльності етнічної індивідуальності, етносоціального плюралізму;
- перехід від одномірності до багатомірності, багатогранності, альтернативності економічних, соціальних, політичних, духовних процесів, що зумовлюють розвиток свободи етнічності, органічну самореалізацію етнічної індивідуальності;
- перехід від тоталітарних чи примітивних інституціональних форм організації її формування, виховання до цивілізованих форм, що ґрунтуються насамперед на самоорганізації, самореалізації особистістю, етнічною індивідуальністю цінностей, що становлять сутність такої культури.

Важливим проявом соціодинаміки етносоціальної культури є процес її взаємозв'язку з іншими видами культури. Виступаючи як цілісне духовне утворення, як один з найважливіших елементів життєдіяльності суспільства, його культури, етносоціальна культура виявляється у всіх її видах. Крім того, вона є одним з найважливіших засобів функціонування духовної культури, культури людських стосунків.

Як системне явище, що творить підсистему культури, культури людських взаємин, її внутрішній імператив, етносоціальна культура присутня в усіх основних видах культури: → політичній, → правовій, → моральній та ін. Вона є сукупністю ціннісних елементів кожного виду культури, проникаючи в які, можна виявити елементи досліджуваного виду. Всі елементи структури цінностей етносоціальної культури тісно пов'язані і певним чином взаємодіють з кожним видом культури, його елементами. Цей взаємозв'язок є порівняно стійким.

Отже, етносоціальна культура є не просто видом культури, а одним з її провідних складових, оскільки без ідей, почуттів, цінностей, що становлять основу такої культури, розвиток соціокультурного процесу, культуротворчої діяльності не може бути цілісним.

2.1.3 Національна свідомість як необхідна складова процесу державотворення

Проблема свідомості належить до найскладніших філософських проблем: певне її усвідомлення приводить до розуміння сутності внутрішнього світу людини, різноманітних знань, ідей, надій, що становлять його багатство. Філософія визначає свідомість як таку властивість людини, що забезпечує її доцільну діяльність та особливий, предметно зумовлений спосіб існування у світі. Такий підхід до усвідомлення сутності свідомості стосується, перш за все, процесу самовизначення людини і особливо людської спільності, тобто державотворення тому, що основу такої держави складає певний етнос, який у

своєму розвитку досяг рівня, на якому усвідомлюється життєва необхідність створення власної незалежної держави як потреби усіх верств населення. Тому завжди і ставиться питання, а чи готова конкретна спільнота до створення власної держави?

Питання складне і дискусій навколо нього було багато [23, с.8]. Зусилля дослідників були спрямовані на те, щоб знайти сукупність чинників, які формують етнос як певний вид людської єдності. Вказувалось на такі чинники, як територія та ландшафт, расова приналежність, мова, релігія, тип та рівень господарського ладу, культура тощо. Сучасні автори описують процес етногенезу як усвідомлення членом етносу його приналежності до цієї спільноти, її цінності для нього, тобто, як кажуть, почуття етнічної ідентичності. Тим самим стверджуючи, що вирішальний чинник єднання лежить у сфері духовній, а не матеріальній, хоча між ними існує певний зв'язок [24, с.30]. Національна (етнічна) самосвідомість є реальністю, більше того вона необхідна складова процесу державотворення.

Слід погодитися з думками тих дослідників, які під національною свідомістю розуміють сукупність поглядів і оцінок, думок і відносин, що виражають зміст, рівень і особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про свою історію, сучасний стан і перспективи свого розвитку, а також про місце серед інших аналогічних спільнот і характер взаємин з ними. Національна самосвідомість - ядро національної свідомості. Вона виступає як стрижень системи оцінних відносин і раціонально-ціннісних уявлень, необхідних для відповідного самовизначення людини в духовному і соціально-політичному житті. На відміну від національної свідомості, що відбиває узагальнені уявлення національно-етнічної групи, національна самосвідомість є більш індивідуальним поняттям, що виражає, насамперед, ступінь засвоєння тих чи інших компонентів загальнонаціональної свідомості індивідами – представниками національної спільноти [25, с.298].

Генезис національної самосвідомості - тривалий процес, багаторівневий і нерівномірний по ходу розвитку (родова, кланова, племінна). Усвідомлюючи свою національно-етнічну приналежність людина ідентифікує себе з усім позитивним, еталонним, властивим саме цій групі. Протиставлення своєї спільноті іншим групам сприяло фіксації етнічних відмінностей, осмисленню і створенню самих різних способів зміцнення своєї спільноті. Таким чином, національна самосвідомість на разі виступає таким чинником, який вбирає в себе усі відмінності певної нації для того, щоб національна, суспільна ідея стала генератором і передвісником створення держави. Історія людства надає нам багато прикладів прискорення таких процесів. Каталізаторами, що стимулюють і прискорюють розвиток національної самосвідомості служили такі фактори, як зовнішня агресія, поневолення, колонізація, які несли в собі загрозу асиміляції, культурного чи повного фізичного знищення національних спільнот. У таких умовах формування національної самосвідомості різко прискорювалося, і цілком

могло випереджати становлення економічних спільнот і націй як таких. Очевидне протистояння своєї національно-етнічної групи іншим спільнотам сприяє прискоренню усвідомлення і перекладу в раціональний план, у розряд вузько трактованої національної самосвідомості, всіх емоційно-почуттєвих основ психічного складу нації. Це містить у собі не тільки усвідомлене національне самовизначення, усвідомлення своєї приналежності до спільноти, а й необхідності спільної боротьби за їхнє здійснення.

Отже, лише на вищезначеній основі формуються почуття причетності до долі своєї спільноти, відданість своєму народу, повага його національних особливостей і національної культури, національної гордості, готовність до жертв в ім'я нації. Такий механізм надзвичайно дієвий, і саме завдяки йому Україна досягла незалежності і у XVII ст., і на початку XX ст., і двадцять два роки тому назад. Але дивлячись сьогодні на розвиток нашої країни слід підкреслити, що нам чогось не достає для згуртування нації.

Сьогодні потрібна така суспільна ідея, такий певний напрямок руху, щоб вони відповідали інтересам та прагненням українського народу. Це одна з найголовніших проблем, яку нашим політикам потрібно розв'язати. Складність вирішення такого національного завдання зумовлюється тим, що потрібно поставити таку далекоглядну мету, щоб народ не зневірився у її досягненні. Здається перші кроки у цьому напрямку вже зроблено: можливе членство у Європейському союзі надає нам насаги. Чи стане ця мета тією єдиною загальною суспільною ідеєю, що зможе направити зусилля українців до її реалізації? Покаже час! А поки кожен може відповісти на одне питання: чого я хочу досягти зі своєю державою, яку державу я хочу бачити у майбутньому.

2.1.4 Формування політичної культури у студентів в умовах переорієнтації та модернізації вищої освіти в Україні

Становлення та розбудова української державності сьогодні, стає все більш актуальним завданням. Інтеграція України до європейської спільноти, будівництво українського демократичного суспільства, нагально, передбачають орієнтацію на людину, на високий рівень її загальної і особливо політичної культури, без якої не може бути організоване ні політичне, ні громадське життя. Сучасний рівень розвитку людської цивілізації з її інтеграційними тенденціями в сфері економіки, науки і техніки потребує високої культури особистості. В той же час, рівень політичної культури громадян може здійснювати або позитивний, або негативний вплив на процеси, які відбуваються у суспільстві, яке знаходиться на шляху перебудови [26, с.42].

Політична культура і її взаємозв'язки з явищами політичного, економічного, духовного життя суспільства завжди були в центрі уваги видатних мислителів

минулого. До них викликають великий інтерес теоретики і практики політики ⁴² сучасний час. Жвавий інтерес до цієї проблеми ми зустрічаємо в науковій літературі, де відбуваються дискусії з цього питання [27, с.8].

Особливо виділяються два основних напрямки таких дискусій. До першого напрямку відносяться ті спеціалісти, які вивчають проблеми демократії. Для них політична культура це сфера політичної свідомості, складовий елемент політичної системи. До другого напрямку відносяться ті науковці, які вважають політичну культуру елементом духовної культури, її ядро. Віддаючи належне таким концепціям і розуміючи політичну культуру як сферу пізнання, автор погоджується з тими науковцями, які знаходять в таких підходах не тільки взаємозв'язок, а і в тому, що в них чітко простежується політична соціалізація людини. Тому від рівня політичної культури людей і зокрема студентської молоді - громадян України, які є сьогодні активними учасниками політичного життя країни, залежить доля нашої держави, її економічний, суспільний, духовний прогрес її територіальна цілісність. Сьогодні, як ніколи, нам потрібна політична культура, яка б була гуманістична та демократична, яка б забезпечувала консолідацію людей в інтересах майбутнього - нам потрібна політична культура злагоди.

Незважаючи на те, що проблеми політичної культури вже знайшли своє відображення в багато чисельній як науковій так і монографічній літературі, її зв'язок з явищами політичного, економічного, духовного життя суспільства і подіями які відбуваються сьогодні у суспільстві, автор статті підходить до розв'язання цієї проблеми через діяльність вищого навчального закладу, де закладена можливість продовжувати здійснювати процес формування загальної і особливо політичної культури майбутнього випускника через призму навчально-виховного процесу, де фахівець після закінчення ВНЗ буде здійснювати свою професійну і життєву діяльність і де буде проявлятися в різних ситуаціях його політична культура.

Сучасний рівень розвитку людської цивілізації з її різнобічними інтеграційними процесами у різних сферах людської діяльності потребує високої загальної і особливо політичної культури. Без формування таких складових не може бути організоване ні політичне ні громадське життя, як в окремих державах світу, так і в світовому співтоваристві в цілому.

Сутнісним показником політичної культури суспільства є реальне становище людей, громадян у системі суспільного виробництва, рівень їх включення в демократичні процеси в суспільно-політичне життя, ступінь їх усвідомленості і соціальної активності. Ступінь свободи й умови для все стороннього розвитку людей визначають істини й зміст культурного прогресу суспільства. Як ми вже підкресливали, категорія «політична культура» з далеких часів була предметом уваги багатьох мислителів. Джерела культурного освоєння політичного життя з'явилися ще в класових суспільствах Стародавнього Сходу, античної Греції і Риму, літературних джерелах Стародавнього Єгипту й Індії, в

шумерських клинописних текстах, в ідеях і концепціях Чжоугуна, Конфуца, Мо-цзи, в історичних працях Геродота, Фуکیدіда, памфлетах Ксенофонта, творах Платона, Аристотеля, Цицерона, Макіавелі, Монтеस्क'є, К. Маркса і багатьох інших. Виникнення знань про політику, державу, політичну поведінку і мистецтво управління політичним життям і використання цих знань на практиці слід розглядати як появу політичної культури. На різних етапах розвитку суспільства йшов процес послідовного культурного освоєння політичного життя, розробки теоретичних уявлень, ідеалів, норм й принципів діяльності по управлінню державою, політичної поведінки. Ці культурні надбання являли собою найважливіший компонент системи забезпечення політичного панування або боротьби за нього тих чи інших політичних сил. Так ще у Стародавній Греції та Риму були народжені великі політичні ідеї громадянина суспільства, демократії, правової держави, розподілу гілок влади, республіки і т.д. Ці ідеї пройшли через віка і кожен раз наповнювались новим змістом, відображаючи конкретні історичні умови життя суспільства, отримували предметне втілення у практиці політичного життя різних суспільств.

Погляди та ідеї мислителів далекого минулого допомогли знайти підходи до вивчення цієї категорії, і вони по праву зайняли місце загальнолюдських здобутків, ввійшли в світовий фонд політичної культури. Слід тільки зазначити, що, на жаль, вивчення політичної культури як самостійної проблеми було здійснено лише на початку 50-х років минулого століття.

Термін «політична культура» вперше був введений в обіг видатним мислителем епохи буржуазного Просвітництва І.Г.Гердером. Цей термін використовувався також в кінці XIX- на початку XX століть у працях російських вчених /В.В.Івановського, М.Я.Острогорського/. Перші спроби сучасного предметного дослідження та концептуального осмислення феномена політичної культури здійснили американські теоретики, політологи Г.Алмонд та його однопумець С.Верба. В своїй статті „Сравнительные политические системы”, яка була надрукована у 1956 році, Г.Алмонд вперше проаналізував взаємні зв'язки політичної культури з політичною системою, сформулював основні її поняття, дав характеристику її структурних елементів. Г.Алмонд розглядав політичну культуру як систему специфічних політичних орієнтацій на політичну систему і її різні частини і відношення до своєї ролі в цій системі, як сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, які зачіпають взаємостосунки влади і громадян. Поняття „політична культура суспільства”, Г.Алмонд характеризував і як політичну систему, яка себе проявляє в знаннях, почуттях і оцінках громадян. Разом з тим, акцентуючи увагу на суттєві характеристики і компоненти політичної культури, американський політолог в той же час підходить до цього явища як психологічного, суб'єктивного, не зважаючи на його соціально-класову природу. С.Верба розумів політичну культуру як елемент політичної системи, яка забезпечує «суб'єктивну орієнтацію політики», а тому включає в себе систему „емпіричних переконань, експресивних символів і цінностей». В своїй

книзі «Громадянська культура», яка була надрукована у 1963 році, Г.Алмонд⁴⁴ С.Верба зазначали, що для розвитку стабільного та ефективного демократичного правління вимагається щось більше, ніж визначені політичні й управлінські структури. Цей розвиток залежить від політичної культури. Якщо вона не здатна підтримувати демократичну систему, то її шанси на успіх незначні.

Великий внесок у розробку теорії політичної культури внесли також М.Дюверже, Л.Най, К.фон Бойм, У.Розенбаум, М.Крозьє, польський політолог К.Опалек, А.Боднер, Х.Файєр та інші.

Польський політолог К.Опалек зробив спробу класифікації дефініцій політичної культури, сгрупував їх за чотирма основними видами: «суб'єктивні» або «психологічні», до числа яких відносяться визначення політичної культури, які були дані Г.Алмондом та його послідовниками; «об'єктивні», які розглядали політичну культуру як систему властивих зразків, «стандартів» поведінки членів політичної системи, відхід від яких обов'язково потребує санкцій з боку влади; «евристичні», які визначають політичну культуру як вибір рекомендованих зразків політичних орієнтацій, які домінуючи, сприяють стабільності та правильному функціонуванню політичної системи; «всеоб'ємні», тобто визначаючі політичну культуру шляхом перерахунку її об'єктів і елементів без узагальнюючих її характеристик через складність даного соціального феномена.

Таким чином, якщо зробити деякі зауваження, науковці бачать своє завдання в доказовості залежності найважливіших характеристик політичної системи від політичних уявлень, переконань і почуттів людей, тобто від їх психології. Визначається, що політична культура виступає як кінцевий показник розвитку політичної системи.

Політична культура, як елемент політичної системи, може бути осмислена лише в контексті з усіма сторонами суспільного життя, де вона збагачується і оновлюється. Ось чому, вищі навчальні заклади в Україні виступають тією платформою, яку слід використовувати для продовження формування у молоді, і її активної частини студентів, сучасної політичної культури. Мабуть тому в українській державі, сьогодні, відбуваються складні процеси переорієнтації вищої освіти у Європейському напрямку іде процес її модернізації. Сьогодні нам потрібна нова, інноваційна парадигма підготовки та виховання студентів. Її вектор – це така організація навчально-виховного процесу, коли у студентів формується власна й усвідомлена потреба у знаннях, у навичках, у вмінні творчо та з радістю навчатись, тобто коли жага знань, виростає з середини, коли людина – вихідна точка учбового процесу, у ході якого формується і виховується особистість, а не просто набуваються знання.

Питання студентства в Україні завжди було актуальним і особливо в кінці ХХ на початку ХХІ століття, що пов'язано зі становленням України як незалежної та правової держави. На сьогоднішній день, на фоні поступової демократизації та європейського вектору України, дуже помітно зросла увага до студентської молоді як невід'ємної частини громадянського суспільства.

Дотримання принципів Болонського процесу вимагає визнання студентства повноправним партнером в управлінні вищою освітою. Лише активна участь вищих навчальних закладів та студентів у Болонському процесі може забезпечити його довготерміновий успіх.

Саме студентство, як найменш консервативна верства населення, є своєрідним «барометром» соціально-економічного та політичного стану суспільства, що найбільш чутливо та активно реагує на соціальні зміни та порушення прав і свобод громадян. І це ми відчули під час революції гідності у 2014 році.

Не менш важливим моментом сучасної студентської молоді є те, що сьогоднішні студенти – це майбутнє країни, це ті люди, які отримавши професію працюватимуть та розбудовуватимуть Українську державу, а наскільки успішно – залежить від самосвідомості, самодостатності, свободи мислення та наполегливої праці кожного молодого громадянина України. Участь студентів у суспільно-громадському житті дає змогу виявити потенційних лідерів, виробити у них навички управлінської та організаторської роботи, сформувати майбутню еліту нації. Без вирішення цих проблем не можна вибудувати європейську якість освіти та готувати конкурентоспроможних фахівців.

Особлива роль вирішенні важливих державних завдань належить студентському самоврядуванню тому що, робота зі студентами – це його найголовніше питання. І мабуть тому, сьогодні, на це питання не так легко знайти відповідь. Студентство як складова частина молоді являє собою специфічну соціальну групу, що характеризує особливий спосіб життя, умови навчальної праці і побуту. Значна більшість студентів живе у великих містах або поблизу них, багато з них мешкають у гуртожитках, завдяки чому виникає єдність студентського побуту, формуються спільні інтереси, студентські традиції, світогляд, цілком певні соціальні якості. Студентський вік є періодом найбільш інтенсивного соціального формування особистості, це період інтенсивних пошуків самоствердження і самостійності, морального удосконалення і формування соціальної зрілості, розвитку професійного мислення і образу поведінки, тобто період, який суттєво впливає на всі подальші роки самостійного дорослого життя. Але це особливий вік, за чарівністю і привабливістю якого проглядаються складності і протиріччя бурхливого процесу розвитку особистості (фізіологічного, психічного, інтелектуального, морального, духовного, фізичного і соціального).

У роботі із студентами необхідно також враховувати ідейно-моральний стан сучасного студента, який формується в специфічних соціально-економічних і політичних умовах розвитку української держави і насамперед в умовах глобальної фінансової економічної кризи.

Студентське самоврядування як форма самоорганізації студентів, механізм представництва і відстоювання студентів може зробити дуже багато у напрямку не тільки виховання студентів а і формування соціально-активної студентської

особистості. Саме студентське самоврядування покликане не тільки захищати студентів і бути їхнім представником в адміністраціях вузів а і формувати в них потенційних лідерів у відстоюванні прав та інтересів студентів в процесі їх складного студентського життя.

Безумовно, величезну роль у вирішенні цього питання, відіграє навчально-виховний процес, викладання соціально-гуманітарних дисциплін і особливо навчальної дисципліни «Філософія», яка допомагає студентам самовизначитися в особистих світоглядних позиціях, духовних орієнтирах та духовних інтересах. Її завдання полягає не лише в тому, щоб озброїти майбутніх фахівців відповідними знаннями, потрібними для успішного виконання своїх службових обов'язків, а й в тому, щоб сформувати таку людину, яка б свідомо і добровільно, належним чином могла обстоювати загальнолюдські цінності, вміла за допомогою набутих знань захистити не лише свої законні права та інтереси, а й тих хто працює поруч. Часи змін, в які вступило наше українське суспільство, внесло суттєві модифікації не тільки у соціальне життя, а і особливо в сферу духовності. Динамічні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, ставлять сучасну молодь в надзвичайно складні умови соціального життя. Радикальна зміна ціннісних орієнтацій, гостра необхідність постійного пошуку і швидкого знаходження життєво важливих рішень, стресові ситуації – все це проблеми повсякденного людського буття, сфера практичного застосування світоглядної культури, основу яких складає філософія.

Таким чином, розглянувши феномен «політична культура» та її формування у студентів під час навчально-виховного процесу вищого навчального закладу в складних умовах його переорієнтації та модернізації, слід підкреслити, що у цьому напрямку зберігається великий потенціал. У ВНЗ України вже накопичений великий досвід у вирішенні цієї проблеми, залишається тільки одне поділитися не тільки досвідом а і методикою проведення такої роботи. Юність, студентські роки – це така пора людського життя, коли схильність до швидкого осмислення дійсності виявляється найбільш виразно, і тому від цілеспрямованого навчального процесу, викладання соціально-гуманітарних дисциплін, різнобічної виховної роботи значною мірою залежить, наскільки сьогодні та в майбутньому випускники вищого навчального закладу будуть впливати на перетворення української політичної дійсності, брати активну участь у вирішенні державних і суспільних справ, поглибленні демократії у суспільстві.

2.2 Культурно-інформаційні засоби формування духовності студентської молоді

2.2.1 Особливості соціалізації студентської молоді засобами культури 47

У динамічних процесах сучасності, молоді дедалі складніше знайти своє місце. Самовизначення в соціально – професійній структурі суспільства пов'язане не тільки з тим, що різко змінюється характер і спрямованість соціальної і професійної кар'єри, а й з адаптацією до нової соціокультурної реальності. Молодь стає групою, яка бере на себе найважчий тягар соціальних перебудов. У кілька разів зросли серед молоді: девіантна поведінка, наркоманія, алкоголізм, проституція, збільшується кількість самогубств. Виникає низка проблем молоді, що стосуються забезпечення її житлом, професіоналізації, дозвілля. Через відсутність чіткого соціального вибору держави становище молоді, яка займає власне позицію самовизначення, ускладнюється.

У сучасному суспільстві в умовах науково-технічної революції, національного і державного самовизначення підвищуються як економічна роль спеціалізованої навчальної підготовки, так і значення культури та її суб'єкта – інтелігенції. Тому студентство в якості генези інтелігенції набуває соціального і громадського значення, має достатні підстави та характеристики для визначення його як специфічної соціальної групи. Найважливішою для студентства є навчально–підготовча функція. Навчальна підготовка студентів є економічно і соціально найбільш значимою, що ставить підвищенні вимоги до молоді, набуває у зв'язку з цим високого соціального престижу. Навчально–підготовча функція, виконувана студентами, завжди виступає в соціалізованій формі і дає безпосередній вихід у висококваліфіковану трудову діяльність.

Особливості формування студентства визначаються специфікою їх соціалізації у вищій школі, умовно визначені нами як подвійна соціалізація. Це процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот, шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості. Соціалізація здійснюється протягом усього життя людини, включає в себе процеси засвоєння, адаптацію (звикання до нових умов), виховання (цілеспрямована дія на духовну сферу та поведінку індивіда), навчання (оволодіння новими знаннями) – одним словом, засвоєння «правил життя». «Входження» в систему вищої школи, набуття нового соціального становища супроводжуються докорінною перебудовою динамічного стереотипу, засвоєнням спочатку зовнішніх атрибутів, а потім і внутрішнього змісту свого нового соціального статусу – студента. Це створює позитивну атмосферу для формування особистості студента, його самовиховання.

Отже, первинна соціалізація студентства полягає у багатоаспектному, широкому включенні особистості в систему вищої школи, у тому числі в її культурно-художнє середовище, культурний контекст. Цей процес відбувається в особливій соціокультурній ситуації і охоплює перший і приблизно кінець

другого – початок третього року навчання. Услід за ним, певною мірою накладаючись на перший, йде вторинна соціалізація, яка складається з вузівського періоду, коли студент готується до свого майбутнього соціального становища інтелігента, до виконання в суспільстві його соціальних функцій, та «після вузівського», практичного періоду, який характеризується «вростанням» випускника після закінчення вузу в нове соціальне становище інтелігенції, практичним довершенням соціально – культурного формування. Рівень соціалізації є показником формування соціальних якостей. Відповідно до міри соціалізованості визначаються і конкретизуються всі соціальні та психологічні характеристики студентства. Подвійна соціалізація є специфічною доміантною рисою студентського буття.

Для студентства характерна полісоціальна основа комплектування, представництво в його складі тих груп, які є в суспільстві, що зумовлює його підвищену соціальну сприйнятливність усіх проблем, що хвилюють суспільство. Водночас у середовищі студентства відбувається складна взаємодія різних культур, цінностей, психології, яка через соціально – груповий синтез веде до збагачення соціально близького духовного світу майбутньої інтелігенції. Тому соціальна динамічність «незавершеність» одна з найважливіших характеристик студентства. Вона виражається не у формальній тимчасовості його складу, а насамперед у тому, що студентство завжди відображає незавершеність і піднесеність соціальних сподівань, які проєкціюються суспільством і громадськістю на студентство як майбутню інтелігенцію, еліту. Висока соціальна престижність та значимість вищої освіти залучають у коло студентів найбільш здібну молодь, яка дедалі більше усвідомлює практичне значення культури як засобу успішності своєї діяльності та способу престижно-статусного демонстрування свого життєвого успіху. В цілому зростає потреба молоді в культурі, однак значна частина молоді все більше починає орієнтуватися на стандарти масового споживання західних зразків. У нових умовах виникає суперечність між пріоритетами державної культурної політики в освоєнні цінностей національної культури та установками молоді, яка спрямована на освоєння комерціалізованої західної поп-культури. На наш погляд, позитивному вирішенню культурних молодіжних проблем може сприяти виважена державна молодіжна політика.

Соціальною природою базової навчально-підготовчої функції визначається і така риса студентства, як тимчасовість, оскільки здійснюється в суворо обмежений час. Специфічною рисою студентства є також «інтенсивність взаємодії», тому що жодна із соціальних груп не має таких особливостей, як студентство: фактичний (для більшості) збіг колективних форм навчання з колективними формами побуту та проведення дозвілля. Особливості групової психології впливають на формування деяких зовнішніх ознак поведінки, стилю життя, виражаються у спільності цінностей, елементів культури, професійних інтересів.

Важливо також зазначити, що студентство є цілісністю, однак такою, яка сама в собі розділяється професійно, а професіоналізація, спеціалізація накладають відбиток на весь уклад його життя, мислення, психологію, вносить особливості у способи освоєння цінностей життя і культури. Найважливішими, соціально – цінними, соціально - психологічними рисами студентської молоді є напруженість пошуку змісту життя, ідеальне конструювання дійсності. Ця риса притаманна всій молоді, виявляється в студентстві у найбільш концентрованої і розвиненій формі передусім тому, що йому сприяє становище суб'єкта, якщо пізнає дійсність та соціальна передпозиція інтелігенції, а деяка «авангардність» студентства породжує в нього свідомість соціальної відповідальності, певний максималізм вимог до життя, критицизм.

Увесь комплекс умов і соціального буття студентства виражається в системі його потреб як найважливіших детермінант життєдіяльності. Пізнавальна потреба є стрижнем, домінантною системи потреб студентів, а всі інші потреби тісно пов'язані з нею. Система потреб і породжувани нею відносини зумовлюють особливості культури студентства як соціальної групи, породжують її субкультуру [28, с.221].

Таким чином, на сучасному етапі наповнюються новим змістом взаємини двох основних суб'єктів вищої школи студентів як соціальної групи, націленої на набуття соціального, професійного і культурного статусу і становища інтелігенції та викладачів як вищої групи інтелігенції, покликаної відтворювати її соціально, професійно і культурно на рівні авангардних здобутків науки і практики.

2.2.2 Застосування активних соціально-психологічних методів в екологічному вихованні

Екологічне виховання – тривалий багатофакторний цілеспрямований процес формування екологічної культури. Наслідком екологічного виховання людини є формування мотивів, потреб, звичок цілеспрямованої екологічної поведінки та природоохоронної діяльності, здорового способу життя. Засадою екологічного виховання студентів виступає екологічно зорієнтована педагогіка. Вона містить у собі принцип природовідповідності, екологію соціального середовища, екологію внутрішнього світу людини, екологізацію навчання та виховання.

Ідея принципу природовідповідності в педагогіці належить Я.А.Коменському, який вважав, що людина – частина природи, яка живе за її законами. Якщо у природи все відбувається розумно і доцільно, то й процес виховання та навчання треба будувати природовідповідно. Щоб навчання було не тільки приємним, але й ґрунтовним, необхідно дотримуватися визначеного

порядку і послідовності у передачі знань із суворим урахування вікових особливостей дитини, її інтересів, психіки в цілому.

Ефективність застосування активних соціально-психологічних методів у вихованні й навчанні зумовлена принципом єдності розвитку психіки та діяльності, який полягає в тому, що психіка людини розвивається і проявляється в діяльності. У роботі зі студентами на семінарських заняттях застосовуються такі активні методи, як «круглий стіл», «мозковий штурм» і команда ділова гра.

«Круглий стіл» на семінарі з екологічної психології – це традиційне ділове обговорення тієї чи іншої екопсихологічної проблеми на принципах демократичності й рівноправності всіх учасників. «Мозковий штурм» - це довільне обговорення певного питання чи проблеми. Тут пріоритет надається не порядку та організації, а нестандартним ідеям. Можна сказати, що «мозковий штурм» не є демократичним, оскільки він не гарантує рівності прав усіх учасників обговорення. Вищим, ніж формальна рівність, тут є пріоритет ідеї.

Командна ділова гра на практичних заняттях з екологічної психології набуває форми групового захисту проєктів. Група студентів ділиться на дві підгрупи. Одна висуває екологічний проєкт – інша намагається його критикувати. Отже, ділова гра – це, по суті, перша практична апробація ідеї, яка має форму проєкту.

В основі вирішення проблем, що призводять до глобальної екологічної кризи, лежать виховання екологічно грамотних установок та переконань в усій культурі. Промислові керівники та політичні лідери майбутнього повинні бути переконаними прибічниками захисту довкілля. Це надто складне, але реальне завдання екологічної психології. Якщо з дитинства навчати людей за спеціальними освітніми програмами, які передбачають «заглиблення» учнів в атмосферу постійного підвищення екологічної свідомості, то в них з'являються правильні установки щодо довкілля і вони готові діяти відповідно до цих установок. Діти повинні безпосередньо спілкуватися з природою під керівництвом вчителів, які можуть показати її красу та розповісти про наслідки насилля над середовищем досить яскраво й детально. Важливо з дитинства засвоїти, що довкілля з його проблемами не існує десь окремо від неї, а починається саме всередині неї.

Екологія соціального середовища є наступним компонентом екологічно-орієнтованої педагогіки. Соціальне середовище може бути внутрішнім та зовнішнім. Внутрішнє охоплює передусім родину і середовище навчального закладу. Зовнішнє – суспільство, у якому живе людина. Однак, несприятливі сучасні економічні, політичні, соціальні умови в країні не сприяють створенню гуманного суспільства. На цей процес ми вплинути неспроможні, що не можна сказати про внутрішнє середовище.

Екологія внутрішнього світу людини пов'язана з вихованням високоморальної особистості, екологічної свідомості, екологічної культури, екологічного мислення. Екологічну свідомість можна визначити як

сукупність знань, уявлень людини про її взаємини, взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодії зі світом природи. На цій основі формується відповідне позитивне ставлення до природи, а також усвідомлення людиною себе як її частини [29, с.57].

Серед глобальних проблем людства першорядного значення набули в наші дні проблеми екології. Екологія – це наука про відносини рослинних і живих організмів та створених ними співтовариств між собою із довкіллям.

Під впливом продуктивної діяльності людини на нашій планеті розвиваються процеси, що погіршують середовище життя живих організмів, згубно впливають на здоров'я людей. Деякі такі процеси через необоротність переростають в екологічні катастрофи, їхні наслідки можуть проявитися в різних регіонах Землі в будь-який час, тому що все в природі взаємозалежно. Ніхто, ніколи не може почувати себе в безпеці, якщо десь кимсь порушується природна рівновага, завдається шкода біосферні, забруднюється довкілля. Людина повинна усвідомити, що вона частина природи, що за умов її знищенні, вона знищує себе.

Провідним принципом сучасної педагогіки є принцип гуманізму. Гуманізація освіти згідно з програмою «Освіта» складається з утвердження людини як вищої соціальної цінності, при найбільш повному розкритті її здібностей і задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні довкілля, суспільства, природи. Отже, виховання і навчання повинне будуватися з урахуванням індивідуальних здібностей людини, можливостей, інтересів, що виступає одним з напрямків реалізації принципу природовідповідності виховання і навчання [30, с.38].

Юнацький вік, тобто студентський, спонукає до пошуку гармонії у світі природи. Сутність педагогічної стратегії для цього віку полягає в стимулюванні такої інтелектуальної діяльності студентів, у якій на світоглядному, абстрактному рівні формуються педагогічно бажані зв'язки в індивідуальній картині світу.

До методів формування суб'єктивного ставлення до природи належать; метод екологічної ідентифікації, метод екологічної емпатії, метод екологічної рефлексії.

Відомо, що виховні й освітні процеси тісно взаємопов'язані, взаємозалежні, здійснюватися окремо не можуть. З огляду на це, до змісту навчання з різних предметів університетського курсу логічно включити екологічні знання. У такий спосіб будуть вирішені два завдання - озброєння студентів знаннями в галузі екології і формування екологічної культури. Предмети як природничого, так і гуманітарного циклу, повинні бути екологічно орієнтовані. Під час їхнього вивчення вибираються для розгляду ті питання екології, що відповідають змісту того чи іншого навчального предмета.

Епоха інформаційного суспільства – це нова стадія розвитку людства, яка почалась в світі ще в останні десятиліття ХХ ст. Саме в цей період починає здійснюватись геніальне передбачення академіка В.І.Вернадського, викладене в його вченні про ноосферу, про загальнопланетарний розум, який з початком ХХІ століття стає реальністю. Тобто, можна сказати, що інформаційне суспільство – це вимога часу, це об'єктивно зумовлений ступінь у розвитку людства, який не зводиться лише до технологічних аспектів.

В Україні у 2007 році було прийнято Закон «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007-2015 роки», а в Посланні Президента України 2011 рік проголошено роком інформаційного суспільства та освіти.

Тобто у наявності політико-правові засади розвитку інформаційного суспільства в нашій країні. Більш того, можна констатувати факт формування в Україні специфічного соціокультурного інформаційного середовища.

Сьогодні вже ніхто не заперечує величезне значення інформації, знань та інформаційно-комунікаційних технологій. Адже саме інформація адекватно відтворює явища і закони зовнішнього світу, духовну діяльність людства, створює можливості передбачення і перетворення дійсності в інтересах міжнародної спільноти. Інформація стала глобальною цінністю, вона має міжнародний характер. Саме інформаційний фактор здійснив у розвитку сучасної цивілізації найбільш глибокі зміни за всю її історію: він об'єднав світ в єдину систему, яка функціонує у режимі реального часу [31].

Проблеми розвитку інформаційного суспільства пов'язані з інтелектуалізацією праці, навчання, виховання, з формуванням «інформаційної свідомості» [32, с.11]. Отже, інформаційне суспільство – це соціологічна, культурологічна, політологічна концепція, де основним фактором суспільного розвитку є виробництво і використання науково-технічної, загальнокультурної, навчальної та іншої інформації. Звичайно, що розвиток особистості в умовах інформаційного суспільства відбувається під потужним його впливом. В свою чергу, саме інтелектуальний розвиток людини за таких умов є основним показником прогресу будь-якого суспільства і головною передумовою подальшого розвитку країни. Тому, окрім технічного забезпечення інформаційного суспільства, необхідно працювати над тим, щоб людина була підготовлена до ефективного функціонування в інформаційному суспільстві, відчувала себе його органічною складовою [33, с.191].

Можна дискутувати про рівень розвитку інформаційного суспільства в нашій країні та про її місце у світовому інформаційному просторі, але не це є метою даної статті. В умовах інформаційного суспільства складні й суперечливі

проблеми виникають в сфері освіти, здобуття знань, одержання професійної підготовки. Ці проблеми не зводяться лише до комп'ютеризації та інформатизації, тобто тільки до розвитку матеріальної бази. Змінюється самоцінність знань: з одного боку вони стають більш доступними, а з іншого – отримання знань стає суттєвим для людини протягом всього її життя. Саме ця риса значною мірою визначає розвиток інтелекту людини, програмування особистості на безперервну освіту, оволодіння новими знаннями. До цього спонукають рухливість, мінливість професій і спеціалізації в сучасних умовах, старіння інформації, яка в багатьох галузях, зокрема в наукоємних виробництвах оновлюється кожні 3-5 років, інколи навіть кожні 2-3 роки. Отже, майбутні фахівці у вищій школі мають навчатися здобувати знання, уміння та досвід пізнавально-творчої самостійності, при цьому відбувається процес формування психологічної, теоретичної та практичної готовності до інтелектуально-творчої і самоосвітньої діяльності.

Вміння досконало використовувати комп'ютерну техніку та інформаційні технології у професійній діяльності – одна з найнеобхідніших сучасних вимог до фахівців різних галузей господарства, отже інформаційне забезпечення освітнього процесу є важливим компонентом сучасної системи освіти. Технічну складову цього процесу ми вже майже досягли. Але викликає занепокоєння той факт, що в більшості студентів формується не творче, а «споживацьке» ставлення до інформаційних джерел. Інформаційні бази використовуються ними не для аналізування, узагальнення й створення власного інформаційного продукту, а просто завантажуються готовий продукт – реферат, стаття, курсовий проект та ін. Саме ВНЗ має дати необхідні знання про нове інформаційне середовище, формувати нову інформаційну культуру та новий інформаційний світогляд.

Інформаційна культура особистості передбачає перш за все її комп'ютерну грамотність – знання, уміння, навички в галузі інформатики та інформаційних технологій, що зумовлює готовність до їхнього використання у своїй загальнокультурній та професійній діяльності в інформаційному суспільстві.

Отже, побудова інформаційного суспільства – це не лише використання технологій, це докорінна зміна свідомості особистості, її інтелектуальної спрямованості, готовності існувати в сучасному інформаційному просторі.

3. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ, ВИВЧЕННЯ І ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

54

Кожна сучасна держава в процесі свого становлення й розвитку так чи інакше стикалася з мовним питанням. І, як правило, рано чи пізно надавала перевагу єдиній державній, інакше кажучи офіційній, мові. Ця необхідність впливає із самої природи держави, з її суті й призначення.

Душею кожної держави є нація. Народ не об'єднаний однією мовою, нацією ще не став. Тим самим захищається в своїх основах його держава. Тому кожна держава, дбаючи про своє майбутнє, першорядної ваги надає поширенню державної мови, в Україні – української. Доля України, її майбутнє, як незалежної, демократичної держави, залежать сьогодні насамперед від послідовності та рішучості у проведенні всього комплексу заходів, спрямованих на формування підвалин поліетнічної, але власне української держави, в якій гідне місце мають займати і мовно-культурні традиції народів, що її населяють.

У цьому широкому спектрі проблем надзвичайно важливе місце посідає проблема реального утвердження державності української мови в усіх сферах її використання.

Реалізація цих завдань можлива, в тому числі, через удосконалення методів викладання філологічних дисциплін, модернізацію навчального процесу у закладах освіти, формування навичок комунікативної культури, подолання негативних тенденцій в процесі комунікації сучасної молоді, стандартизації перекладу термінології за спеціальністю майбутніх фахівців.

3.1 Розвиток комунікативної культури як засобу гуманізації сучасного освітнього процесу

3.1.1 Сучасні проблеми в сфері гуманізації освітнього процесу у вищих навчальних закладах України

Сучасне суспільство характеризується динамічними змінами в економіці, політиці, культурі, у відносинах між особистістю й суспільством, суспільством і державою. під впливом цих змін вища освіта як частина соціальної системи перебудовує власну структуру, зміст і напрям розвитку. одним із найважливіших компонентів змін, що відбуваються, є посилення уваги до особистості, розвиток її свідомості, самосвідомості, культурного і професійного потенціалу [34, с.69].

Принципово важливою парадигмою у розвитку сучасної цивілізації 56 невпинне зростання ролі і місця фундаментальних, технологічних, інформаційних, прикладних та особливо соціогуманітарних знань у різних сферах діяльності людини. людина-особистість є однією з реальних конкурентоспроможних ланок у цивілізаційному поступі сучасної України і саме інтелект українських громадян, їх розум, освіченість європейського зразка можуть стати стратегічним курсом, який здатний забезпечити рух українського суспільства шляхом прогресу. У межах гуманістичного поступу вищої освіти України велика увага приділяється розвитку особистості, її самореалізації, формуванню «я-концепції» [35].

Гуманізація освіти як система взаємо-організаційних цінностей передбачає створення певних умов, спрямованих на розкриття та розвиток здібностей людини, її самореалізацію, забезпечення через знання, що їх засвоює людина, її професійно-морального розвитку, формування соціально значущих орієнтацій та установок, залучення її до системи різноманітних суспільних відносин, в якій вона постійно засвоює та створює культурні умови свого існування, тобто визначає мету, зміст, організацію та засоби своєї життєдіяльності, а також характер взаємодії з іншими людьми, з середовищем .

Отже, якісно нові завдання нинішнього етапу потребують від випускників вищої школи освіченості, активності, постійного творчого пошуку, вміння жити і працювати в умовах демократії, у обстановці зростаючої економічної і соціальної відповідальності за себе і країну. у зв'язку з цим, необхідно передусім забезпечити перехід до нового рівня підготовки фахівців на основі гуманітаризації вищої школи, інтеграції професійної, гуманітарної і соціально-політичної підготовки, оновлення змісту та їх структури на основі перегляду застарілих підходів, засвоєння досягнень вітчизняної та світової наукової думки, вільного самовизначення студентською молоддю своїх світоглядних позицій, духовних інтересів і цінностей.

Нажаль, серед певної частини викладачів технічних дисциплін, в тому числі і в нашому ОДЕКУ, існує недооцінка гуманітарної підготовки фахівців. зокрема, не раз доводилось чути про те, що майбутньому метеорологу чи екологу нічого не дає вивчення гуманітарних наук.

Так, якщо взяти технічні вузи США, то в програмах навчання студентів гуманітарні науки займають від 30 до 45% всього бюджету навчального часу підготовки фахівців. у вузах нашої країни цей показник на три рядки менш, тому і не дивно, що у студентів навчальних закладів нашої країни відчувається дефіцит загальнокультурних, психологічних, соціальних, правових знань.

Тому особливого значення набуває впровадження в навчальний процес нових концептуальних підходів до гуманітарної та соціально-політичної підготовки фахівців, вироблення принципово нових підходів, подолання професійної однобічності, формування у майбутніх фахівців творчого потенціалу особистості [36, с.67].

Сучасна освіта в Україні так само орієнтована на створення найбільш доцільних умов для реалізації гуманістичних ідей, розуміння виняткової важливості й цінності людини як особистості. у Законі «Про освіту» вказано, що «гуманізм, демократизм, пріоритет загальнолюдських духовних цінностей» є основними принципами освітнього простору України.

3.1.2 Комунікативна культура – необхідна складова успішної роботи спеціаліста

Комунікативна культура є однією з визначальних властивостей сучасної людини, оскільки займає провідне місце в загальнокультурному і професійному становленні особистості.

Сьогоднішні студенти вищої школи показують недостатню підготовку до спілкування, рівень сприйняття інформації у кожної людини різний, як наслідок, виникають труднощі в спілкуванні, спостерігається невміння правильно викладати свою точку зору, передбачати поведінку і вчинки співрозмовника, мотивувати і аргументувати свою позицію, спілкуватися з людьми незалежно від віку та професії. все це свідчить про низький рівень комунікативної культури студентської молоді.

Комунікативна культура відноситься до основних видів культури і надає можливість людині пізнавати себе та інших через головне джерело культури - спілкування. Комунікативна культура студентів вищої школи розглядається як один з показників рівня професійної підготовки майбутнього фахівця. соціалізація майбутніх фахівців в суспільних відносинах Вона залежить в значній мірі від культури комунікації, вміння досягти цілей в контактах з іншими людьми. поняття "Комунікативна культура" логічно пов'язує визначення сутності спілкування (взаємодія, відносини, контакти і ін.) в певну систему, визначає спілкування як цілісність суспільну і духовну, зокрема психологічний і моральний освіту [37].

Комунікативна культура, визначає наявність у кожного фахівця певних особистісних якостей, умінь і навичок, які забезпечують досягнення цілей в міжособистісному взаємодії з іншими людьми, дають можливість конструктивно спілкуватися, орієнтуватися на успіх у професійній діяльності, адаптуватися до нової системи взаємин у виробничому колективі, прагнути до самовдосконалення та самореалізації в сучасному суспільстві

До найважливіших компонентів комунікативної культури майбутнього фахівця відносять такі: потреба в спілкуванні, вміння встановлювати контакт в наявній ситуації з бажаними або необхідними з точки зору справи партнерами; вміння створити ситуацію співпраці або спілкування з конкретними людьми; вміння знайти теми для розмови в різних ситуаціях; вміння вибрати адекватні

способи взаємодії в діловому або емоційному спілкуванні, в груповому або колективному співробітництві.

Комунікативна культура майбутнього фахівця формується в процесі професійної підготовки. Комунікативні процеси в освіті вивчали Н. Бутенко, І. Зимня, І. Зязюн, М. Каган, В. Кан-Калік, Ф. Кузін, Л. Савенкова. Комунікативну культуру як складову професійної компетенції студента, досліджували К. Гирц, Е. Пасів, В. Сухомлинський. Професійно-педагогічну комунікацію як феномен педагогічної діяльності визначали Ф. Бацевич, Н. Бабиц, Н. Волкова.

Більшість вчених визначають комунікативну культуру майбутнього фахівця як складову професійної культури. Також існує визначення комунікативної культури як особистісного утворення, яке позитивно впливає на доречність, логічність і послідовність мовлення і слухання; сприйняття матеріалу і його розуміння; дотримання паритетності і досягнення ефективної комунікативної взаємодії на основі спільних інтересів [38].

Український вчений Пономаренко Л.А. виділяє в структурі комунікативної культури майбутнього фахівця такі основні складові: індивідуально-особистісну, мотиваційно-вольову, соціально-комунікативну.

1) Індивідуально-особистісну, компонентами якої є індивідуальні особливості особистості (темперамент, характер, здібності, інтелектуально-пізнавальна сфера, екстравертированість/інтровертированість і ін.) і її прижиттєві придбання (ідеали, установки, цінності, моральні якості, етичні норми);

2) Мотиваційно-вольову, яка охоплює потреби в пізнанні і самопізнанні, в оцінці інших людей, в спілкуванні, самоствердженні, самовдосконаленні, самовираженні; мотивація досягнення успіху та уникнення невдач; спрямованість особистості на своє "я", на комунікативний контакт, на справу) і емоційно-вольову компоненти (самоконтроль, емоційна стійкість, емоційна культура (культура прояву емоцій), вміння уникати конфлікту чи ефективно виходити з нього);

3) Соціально-комунікативну, яка включає соціально-психологічний (емпатія, сприйняття себе та інших, вміння бути необхідним, рефлексивність, усвідомлення соціальної ролі і манери поведінки, узгодженого з цією роллю), і індивідуально-комунікативний компоненти (взаємозв'язок, взаєморозуміння; вміння встановлювати і підтримувати контакт, зворотній зв'язок, мовна компетентність, культура мислення й мови, мовна активність; комунікативні знання, вміння і навички) [39].

Зазначені складові структури взаємодоповнюють один одного і впливають на якість комунікативної культури майбутнього фахівця для успіху в професійній сфері. Комунікативна культура повинна бути властива для фахівця, як гуманітарного профілю, так і будь-якого напряму підготовки, зокрема, технічного.

Отже, комунікативна культура є необхідною складовою професіоналізму майбутнього фахівця незалежно від напрямку його підготовки. Сьогодні культура комунікації практично не розвивається і залежить, перш за все, від індивідуальних особливостей особистості, спрямованості її інтересів, ступеня мотивації отримання професійних знань і умінь на необхідному рівні, а також від потреби в спілкуванні, яке зумовлює доцільність прийняття освітніх програм для її розвитку і вдосконалення. Оволодіння комунікативною культурою на належному рівні є одним з вирішальних чинників ефективності професійної та особистісної комунікації сучасної молоді.

3.2 Негативні тенденції в процесі комунікації сучасної молоді

3.2.1 Проблеми використання сленгу, жаргону, діалектів, ненормативної лексики та суржику в сучасній Україні

Серйозною проблемою комунікації сучасної молоді – є вживання сленгу, жаргону, ненормативної лексики. Сленг – це різновид розмовної мови, яку суспільство оцінює як підкреслено неофіційну, і яка характеризується динамічною зміною лексичного складу, що поповнюється за рахунок арго, жаргонізмів, вульгаризмів та неологізмів. До утворення великої кількості молодіжних студентських новотворів (сленгізмів) призвели такі явища, як демократизація українського суспільства, соціальний розвиток, поширення масової культури, нові віяння в культурі тощо [40, с.32].

Сленг доволі поширене явище, він є засобом спілкування у найрізноманітніших прошарках населення і сягає своїм корінням у сиву давнину. у XVIII-XIX ст. на Полтавщині, де кобзарювання було досить поширеним явищем, сліпі бандуристи мали свій власний сленг, який називався «лебійською мовою» і був незрозумілий навколишнім, але при уважнішому розгляді бачимо, що він ґрунтувався на певних закономірностях перекичування слів. деякі номінації лебійської мови фігурують у сучасному молодіжному сленгу, зазнавши певних деформацій. наприклад, поширене у молодіжному мовленні слово «лахати» (сміятися) пішло саме від мандрівників-лірників, навіть не змінивши значення: «дерти лаха» – сміятися. Слово «кльово» має таке саме коріння, і вимовлялось воно спершу «клево».

Сленг кожної історичної епохи відображав риси часу. Сленг 60-х був наслідком підвищеного інтересу до наркотиків, популярної музики. У сленгу 80-х переважали слова, що стосувалися грошей та роботи. Єдиного і всеосяжного визначення сленгу немає і дотепер [41].

Сленгові слова та вислови є досить різноманітними і відмінними у різних групах людей. Наприклад, лексему «розуміти» в одній компанії звикли замінювати словом «шарити», а в іншій – «розчохлятися». Для вираження подиву одні використовують слова «я в шоке», для інших характернішими є слова «я холодний», «я в трансі», «ти що гоніш?» і навіть «хай мене покрасять». За своєю природою молодіжний сленг швидкозмінний, підвладний моді. без лексичної фіксації він приречений на зникнення, оскільки сленгізми швидко з'являються та швидко зникають. Це доводить актуальність і доконечну потребу теоретичного і лексикографічного опрацювання сленгу, який став основним засобом спілкування молоді.

З цією метою було проведено невелике опитування серед студентів Одеського державного екологічного університету про вживання сленгізмів та діалектизмів на території України. ось його результати:

1) Сміт Красні Окни, Одеська область. На території цього міста домінуюча частина населення розмовляє на українській мові, тому українські сленгізми тут знають не з чуток. У ході опитування було виявлено, що фактично кожна людина, незалежно від віку, вживає сленг. Діалектизми використовують, в основному, дорослі люди. Найпоширенішими прикладами сленгізмів молодих людей є такі: «страждати фігньою» (байдикувати), «на халяву» (задарма), «на шару», «гнати бєса» (веселитися). Серед студентської молоді дуже цікаві мовні модифікації, такі, як: «по биріку» (швидко), «іди броди», «засунься» (геть звідси), «рамси поплутати» (знахабніти), «повний карамболь» (щось незвичайне).

2) Місто Сарни, Рівненська область. Деякі з вищезгаданих сленгізмів вживаються і на цій території. Також в цьому місті використовуються наступні сленгізми та діалектизми: «курьохкати звідсіля» (йти геть), «файка» (цигарка), «бабки відбити» (повернути борг), «качумайло» (байдужа людина), «кидалово» (обман), «фалувати» (схиляти до чогось), «бомба» (все дуже добре).

3) Сміт Чечельник, Вінницька область. На цій території дуже багато сленгізмів, майже всі вищезгадані там вживаються. Серед студентів цієї області також вживаються наступні мовні новотвори: «забийся в куток і покрійся пилюкою»; «зроби так, щоб я тебе шукав»; «ти на кого хліб крешеш» (бочку катеш); «тебе плющить, як камбалу»; «закрий піддувало»; «закрий пельку на петельку»; «розчипірка» (парасолька); «гринька» (гривня).

4) Місто Сміла, Черкаська область. З цієї місцевості в словник сленгізмів можна записати такі вислови: «рагуліссімо» (дуже висока ступінь дурості), «архаровець» (бешкетник), «цуцик» (пляшка з алкогольним напоєм), «вбитий» (старий – про неістот), «фармазонити» (обманювати когось), «бильце» (спинка від ліжка), «на дроті, наляй» (наливай).

Не менш поширеними є інтержаргони та сленгізми, які утворилися внаслідок спрощення слів: «спс» (спасибі), «ок» (добре), «хрш» (від слова «хорошо»), «нет» (інтернет), «універ» (університет), «кури» (куратори), «адіки» (кросівки «адідас»), «галя», «галюн» (галюцинація), «клава» (клавіатура), «азек»

(азербайджанець), «адмін» (адміністратор), «преподи» (викладачі), тощо) основним їх джерелом є соціальні мережі.

Наявність сленгу свідчить, що у мові відбувається безперервна міграція мовних одиниць, перехід їх з одного лексичного розряду в інший, а яскрава експресія більшості сленгових слів робить їх особливо привабливими не тільки для певної соціальної групи, яка їх використовує, а і для оточуючих. Тобто, сленг не є певною замкнутою системою. Деякі сленгові слова одночасно існують у мовленні злодіїв і студентів, одеських і київських, школярів, музикантів і «нових українців».

Сленгова мовотворчість як школярів, так і студентів не згасає, вона лише дещо видозмінюється в лексиці, семантиці, оновлюється разом з науково-технічним прогресом чи духовним регресом. Молодіжний сленг як соціолект – органічна частина української мови, один із функціональних стилів, яким послуговуються лише в окремих комунікативних ситуаціях студенти – носії мови. Серед них можна почути: «парнокопитні (студенти зооінженерного факультету), «бензопила» (скальпель), «соковижималка, овощерезка» (факультет плодоовочівництва) та ін. Зустрічаються у їх мовленні і сленгові фразеологічні засоби: «здати на шару» (легко скласти іспит); «роздавити сливу» - (випити водки); «рубати хвости» (відмовити в чомусь) [42, с.98-99].

Отже, сленг є дуже важливою і поширеною формою існування української мови. Це мовне явище потребує детального вивчення і фіксації, такої як словники, підручники, друковані видання. Зараз сленгізми привертають увагу багатьох фахівців. Результатом цього є велика кількість статей і наукових робіт на дану тему, навіть видання словників, у яких зібрані всі зафіксовані сленги та їх пояснення. Також існують сайти та інтернет-словники, де можна знайти значення багатьох з існуючих сленгів.

Безперечно, сленг негативно впливає на українську мову, тому що одними з джерел сленгу є вульгаризми, русизми, ненормативна лексика.

Використання сленгу свідчить про низький культурний рівень сучасної молоді. словесний бруд, що заповонив мовлення нашої молоді, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина – це виразні ознаки бездуховності. Українська мова може звучати по-простацькому і найвишуканіше. Кожен майбутній фахівець має вчитися пізнавати тонкощі рідної мови, її синонімічне багатство, багатство фразеологічних зворотів та крилатих висловів, багатство прислів'їв, приказок про всі сторони життя.

Мова – це специфічна форма віддзеркалення дійсності. Вона слідує за змінами, що відбуваються в нашому житті, пов'язаними із зміною культурних орієнтирів, цінностей, установок, і, звичайно, властивості мови і властивості середовища взаємозв'язані. Як підліток не існує зовні сім'ї, школи, так і ці суспільні інститути не існують окремо, впливаючи тим самим на мову.

Лексика обмеженого функціонування традиційно поділяється на професіоналізми, жаргонізми й арготизми.

Професіоналізми (лат. *professio* «заняття, фах») — це слова ~~ба~~ словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей. за межами даного професійного середовища. Ці слова не завжди зрозумілі або не становлять інтересу.

Жаргон (франц. *jargon*, первісно – пташина мова, цвірінкання, незрозуміла мова, відгалло-роман. *garrige* – базікати) – один з різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноживаної мови використанням специфічної експресивно – забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови. У широкому розумінні жаргоном часом називають мову неосвічених верств суспільства. Як відгалуження від загальноживаної лексики жаргони не мають власної фонетичної та граматичної систем. Таким чином, специфічна лексика жаргону загалом ґрунтується на загальнонародній мові і відрізняється від неї експресивною метафоризацією загальноживаних слів (огризок – комп'ютер фірми макінтош; назва походить від логотипу у формі надкушеного яблука). Психологічною основою виникнення жаргону у певних групах носіїв мови є їх бажання бути дотепними, прагнення вразити співрозмовників свіжістю та яскравістю висловлювання, виявити зневагу або байдужість до предмета висловлювання, уникнути звичних, затертих слів і виразів.

Під сленгом розуміють різновид розмовного мовлення, що оцінюється суспільством як підкреслено неофіційне («побутове», «фамільярне»). При цьому сленгу властиво запозичати одиниці арго та жаргонів, метафорично переосмислюючи і розширюючи їхні значення. Маються на увазі різновиди мовлення зі штучно завищеною експресією, мовною грою, модною неологією. наприклад, якщо мовець, розповідаючи про реальних табірних охоронців, називає їх вертухаями, він користується жаргоном. якщо ж він, розповідаючи про вахтера в гуртожитку, іменує його вертухаєм, перед нами сленг.

Останнім часом термін «сленг» вживають активніше, ніж «жаргон». Отже, сленг, на думку багатьох дослідників, є вторинним утворенням порівняно з жаргонами й арго, що адаптує до своїх потреб запозичені одиниці. Значення слова "сленг" близьке до понять «розмовне мовлення» і «говірка», але на відміну від них воно має суттєве соціальне маркування.

Інша важлива характеристика молодіжної мови – її «первісність». Асоціація з мовою якого-небудь первісного суспільства виникає, коли спостерігаємо нестабільність, постійну змінність жаргону як в тимчасовому, так і в просторовому вимірюванні. Не встигнувши закріпитися, одні форми мови поступаються місцем іншим: так, не таке давнє жаргонне бабки (від англійського слова *money* - гроші) замінили бакси.

Ще одна ознака «первісності» молодіжного жаргону – невизначеність, розмитість значень слів, що входять в нього; стрьомно, круто, я пруся можуть бути і позитивної, і негативною оцінкою ситуації. Сюди відносяться як млинець, що використовуються в жаргоні тільки як емоційний вигук, так і слова типу

прикол, крутняк, ульот, чум, повний атас, повний абзац. Залежно від ситуації біля кола спілкування, дані слова можуть висловлювати різноманітні - аж до протилежних - емоції: розчарування, роздратування, захоплення, здивування, радість.

Розвиток мови – об'єктивний процес, у якому основну роль відіграє молоде покоління як найбільш гнучкий прошарок населення. Найяскравіше це явище проявляється на зламі епох, у періоди війн та революцій, а також стрімких соціальних процесів. При цьому основним джерелом поповнення словникового запасу мови слугує неформальне мовлення.

Висновок полягає в тому, що мова не стоїть на місці, а завжди розвивається, бо словниковий запас збагачується. мова не може бути відірвана від суспільного життя, від наукового прогресу, вони взаємопов'язані.

Кожна людина прекрасно знає, що таке нецензурні слова, лайка, тобто ненормативна лексика. Саме через ненормативну лексику ми можемо спостерігати деградацію нашого населення. Наприклад, раніше подібні слова могли собі дозволити вживати злочинці, п'яниці і інші подібні до них, то зараз час змінився, і люди змінились, але не в кращу сторону. Молоді люди, не має значення, чи хлопець чи дівчина, спокійно у спілкуванні між собою вживають ненормативну лексику і це ніскільки їх не бентежить; більше того, деякі з них навіть дійшли до того, що використовують ненормативну лексику просто для зв'язку звичайних слів. Молоді люди вільно «матюкаються» в присутності дівчат, і тих це нітрохи не ображає. та й у суто дівочих компаніях використання нецензурних слів стало звичайною справою.

Все починається з самого дитинства, коли маленькі діти чують, як батьки під час сварки чи звичайної розмови вживають подібні слова, швидко запам'ятовують їх, і навіть самі того не усвідомлюють.

Ненормативна лексика розповсюдилась практично у всіх сферах життя – дуже часто можна зустріти подібні слова у сучасній літературі, кіно, телебаченні. Започаткував традицію вживання ненормативної лексики в українській літературі ще Іван Котляревський в «Енеїді», однак майже впродовж 200 років вживання такої лексики було під табу. Зламав це табу Лесь Подерв'янський у своїх п'єсах («Гамлет», «Кацапи» тощо), що широко розійшлися в аудіозаписах в 1990-ті роки і стали вельми популярні в молодіжному середовищі.

Часто від молодого покоління ми можемо почути, що розмовний стиль мови взагалі неможливо очистити від ненормативної лексики. Деякі люди вважають, що у вживанні ненормативної лексики немає нічого поганого, навпаки, подібні слова дозволяють позбавитися від накопиченої негативної енергії, тим паче, доволі часто можна чути від студентів, що вони вживають ненормативну лексику тільки тоді, коли дуже злі.

Людина, яка використовує ненормативну лексику, може усвідомлювати, що приносить шкоду собі і оточуючим, але іноді, людина не здогадується, що наносить надзвичайну шкоду своєму потомству. Наші гени ніби «чують» всі

наші слова, а також запам'ятовують і записують їх в генетичному коді. Ненормативна лексика також негативно впливає, на наш погляд, на генетичний код людини, котра її вживає, записується в ньому, стає так званим «прокляттям» для людини і її нащадків.

Отже, ненормативна лексика – це дійсно частина мови, дійсно інколи це найбільш точне слово. Однак все-таки ненормативна лексика вона тому й ненормативна, що не повинна вживатись скрізь і завжди. Тобто якщо збирається в неформальній обстановці компанія чоловіків, то після другої пляшки вона може бути цілком природною і нормальною. але в публічному місці, в присутності дітей, на наш погляд, таке недопустиме. Справа навіть не в формально-етичних нормах поведінки, а і в тому, що людина, яка так себе поводить, не поважає не лише оточуючих, але й сама себе, і має досить низький рівень культури.

Зростаюча увага до питань мовної комунікації в майбутній професійній діяльності фахівців – є однією з важливих особливостей сучасного мовознавства. Головна особливість професійного спілкування охоплює соціальну взаємодію членів суспільства, їх спільну професійну діяльність.

Мовлення людини – це своєрідна візитна картка, це свідчення рівня освіченості людини, її культури. Якщо ця людина володіє культурою мовлення, про неї кажуть, що це людина розвинутого інтелекту і високої загальної культури. Мовна неграмотність, невміння написати елементарний текст за професійним спрямуванням, перекласти його з української мови на російську чи навпаки – свідчать про низьку культуру фахівця. Мовна культура майбутніх фахівців має стати надійною опорою у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів.

Обов'язковою ознакою високої мовної культури фахівця є володіння професійною термінологією. знати термінологію за фахом – означає знати мову професії, тому що терміни можуть вживатися у таких ділових документах за фахом, як, наприклад, метеорологічні та гідрологічні прогнози, агрометеорологічні бюлетені, екологічні довідки, реферати, лабораторні роботи та інші.

На підставі систематизації матеріалу сучасної науково-методичної літератури пропонуються ефективні засоби викладання термінів та географічних назв, які сприяють формуванню національної свідомості, вихованню культури мовлення, розширенню і поглибленню знань з дисциплін «Українська мова за професійним спрямуванням», «гідрологія суші», «метеорологія», «екологія» та інших.

Засвоєння вищезазначених тем дозволяє майбутнім фахівцям правильно, грамотно використовувати терміни, професіоналізми та географічні назви в усній та письмений формі; розвиває мовне почуття, допомагає піднесенню культури української мови в майбутній професійній діяльності.

Велике значення для формування високої мовної і професійної культури майбутніх фахівців має знання етики мовлення.

Виховану людину завжди вирізняє привітливість, доброзичливість, тактовність, стриманість, повага до співрозмовника. особливу роль в цьому відіграє слово.

Вміння володіти словом – велика майстерність. тому на заняттях з «Української мови за професійним спрямуванням». Студенти вивчають мову виступу, доповіді, реферату, статті. Кожен спеціаліст має дотримуватись правил мовного етикету.

Без знань, прийнятих в суспільстві, правил етикету, не володіючи вербальними формами вираження ввічливих взаємин між людьми, спеціаліст не може з найбільшою користю для себе і для оточуючих здійснити сам процес професійного спілкування.

Усні виступи, доповіді, звіти являють собою проміжну форму між усною і письменною формами літературної мови. це складніший вид усного мовлення. Засвоєння цим видом мовлення кожного майбутнього фахівця свідчить про рівень його освіченості, культури взагалі.

Відомий український педагог В.Сухомлинський писав, що «мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, високої справжньої інтелектуальності. щоб правильно розмовляти й писати, треба прагнути до удосконалення своїх знань, набутих раніше, треба любити українську мову й свою справу».

В ОДЕКУ здійснюються всі форми навчання для забезпечення високої якості освіти для майбутніх фахівців.

3.2.2 Культури мовлення – наскрізна проблема сучасного суспільства

Виховання культури мовлення у студентів є дуже складною проблемою у зв'язку з тим, що в останній час сучасна молодь використовує в побуті молодіжний сленг, суржик, ненормативну лексику, лайку.

Як відомо, основою мови є розмовне мовлення. Мовлення – процес використання засобів мови для спілкування з іншими членами мовного колективу. Мовлення є формою існування живої мови. мова і мовлення нерозривно між собою пов'язані. Оскільки мова є універсальним засобом спілкування, передачі інформації навчання, виховання та формування духовного світу, вона немислима без належної культури мовлення.

Досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини і визначає культуру мовлення. Але засвоїти літературні норми вимови й дотримуватися їх набагато складніше і важче, ніж навчитися правильно писати. уміння гарно говорити – це мистецтво. Для досягнення високої культури

мовлення необхідно володіти певною кількістю знань про правила ділової етикету. Дотримання відповідних етичних норм і правил спілкування, різні прояви мовленнєвого етикету, правильне використання норм літературної мови підвищує культуру мовлення майбутнього фахівця.

Основними причинами низької культури усної мови, на наш погляд, є значний вплив суржику та недостатнє знання літературної вимови. вислів древніх греків: «Заговори, щоб я тебе побачив», – красномовно свідчить про те, яке місце мовленню надавали елліни.

За умови практичної відсутності до недавнього рідної мови у фаховому обігу, запозичення російських термінів, було явищем загальним. У мовній практиці під впливом російської мови пішло не лише активне запозичення фахових термінів, а й заміна власної лексики на чужу, наприклад: «шарикова ручка» замість «кулькова ручка», «старі друзі» замість «давні друзі»; «приймати участь» замість «брати участь»; «офіціальний» замість «офіційний»; «очна форма навчання» замість «денна форма навчання».

В останній час українські мовознавці акцентують увагу студентів та учнів на особливостях уживання мовних зворотів, канцеляризмів, стійких виразів. Про це свідчать словники слововживання у посібниках Максименко В.Ф., Горбула О., Шевчук С.В., Гриценко Т.Б., Зубкова М.Г. Посібники вищеназваних авторів містять новий підхід до мовної підготовки студентів та допомагають студентам грамотно спілкуватися.

Залучення студентів до участі в позааудиторних заходах, таких як: “вечорниці”, конкурси рефератів за темою спеціальності, міжнародний конкурс з української мови ім. П. Яцика сприяє підвищенню культури мовлення.

Творчий підхід викладачів до проблеми виховання культури мовлення майбутнього фахівця та систематична робота в цьому напрямку може також забезпечити позитивний результат у справі формування екології мови.

Термін екологія, який порівняно недавно функціонував лише у природознавстві (як назва біологічної науки, що досліджує взаємини між організмами та довкіллям), сьогодні розширив своє первісне значення, увійшовши у сферу багатьох інших наук. у науковому обігу закріпилися словосполучення екологія культури, радіаційна екологія, екологія рослин (тварин), соціальна екологія, екологія душі та інші. Що стосується екології довкілля то всі розуміють, що це - охорона навколишнього середовища.

Термін «екологія мови» має право існувати як мовознавчий термін, і його сенс повинен полягати не тільки з точки зору «санітарного» заходу, адже людина живе не просто в природі чи соціумі, а у ціннісно-змістовому універсумі, який складався упродовж століть. Екологія – це взаємозв’язок людини з навколишнім середовищем, і саме спілкування, вміння говорити і сприймати інформацію – є яскравим прикладом цього взаємозв’язку, адже навколишнім середовищем можна вважати, саме оточуючих нас людей, соціум, у якому ми знаходимось... «забруднюючи» свою мову, ми «забруднюємо» наше середовище.

На сучасному етапі розвитку питання екології мови тісно пов'язані з питанням культури мови. Підвищити екологію мови можливо через твори художньої літератури. Вивчаючи українську літературу, студенти виховують в собі такі риси, як честь, справедливість, патріотизм, совісність, шанобливість, повага до праці людей праці, до матері, жінки-берегині, а також милосердя, доброта, співчуття до людського горя, бережливе ставлення до природи, землі-годувальниці, господарність, скромність, безкорисливість, мир і злагода між людьми.

В останній час питання культури мови особливо гостро постає перед молоддю. Рівень мовної культури сприяє вихованню всебічно розвиненої особистості, громадянина незалежної України.

Високий рівень мовної культури українців здавна захоплював навіть прискіпливих іноземців. У прислів'ях, піснях, обрядовій поезії наші предки виявляли святе, шанобливе ставлення до всього, що складало життєвий устрій, до співвітчизників і добропорядних сусідів України.

Наше спілкування постійно, раз у раз, передбачає, насамперед, відповідне звертання або вказування на ту чи іншу особу. Без цього слова мова недостатня, непереконалива. Культура мовлення зобов'язує нашого сучасника бути уважним до вибору форми такого висловлювання, щоб виявити до когось і викликати до себе чийсь довіру, щоб не образити, не принизити як чийсь, так і свою гідність.

Українська наукова мова (як і загалом літературна) проходить надзвичайно відповідальний етап свого формування. І кожний з нас, хто активно оперує мовою, повинен піклуватися про екологію мови, виробляючи ті слова, форми, конструкції, які відповідають за те, якою вона буде грамотною та культурною, наскільки збережеться її природність, наскільки вона залишиться сама собою.

3.3 Засоби удосконалення навчального процесу у викладанні філологічних дисциплін

3.3.1 Інтерактивні підходи в процесі вивчення української мови

Нова система освіти в Україні орієнтована на входження у світовий освітній простір, тому вона потребує від кожного викладача опанування нових технологій викладання дисциплін поруч з традиційними методами.

Інтерактивні технології грають важливу роль серед інших методів навчання, під час використання яких студент та викладач є рівноправними суб'єктами у навчально-виховному процесі. Вони спільно визначають методи та засоби діяльності, прогнозують результати навчання.

На даний момент існують багато методичних розробок з досвідом роботи інтерактивних технологій навчання.

В Одеському державному екологічному університеті на практичних заняттях з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» під час вивчення тем: «Термінологічна система», «Складання текстів за професійним спрямуванням» можна використовувати метод «мозкового штурму», який має на меті зібрати якомога більш ідей щодо проблеми з екології з усіх студентів протягом обмеженого періоду часу. Такий засіб заохочує студентів, які за короткий період мають можливість обговорити не тільки проблему, а і записати ідеї, що виникли. Таким чином, вони запам'ятають і терміни за фахом, і їх використання.

При вивченні тем: «Науковий стиль», «Правила написання та оформлення наукового тексту» можна використовувати метод «дискусія». Для цього метода після обрання студентами тем рефератів, проводиться підготовка до обговорення якогось спірного питання. Щоб організувати роботу, необхідно сформулювати тему «дискусії», скласти план, підготуватися до обговорення, для чого необхідно попрацювати з додатковою літературою та довідниками. «Дискусію» можна провести в стилі телевізійного «ток-шоу». Проведення «дискусії» є важливим засобом пізнавальної діяльності студентів, вона сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки. В процесі «дискусії» студенти навчаються правильно та грамотно обґрунтовувати свою думку, а потім оформлювати її у вигляді реферату.

Усне підсумкове опитування за темою практичних занять можна застосовувати за технологією «брейн-ринг», для чого студенти поділяються на дві групи, обирають того, хто буде відповідати на запитання після продумування та обговорення з групою.

Робота в командах (групах) дає студентам час поміркувати, обмінятися ідеями з партнерами і лише потім озвучувати свої думки перед аудиторією.

Така робота проводиться з метою осмислення, закріплення та засвоєння матеріалу з вивченої теми, вона допомагає студентам звикнути до чіткої організації роботи та сприяє розвитку навичок культури спілкування, вміння висловлюватися.

Інтернет та комп'ютерні технології дають можливість зберегти час на підготовку домашнього завдання, написання реферату. Вони сприяють розвитку пізнавально-активної та творчої діяльності студента.

Значну роль в засвоєнні необхідних знань, вмінь та навичок з дисципліни має «рольова гра».

Мета рольової гри – визначення ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри, допомогти навчитися через досвід та почуття. Рольова гра може також використовуватися для отримання конкретних навичок, наприклад, безпечної поведінки в певній ситуації тощо. «Початкові справи

мають бути простими з наступним ускладненням; наприклад, почати читання тексту «за ролями», формування коротких висловлювань або відповідей від імені історичної особи, природного явища, конкретного предмета, тварини». [43, с.7].

Процес підготовки сучасних спеціалістів потребує необхідність використання сучасних інноваційних методів навчання, які створюють умови для розвитку професійної компетенції майбутнього фахівця. Впровадження інноваційних технологій і поєднання їх з традиційними методами сприяє розвитку вищої освіти в Україні.

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетним завданням є орієнтація вищої школи на всебічний розвиток особистості. Важливою складовою цього процесу має бути формування у майбутніх фахівців професійного мовлення, зорієнтованого на «свідоме ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної і культурної цінностей, прагнення знати сучасну українську літературну мову й досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя» [44, с.4].

Оскільки мовна освіта «не обмежується тільки мовним навчанням, вона передбачає також виховання і формування усвідомленої позитивної мовної поведінки», то метою цього курсу є формування практичних навичок володіння культурою мови, а також уміння доцільно користуватися засобами фахової мови відповідно до обраної професійної галузі, додержання орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, стилістичних та пунктуаційних норм в усних та письмових висловлюваннях [45, с.25].

Один із розділів навчального курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» називається «Українська термінологія в професійному спілкуванні». Він є дуже важливим для студентів технічного спрямування, оскільки для успішної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки та виробництва фахівцеві необхідно правильно розуміти терміни.

Для підвищення якості навчання можна використовувати інтерактивну дошку, що сприяє візуальному, швидкому та глибокому запам'ятання термінів за фахом та їх тлумаченню.

Проблеми вивчення термінології за фахом виникають у зв'язку з нерозумінням студентами тлумачення деяких термінів, а також з відсутності їх в словниках. Подолати цю проблему допоможе складання словників-термінів кваліфікованих спеціалістів з кожної галузі разом з філологами та використання інтерактивних технологій в процесі навчання.

3.3.2 Використання мультимедійних засобів навчання у викладанні філологічних дисциплін

Організація навчального процесу з використанням електронних засобів навчання надзвичайно актуальна, вона дозволяє здійснити перехід від предметного принципу побудови змісту освіти до створення інтегрованих навчальних курсів. Одним із видів електронних засобів навчання є мультимедіа, які надають великі можливості для удосконалення навчального процесу у вищій школі. [46, с.77].

Мультимедіа є ефективною освітньою технологією завдяки властивим їй якостям інтерактивності, гнучкості й інтеграції різних типів навчальної інформації. Так, відмінною рисою мультимедіа є навігаційна структура, що забезпечує інтерактивність – можливість безпосередньої взаємодії з програмним ресурсом. Інтерактивність технологій мультимедіа передбачає «живий» зв'язок між користувачем і програмою, зокрема, за бажанням можна задати індивідуальний темп роботи в межах програми, установити швидкість подачі матеріалу, кількість повторень тощо. Таке задоволення індивідуальних потреб особистості у навчанні й дозволяє говорити про гнучкість технологій мультимедіа [47, с.79].

Одними з основних можливостей і переваг засобів мультимедіа у разі їхнього застосування у навчальному процесі є: одночасне використання декількох каналів сприймання інформації студентом в процесі навчання, завдяки чому досягається інтеграція інформації, що доставляється різними органами чуттів; можливість симулювати складні реальні експерименти; візуалізація абстрактної інформації шляхом динамічного подання процесів [48, с.118].

Завдяки своїм можливостям і розвитку технічних засобів, мультимедійні технології можуть застосовуватися під час проведення практично всіх видів навчальних занять.

У процесі читання лекцій застосовуються презентації, що містять різні види інформації: текстову, звукову, графічну, анімації. при проведенні практичних та семінарських занять доцільно використовувати презентації та тестові програми для повторення пройденого матеріалу та контролю знань, електронні навчальні зошити, інтерактивні задачки з різним рівнем складності представлення інформації, відео завдання, електронні таблиці з частковим їх заповненням у даному випадку презентацією може керувати і викладач, і студент [49].

Слід зазначити, що для проведення семінарських та практичних занять інформаційні технології використовуються не так часто, як до подання лекційного матеріалу. Проте, як показали сучасні дослідження в області освітніх технологій, саме тут знаходяться великі резерви для підвищення ефективності навчання.

Включення інформаційних мультимедійних технологій робить процес навчання більш технологічним і більш результативним. так, на цьому шляху є труднощі, є помилки, не уникнути їх і в майбутньому. але є головний успіх - інтерес студентів, їх готовність до творчості, потреба в одержанні нових знань і

відчуття самостійності. це відчуття постійної новизни сприяє розвитку 70 студентів інтересу до навчання.

Мультимедійні засоби навчання є перспективним і високоефективним інструментом, що дозволяє надати масиви інформації у більшому об'ємі, ніж традиційні джерела інформації і в тій послідовності, яка відповідає логіці пізнання і рівню сприйняття конкретного контингенту студентів. вирішивши проблемні питання у вищих навчальних закладах (економічні, технічні, професійні тощо), можна підняти процес навчання на якісно новий рівень.

3.3.3 Формування комунікативних здібностей студентів методами ігрових технологій

Сучасному суспільству потрібні люди, здатні до самостійного мислення, самореалізації як професійної, так і особистісної, які вміють об'єктивно оцінити свої здібності і можливості, прагнуть до самовдосконалення, вміють долати перешкоди [50].

Стратегічним завданням сучасної системи української освіти є виховання творчої соціально-активної особистості. Розвиток творчого потенціалу повинно бути більш динамічним, пов'язаним з ініціативною поведінкою суб'єктів навчання. Суворі вимоги соціального замовлення вимагають нових підходів до організації навчання, зокрема при вивченні гуманітарних дисциплін.

Для досягнення поставленої мети необхідним залишається пошук шляхів, засобів, методів активізації пізнавальної діяльності студентів і на цій основі розвиток їх творчого мислення та самостійності. Серед основних завдань - посилення практичної спрямованості підготовки фахівців, вироблення у них навичок і умінь використовувати набуті знання на практиці. виконання цих завдань можна вирішити за допомогою ігрових методів навчання. У грі здатності будь-якої людини проявляються в повній мірі. Гра гарантує позитивний емоційний стан, підвищує працездатність і зацікавленість викладача і студента. Ігрова форма занять створюється за допомогою ігрових прийомів і ситуацій, які виступають як засіб спонукання, стимулювання до навчання.

У вітчизняній науці та практиці за останні роки накопичено позитивний досвід використання навчально-рольових ігор у різних ланках системи підготовки кадрів (О.ф. Волобуєва, О.М. Воробйов, Т.І. Олійник, О.Б. Тарнопольський, А.В. Торічний та ін.). Таким чином, гра розглядається як ситуативно-варіативна вправа, де створюється можливість для багаторазового повторення мовного образу в умовах, максимально наближених до реального мовного спілкування з властивими йому ознаками: емоційністю, спонтанністю, цілеспрямованістю мовного впливу. У зв'язку з цим і виникла необхідність у проектуванні навчально-рольових ігор, які стимулюють до різноманітних міжособистісних взаємодій усіх суб'єктів навчального процесу, і які є засобом

формування професійної комунікативної компетенції. Саме у грі вони засвоюють громадські функції, норми поведінки. Гра вчить, змінює, виховує, або, як казав Л.С. Виготський, веде за собою розвиток. Головним елементом гри є ігрова роль: не важливо, яка саме, важливо, щоб вона допомагала відтворювати різноманітні людські відносини, що існують в житті. І тільки якщо покласти в основу гри відносини між людьми, вона стане змістовною і корисною. що ж стосується розвиваючого значення гри, то воно закладено в самій її природі, бо гра - це завжди емоції, а там, де емоції, - там активність, там увага і уява, там працює мислення. Таким чином, гра - це діяльність мотивована, ніякого примусу; індивідуалізована діяльність, глибоко особистісна; навчання і виховання в колективі й через колектив; розвиток психічних функцій і здібностей; «навчання з захопленням» [51].

Ігрові технології базуються на різних методах навчання. Високу ефективність мають комунікативні ігри, в яких, як правило, використовуються прийоми комунікативної методики. Адже комунікативні ігри мають високу ступінь наочності і дають можливість активізувати досліджуваний мовний матеріал у мовленнєвих ситуаціях. Таким чином, комунікативна гра вводиться в навчальний процес як творче навчальне завдання з метою створення реальних умов для прояву мислення у діяльності студентів. Це сприяє формуванню та розвитку їх інтелектуальних і комунікативних умінь, а звідси виникає ґрунт для реалізації особистісного потенціалу студентів.

Широко використовуються рольові та ділові ігри для прояву творчих здібностей особистості, вирішення комплексних завдань із засвоєння нового навчального матеріалу, закріплення вивченого матеріалу, формування загальнопочаткових умінь і навичок.

З'ясовано, що рольова гра - це своєрідна триєдність, яка втілюється у мовленнєвій, ігровій та навчальній діяльності. Студенти сприймають її, у першу чергу, як ігрову діяльність, у процесі якої вони приміряють різні ролі в різних ситуаціях. При цьому навчальний характер рольової гри ними часто не усвідомлюється. зате викладач свідомо розглядає рольову гру як форму навчання спілкуванню, тому для нього мета гри полягає, перш за все, в «розвитку мовних навичок і умінь вихованців» [52].

Особливий інтерес представляє ділова гра. Ділова гра - це моделювання реальної діяльності в спеціально створеній проблемній ситуації. Вона є "засобом і методом підготовки та адаптації до трудової діяльності і соціальних контактів", методом активного навчання, який сприяє досягненню конкретних завдань, структуризації системи ділових відносин учасників. Її конструктивними елементами є проектування реальності, конфліктність ситуації, активність учасників, відповідний психологічний клімат, міжособистісне і міжгрупове спілкування, рішення сформульованих на початку гри проблем.

Застосування ділових ігор під час навчання дає можливість максимально наблизити навчальний процес до практичної діяльності, врахувати реалії

сьогодення, приймати рішення в умовах конфліктних ситуацій, відстоювати свої пропозиції, розвивати в учасників гри колективізм і відчуття команди, отримати результати за досить обмежений час. У спеціально створених умовах студент «опрацьовує» найрізноманітніші життєві ситуації, які дають йому можливість сформувати світогляд, відстояти свою позицію.

Варто відзначити, що форма роботи, яка охоплює рольову або ділову гру, висуває високі вимоги до викладача як ключової фігури навчального процесу. Перш за все, він повинен виконувати свої контролюючі функції ненав'язливо для студента, тобто проявляти терпіння. Це дає студентам можливість відчувати самостійність, прикладати зусилля для вирішення як мовних, так і ситуативних завдань, проявити свої комунікативні здібності. Тому в рольових або ділових іграх особливу увагу відводиться мові викладача, його вмінню використовувати з метою пояснення міміку, голос, педагогічне спілкування в цілому.

Використання ігрових методів у процесі навчання ефективно сприяють удосконаленню комунікативної компетентності студентів, формуванню суспільно корисних якостей людини.

3.4 Мовні знання – важлива складова професійної підготовки

3.4.1 Вивчення термінології за спеціальністю – умова успішної роботи майбутнього фахівця

Підготовка спеціалістів вищої кваліфікації передбачає не тільки формування професійних знань і вмінь, а й мовну компетентність, комунікативні навички в галузі свого фаху. Мовні і комунікативні компетенції формуються на заняттях з дисципліни «Української мови за професійним спрямуванням».

Науково-технічний прогрес, перебудова соціально-економічної й політичної системи в країні несуть в нашу мову нові поняття, терміни. на наших очах народжуються нові професії, формується їх термінологія, збагачується словниковий склад новою науково-технічною лексикою. Тобто мова є не тільки інструментом здобуття знань, вона безпосередньо пов'язана з виробництвом, з його галузями и процесами, вона є засобом професійного спілкування.

Знання мови професії передбачає вільне володіння лексикою свого фаху, вміння логічно нею користуватися як в усному, так і в писемному мовленні. Оскільки мова є засобом пізнання та діяльності, то правильному професійному спілкуванню людина вчиться все своє життя. Знання мови свого фаху підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в складних професійних ситуаціях та в контактах з представниками спільної діяльності.

Кожна професійна галузь має свою термінологію. Як відомо, терміни – це слова і словосполучення, що означають чітко окреслене спеціальне поняття певної професійної сфери. Вони мають точне, конкретне значення, позбавлені суб'єктивно-оціночних відтінків. Терміни виконують функцію передачі досвіду, комунікативних зв'язків у спільній професійній діяльності.

Мова професійного спілкування вимагає однозначності тлумачення основних понять, зафіксованих у термінах. Для будь-якої сфери діяльності це дуже важливо, оскільки неточне вживання того чи іншого слова може мати небажані наслідки.

З метою удосконалення мовно-професійних знань гідрометеорологічного напрямку на кафедрі українознавства Одеського державного екологічного університету велика увага приділяється методичному забезпеченню кожної професійної спеціалізації. З цією метою укладаються термінологічні словники вузького професійного профілю: «океанологія», «військова метеорологія», «агрометеорологія» тощо.

Оскільки забезпечення навчальною літературою, підручниками і посібниками українською мовою таких спеціальних галузей як «метеорологія», «військова метеорологія», «агрометеорологія», «гідрологія суші», «океанологія», «гідроекологія» ще недостатнє, на кафедрі українознавства укладені методичні вказівки щодо перекладу навчально-професійних текстів з цих спеціальностей. Робота над перекладом на практичних заняттях з Української мови за професійним спрямуванням надає можливості в комплексі вирішувати такі завдання: розширення та систематизацію мовних знань в професійній галузі; опрацювання умінь та навичок перекладу навчально-наукового тексту; вдосконалення навичок та умінь в різноманітних видах мовленнєвої діяльності; оволодіння термінологією свого фаху.

Для вирішення цих проблем методичні вказівки складаються з двох модулів: перший модуль містить 20 варіантів, кожен з яких має 10 завдань лексичного, граматичного та стилістичного характеру. В завданнях широко використовується термінологічна лексика відповідної спеціальності, даються тренувальні вправи з відповідями для самоперевірки.

Другий модуль методичних вказівок містить 25 варіантів текстів навчально-наукового підстилю для перекладу з російської на українську мову гідрологічного та метеорологічного напрямку. Наприклад: «класифікація облаков», «состав атмосферного воздуха», «морфометрические характеристики мирового океана», «влияние метеорологических факторов и строения зоны аэрации на режим грунтовых вод» та ін. Робота над перекладом надає можливості оволодіти мовою своєї спеціальності, ознайомитись з термінологічною лексикою, сферою її використання.

Професійне мовлення не обмежується використанням фахової термінології, адже кожна галузь виробництва має вузькоспеціальні слова або звороти, так

звані професіоналізми. Значна частина професіоналізмів з часом стає термінами, тобто вони є одним із найважливіших джерел галузевої творення термінології.

Робота з методичними вказівками забезпечує практичне відпрацювання тем «науковий стиль та його засоби в професійному спілкуванні», «проблеми перекладу і редагування наукових текстів», «наукова термінологія в текстах за професійним спрямуванням» та ін. Студенти навчаються правильно перекладати тексти з науковою термінологією, грамотно писати і тлумачити наукові терміни свого фаху, доцільно користуватися ними в професійному спілкуванні як в усній так і в письмовій формі.

Один із розділів навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» називається «Термінологічна система української мови». Він є дуже важливим для студентів технічного спрямування, оскільки для успішної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки та виробництва фахівцеві необхідно правильно розуміти й грамотно застосовувати відповідну спеціальну термінологію.

На сьогодні близько 90 відсотків нової лексики становить термінологія таких галузей науки, як комп'ютерна техніка, біохімія, кібернетика, мікробіологія, хімія тощо. Поняття, які з'являються в науці вимагають появи нових термінів, які при підготовці матеріалу необхідно вживати доцільно та вірно. Наукова термінологія передбачає серйозного, професійного ставлення до свого використання.

Сучасні екологічні терміни – об'єкт, що привертає увагу й інтерес кожного, починаючи від пересічної особистості, яка щоденно отримує значну кількість інформації екологічного змісту, часто з використанням запозичених понять, і закінчуючи фахівцями, професійно пов'язаними з цією термінологією. Незважаючи на ряд праць про екологічну термінологію, все ще існує чимало проблем, які потребують детального і всебічного висвітлення.

Для запобігання виникнення непорозумінь у сфері екологічних відносин, наведемо у скороченому вигляді найголовніші екологічні поняття й терміни сучасної української мови, якими мають володіти фахівці і які являються базовими:

- біосфера – область існування й функціонування теперішніх живих організмів і продуктів їх життєдіяльності, живих організмів минулих епох, яка починається від нижньої частини атмосфери, охоплює всю гідросферу й верхні шари літосфери. вона є активною оболонкою землі, в якій сукупна діяльність живих організмів проявляється як геохімічний фактор планетарного масштабу;
- біосинтез – процес утворення необхідних організму речовин, який відбувається в його клітинах з участю біокаталізаторів – ферментів;
- біом – сукупність видів живого й оточуючого їх середовища, яка складає екосистему ландшафтно-географічної зони або сектора природного поясу;
- біомаса – кількість живої речовини будь-яких живих істот, виражена в одиницях маси на одиницю площі;

– біотоп – відносно одноманітний за абіотичними факторами середовища простір у межах водної, наземної і підземної частини біосфери, зайнятий одним біоценозом;

– біоценоз – взаємозв’язана сукупність мікроорганізмів, грибів, рослин і тварин, що населяють більш-менш однорідну ділянку суші чи водойми й характеризуються певними відносинами між собою й адаптацією з довкіллям;

– екосистема – єдиний природний комплекс, утворений живими організмами й середовищем, в якому вони існують і де всі компоненти тісно пов’язані обміном речовин, енергії і інформації;

– гомеостаз – стан внутрішньої динамічної рівноваги природної системи (екосистеми), що підтримується регулярним відновленням її основних елементів і речовино-енергетичного складу, а також постійним функціональним саморегулюванням;

– вид (біологічний) – сукупність організмів зі спорідненими морфологічними ознаками, які можуть схрещуватися один з одним і мають спільний генофонд;

– популяція – сукупність особин одного виду з однаковим генофондом, яка живе на спільній території протягом багатьох поколінь;

– природне середовище – це все живе й неживе, що оточує організми й з чим вони взаємодіють. розрізняють повітряне, водне та ґрунтове середовище, останнім може бути й тіло іншого організму (для паразитуючих);

– екологічні фактори – всі складові (елементи) природного середовища, які впливають на існування й розвиток організмів і на які живі істоти реагують реакціями пристосування (за межами здатності пристосування настає смерть);

– екологічні піраміди – піраміди біомаси, чисел чи енергії, які відображають зменшення цих величин від продуцентів до редуцентів у вигляді масштабних пірамід;

– екополітика – сукупність методів контролю екологічних обмежень при соціально-економічному розвитку країни, регіону світу чи людства в цілому.

Своєрідність ситуації з українською екологічною термінологією полягає у поєднанні щонайменше двох актуальних аспектів її розвитку. По-перше, це нагальна потреба в упорядкуванні, стандартизації та кодифікації екологічної термінології, оскільки поступ екології як окремої біологічної науки спостерігається у багатьох сферах суспільної діяльності. По-друге, із розвитком екології її зв’язок з різними галузями науки й техніки трансформувалася у міждисциплінарні напрямки і структура екологічної науки стала відбивати окремі галузеві підрозділи: екологічну економіку, екологічну етику, екологічне право, екологічну культуру тощо. Виникає необхідність у вживанні специфічних термінів на позначення відповідних екологічних понять. В умовах розвитку різних галузей екології відбувається накопичення необхідного лексичного матеріалу, що упорядковується мовою з урахуванням тенденцій її розвитку та процесів, які регулюють творення відповідних терміносистем.

Отже, оволодіння науковою термінологією є невід'ємною складовою мовної професійної компетентності майбутніх фахівців вищої кваліфікації.

3.4.2 Стандартизація та впорядкування термінів з інформатики в українській мові

Українська термінологія вже більше двох століть привертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження. Адже українська мова рівноправна серед інших мов, і є цілком придатною для творення наукового стилю. Інша справа, що через історичні обставини та політичні спекуляції вона не завжди мала право вільно й беззастережно виконувати свої прямі функції, обслуговуючи різні сфери людського життя.

Особливістю нашого часу є те, що нарешті українська мова посіла гідне місце в усіх сферах життєдіяльності, і зокрема в науковій галузі. На державну мову перейшла освіта й поступово переходить наука. Як писав колись І. Огієнко, «українська мова здатна бути мовою науки, як і всі інші мови...» [53, с.198].

Національна термінологія як складова частина наукової мови переживає чергове національне відродження, хоча має власний багатий досвід термінотворення і бере свій початок з другої половини 19 століття. На запити освіти упродовж 1990-х років з'явилася низка термінологічних словників, які тією чи іншою мірою компенсували відсутність спеціальних назв і понять. Звичайно, не всі лексикографічні праці були на часі, але кожна з них змусила українську наукову мову запрацювати на рівні найпрестижніших європейських мов.

Останнім же часом у різних містах України видається величезна кількість різноманітних термінографічних праць різного статусу і гатунку. Крім словників, написано чимало роздумів з приводу термінологічної науки, які друкувалися як на сторінках періодики, так і на сторінках спеціальних журналів. Виходять друком підручники, посібники, монографії.

Уся ця продукція є наслідком живого діалогу між фахівцями-ученими, спеціалістами різних сфер і філологами, що відбувається постійно на внутрішньовузівських і міжвузівських семінарах, термінологічних нарадах і конференціях як регіонального, державного, так і міжнародного рівня.

Основним джерелом вивчення термінів для пересічного українця й зокрема для студентів є, були й залишаються словники.

Аналізуючи різноманітні види словників, можна переконатися в тому, що в деяких словниках терміни не лише фіксуються, а й певною мірою впорядковуються. Одночасно з упорядкуванням термінів відбувається їх підготовлення до стандартизації, тобто кожен термін оцінюється з точки зору виконання ним певних функцій.

Слід зазначити, що питання про нормалізацію термінів істотно відрізняється від питання про нормалізацію лексики в межах лінгвістики. У лінгвістиці під поняттям норми ми розуміємо правильне й доцільне вживання лексем у різних стилях мовлення, але при цьому не забороняються всі синонімічні лексеми або жаргонізми. У термінознавстві ж здійснюється відбір лексем, що повинні виконувати роль єдино правильних термінів у межах терміносистеми; отже, стосовно термінів, можна говорити і про їх впорядкування, і про стандартизацію – закріплення спеціальним документом, обов'язковим для використання за певних умов. Це специфічне термінологічне завдання, що не має аналогів у власне лінгвістиці. По суті, вже відбір із текстів лексичних одиниць, що виконують функції термінів, являє собою підготовчий етап стандартизації термінів. Отримуваний у результаті відбору неупорядкований словник є матеріалом для словника термінологічного вживання. З того моменту, коли термінознавець разом із фахівцем певної галузі науки або техніки починає встановлювати відповідність цих лексем (можливих термінів) поняттям, які вони виражають, а потім укладає перший словник термінів (з усіма «синонімами»), систематизований на базі зв'язків між поняттями, термінознавець уже займається впорядкуванням термінів, перетворенням природньо укладеної термінології в терміносистему. Ще не вирішуючи питання про обов'язковість кожного терміна, він оцінює логічні та лінгвістичні якості термінів, і продуктом його роботи є перелік рекомендованих термінів (термінологічна рекомендація). Завершення процесу побудови терміносистеми, у якій кожна позиція зайнята лише одним терміном, що однозначно співвідноситься із певним поняттям у системі понять, є наступним етапом упорядкування термінів, який реалізується у вигляді термінологічного стандарту.

Зауважимо, проте, що на практиці цієї схеми дотримуються далеко не завжди. різноманітні організації, які займаються створенням словників, термінологічних рекомендацій і стандартів, не об'єднують своїх зусиль. Наприклад, у багатьох випадках під час підготовки стандартів на терміни не проводиться достатньою мірою попередня наукова робота; стандартизація термінів протиставляється впорядкуванню, а не виводиться з нього.

Стандартизація термінів і визначень, що стосуються різних розділів інформатики та обчислювальної техніки, почалась на теренах колишнього СРСР у 70-х роках 20 століття, практично із зародженням самої науки інформатики. Тоді ж, на початковому етапі становлення нової науки, за принципом аналогії створювалася й термінологія інформатики, тобто поняття на позначення нових явищ і предметів галузі порівнювались із відповідними, уже наявними, предметами навколишньої дійсності за подібністю, функцією тощо й отримували їх назви. Підґрунтям образності виступив екстралінгвістичний чинник: зіставлення комп'ютера та його роботи з людиною та її мисленнєвою діяльністю. Цей асоціативний зв'язок міцно закріпився у підсвідомості людей, що й зумовило своєрідну образність текстів комп'ютерної тематики.

До терміносистеми інформатики таким чином увійшли поняття загальноживаної мови (комірка, пам'ять, пристрій, носій, рядок, гілка, дерево) та запозичення з різних мов: з грецької – диск; латинської – інформація, перфокарта, табулятор; німецької – шина; французької – адреса, меню тощо. Розглянемо деякі з термінів з погляду доцільності вибору саме їх значень як підстави для перенесення назви й творення терміна.

Так, російське слово «ячейка» в інформатиці має два значення: 1. мінімальна ділянка оперативної пам'яті, яка адресується і заповнюється однією коміркою процесора; 2. прямокутна ділянка в електронних таблицях, куди заносять певну інформацію [54, с. 173].

На позначення цих понять під час перекладу з української досі немає чітко закріпленого терміна. так, деякі вчені проводять аналогію із бджолиним стільником або з вічком у сітці й пропонують для перекладу слово чарунка; інші беруть за основу подібність маленьке приміщення, заглиблену ямку, вічко й перекладають згадуваний вище термін словом комірка. Колектив авторів «Російсько-українського словника наукової термінології» пропонує ще більш подрібнені значення розгляданого слова й подає до кожного з них окремий відповідник: ячейка – 1. (углубление, отверстие) комірка; (отдельное звено) елемент; 2. кіб., техн. (отверстие среди многих, расположенных на одной плоскости) чарунка [55, с. 88].

Упорядники спеціалізованих словників з інформатики та обчислювальної техніки схилиються переважно до варіанту комірка [56, с. 216].

У російсько-українському політехнічному словнику (уклад. В.С.Підлипінський) на позначення цієї назви в галузі кібернетики та техніки додається ще й слово ланка [57, с. 485-486].

Автори Великого тлумачного словника української мови подають слова комірка й чарунка у вигляді синонімів, наголошуючи, проте (без пояснень!), на переважному вживанні слова комірка в галузі комп'ютерних наук [58, с.559].

Досить цікавим є й підхід учених до вживання терміна інтернет. Мало того, що слово інтернет є далеко не в усіх словниках української мови (хоча з'явився цей термін в англійській мові ще 1974 року!), так ще й синонімічні назви до нього в спеціальній літературі подаються різні: «світове павутиння», «всесвітня павутина», «міжнародна комп'ютерна мережа», або просто «мережа».

Невпорядкованість і досить велика кількість назв на позначення того самого поняття дивують: адже в Україні інтернетом масово користуються з 1996 року – невже за 20 років не вироблено єдиного терміна-відповідника?! Окремо слід зауважити, що для найбільш нейтрального з усіх названих варіантів слова інтернет не існує усталеної граматичної форми. так, у різних наукових та лексикографічних працях наводяться різні форми родового відмінка однини: інтернету та інтернет [59, с.147] тощо; досить часто зустрічається цей технічний термін, згідно з міжнародними документами позначений англійськими літерами (web, www, internet).

Проблемним також видається існування українських відповідників до російських комп'ютерних термінів «ветвь», «ветвление». Так, у більшості сучасних словників зустрічаємо слово «гілка» у значенні «маршрут, що з'єднує два суміжних вузли, який крім цього не містить жодного проміжного вузла» на позначення терміна «ветвь» [60, с.20] тощо. У російсько-українському словнику з інформатики та обчислювальної техніки подається термін «вітка» [61, с.36], а в російсько-українському словнику наукової термінології розмежовуються слова «гілка» (в графіку, функції) та «вітка» (залізнична) [62, с.890] при цьому слід зазначити, що спільнокореневе до названого російського терміна слово «ветвление». Всі названі джерела перекладають словом галуження, розгалуження, таким чином не заперечуючи можливості перекладу терміна «ветвь» словом «галузь».

Навіть сам термін «комп'ютер» та прикметник «компьютерный» на сучасному рівні розвитку мови отримали паралельні назви. У перекладі українською: «компутор», «компуторний», а не комп'ютерний, принаймні такі терміни пропонують представники технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти й науки України (Р. Рожанківський).

Отже, вже з наведених прикладів можна зробити висновок стосовно того, що поки що не видно значних позитивних зрушень від видання ДСУУ 3966-2000 – настановчого нормативного документа, де детально описано вимоги і правила про те, як подавати терміни й будувати означення понять українською мовою.

Однак, очевидно, що українська мова може так само успішно функціонувати не тільки на побутовому, але й на науковому рівнях за умови систематизації термінів, розроблення загального термінологічного стандарту, уніфікації значень термінів.

3.4.3 Проблеми адекватності перекладу технічних термінів

Як засвідчують автори монографії «Українське термінознавство», в Україні через відсутність державності вироблення української наукової мови, так само, як і всієї термінознавчої науки, не йшло нормальним шляхом [63, с.6].

Комплексно досліджувати терміни як специфічний шар лексики літературної мови вчені почали лише із середини ХХ ст., після проходження декількох етапів розвитку: «донауковий», коли терміни були зафіксовані лише в мовленні ремісників; «науковий», коли українська термінологія формувалась паралельно. Із формуванням наукового стилю мовлення; «радянський», коли українська та російська мови існували нерівноправно: у словниках на першому

місці подавалась калька з російської мови, а потім – український відповідник, ~~80~~ й то не завжди. Вплив цього етапу розвитку термінології ми відчуваємо ще й до сьогодні, коли, на думку Ф.А.Циткіної, термінологія переживає четвертий етап розвитку, якому притаманне стихійне відродження власне української термінології [64, с.49].

Традиційно переклад (зокрема технічний) розглядають як один із найважливіших шляхів взаємодії національних культур, як дієвий спосіб міжкультурної комунікації. Перекласти – означає якомога точніше й повніше висловити засобами однієї мови те, що вже висловлено засобами іншої мови в нерозривній єдності змісту й форми. Тому чи не найважливішою проблемою теорії перекладу є «адекватність» або «еквівалентність» вихідного й перекладеного тексту. Перекладений технічний текст вважається адекватним, за умови, якщо він описує ту саму об'єктивну реальність і викликає у читача, який не знає вихідної мови, ту саму реакцію, яку викликає авторський текст у читача, що володіє вихідною мовою. адекватним називається перекладений текст, у якому точно переданий зміст оригіналу, правильно вжиті загальноприйняті терміни та дотримані стилістичні особливості, тобто оригінал відтворений засобами іншої мови із збереженням єдності змісту й форми. Ця єдність досягається цілісним відтворенням ідейного змісту оригіналу в характерній для нього стилістичній своєрідності на іншій мовній основі. Шлях до досягнення такої єдності не лежить через встановлення формальних відповідників. зіставлення засобів різних мов, навіть найбільш віддалених, можливе лише шляхом порівняння функцій, які виконують різні мовні засоби. Звідси – точність перекладу полягає у функціональній, а не формальній відповідності оригіналу. Це положення вимагає пояснення на конкретних прикладах. Кожна мова має власні граматичні, лексичні та стилістичні норми, дійсні тільки для неї. При переході до вираження думки іншою мовою необхідно знайти такі засоби і, в першу чергу, такі граматичні форми, які б так само відповідали змісту, так само зливалися б із ним, як зливається зі своїм змістом форма оригіналу.

Цієї думки дотримується П.О. Селігей, наголошуючи на неправдивому залученні термінів з інших мов [65, с.53].

Вище висловлене зауваження стосується, в першу чергу, визнаної тепер в українському мовознавстві думки про майже повну відсутність в українській мові активних дієприкметників теперішнього часу на -уч(ий), -юч(ий), -ач(ий), -яч(ий) та минулого часу на -вш(ий), -щ(ий). Для того, щоб перекласти російський дієприкметник українською мовою, насамперед потрібно з'ясувати з контексту, яке поняття він означає, а далі – дібрати такий засіб української мови, який уживають для утворення відповідної віддієслівної форми.

Наприклад, під час перекладу словосполучень «несущая балка», «изгибающий момент», «перегружающие машины», «вращающаяся электрическая машина» та подібних краще використовувати синоніми-прикметники, дієприкметники або еквівалентні описові конструкції, уникаючи

дієприкметників із суфіксами -уч(ий), -юч(ий), -ач(ий), -яч(ий) : “тримальна балка”, “згинальний момент”, “перевантажувальні машини”, “обертова електрична машина” тощо.

На основі встановлення таких еквівалентних відношень вирішується найважливіше практичне питання перекладу – питання про оцінку якості. Якість перекладеного тексту розглядається з трьох точок зору: 1) повнота і точність передавання змісту оригіналу; 2) правильність використання наукових і технічних термінів; 3) повна функціонально-стилістична відповідність оригінального і перекладеного текстів. До цих вимог додається практична вимога стосовно того, щоб оформлення перекладеного тексту відповідало прийнятним правилам та інструкціям, які залежать від типу перекладу (повний, скорочений, вибірковий; письмовий – усний тощо).

При цьому для будь-якого виду й типу перекладу досягнення еквівалентності обох текстів у плані змісту має бути безперечним. В інших випадках якість перекладу – на рівні граматики, лексики, стилю й оформлення – оцінюється на підставі прагматичних критеріїв. у цьому полягає селективний характер адекватності перекладу.

Якісний переклад технічних термінів може бути забезпечений виконанням трьох умов.

По-перше, має бути забезпечений правильний (адекватний) переклад окремо взятих термінів. У процесі перекладу тут виникає ціла низка проблем: термінові вихідної мови може в мові перекладу відповідати слово, що має близьке, але не ідентичне значення, яке лише частково збігається зі значенням слова вихідної мови.

В інших випадках слова, що є схожими за звучанням і мають спільну етимологію, отримують у різних мовах різні значення. Деякі терміни, особливо в нових галузях науки й техніки, не мають еквівалентів у мові перекладу. в такому випадку перекладач застосовує один із способів (залежно від ситуації): він або передає термін описовою конструкцією, або створює новий термін, вибираючи його з наявних ресурсів мови перекладу, конструюючи його з морфем цієї мови, тобто створює кальку, дослівний переклад, або транслітерує мовою перекладу термін вихідної мови.

По-друге, у вихідній мові та мові перекладу терміносистеми можуть відрізнятися, тому кожен термін слід перевіряти з огляду на всю терміносистему мови перекладу.

По-третє, перекладач має враховувати відмінності у семантичних особливостях лексичних одиниць вихідної мови та мови перекладу, що визначаються специфічними способами передавання думки кожною з мов даної пари, включно із термінами.

Під час перекладу термінів слід чітко орієнтуватися у контексті, стильовій приналежності тексту, вибирати із великої кількості можливих варіантів перекладу найбільш влучні.

Замінюючи в процесі двомовного спілкування вихідний текст перекладеним текстом, перекладач тим самим нейтралізує лінгво-етнічний бар'єр, який розділяє різномовних партнерів і надає їм можливість мовного спілкування, яке можна порівняти з можливістю спілкування в рамках одномовної комунікації. При переході до соціально-особистісних бар'єрів додається ще й лінгво-етнічний бар'єр – розбіжність у мовах, закономірностях їх функціонування, культурах мовних партнерів. завдання перекладача полягає саме в тому, щоб нейтралізувати саме цей – лінгво-етнічний бар'єр. таким чином, у процесі перекладу перекладач нейтралізує

Лише ті перешкоди на шляху ефективної мовленнєвої комунікації різномовних учасників спілкування, які є наслідком їх приналежності до різних лінгво-етнічних колективів. перекладач у жодному разі не повинен руйнувати соціально-групові або індивідуально-особистісні бар'єри. він також зобов'язаний дотримуватись змісту і форми вихідного тексту й докладати всіх зусиль, щоб відобразити їх у перекладеному тексті, але в той самий час занадто не прив'язуватись до тексту-оригіналу.

Очевидно, що з вищесказаного не можна зробити висновок, що адекватність і точність перекладу – тотожні поняття. адекватність – це більш широке поняття, ніж точність. до поняття адекватності входить передавання стилістичних і експресивних відтінків оригіналу. Крім того, навіть за відсутності формальної точності передавання окремих слів і словосполучень переклад у цілому може бути адекватним. а нерідко буває й так, що переклад є адекватним саме завдяки порушенню цієї елементарної поверхової точності. коли окремі, дрібні, деколи неперекладні елементи тексту передаються згідно з ідейно-художнім задумом автора, переклад досягає високого ступеня адекватності.

Таким чином, категорія адекватності реалізується у встановленні еквівалентних відношень між текстами вихідною мовою та мовою перекладу на фонетичному, лексичному, граматичному й логіко-граматичному рівнях.

Умовами адекватності в перекладі є три основних вимоги:

- вихідний і перекладений текст повинні мати (відносно) рівнозначні комунікативно-функціональні властивості;
- у семантико-структурному відношенні вихідний і перекладений текст повинні бути максимально аналогічними;
- за наявності всіх «компенсаційних» відхилень між вихідним і перекладеним текстом, не повинні виникати неприпустимі в перекладі семантико-структурні розбіжності.

В результаті дослідження комплексної наукової теми «Історичний досвід соціально-політичного і культурного розвитку України та проблеми системних перетворень сучасного суспільства», що здійснювалося протягом 2011-2016 років, було отримано наступні основні висновки.

1) У питанні забезпечення прав національних меншин існує нагальна потреба в розробленні цілісного національного законодавства, в основу якого мають бути покладені принципи Концепції державної етнонаціональної політики в Україні.

2) При створенні нових законів та підзаконних правових актів в галузі етнополітики слід детально вивчати й використовувати досвід інших європейських країн і сучасні тенденції міжнародного права.

3) Ефективність та успішність вирішення міжетнічних проблем значною мірою залежить від встановлення не лише задекларованої, але й реальної співпраці офіційних суб'єктів законодавчої ініціативи з широким колом науковців, незалежних експертів та неурядових організацій.

4) Одним з найважливіших факторів збереження національної ідентичності в умовах сучасних міграційних процесів в Європі є відмова від політики мультикультуралізму, в основу якої покладено принцип односторонніх інтеграційних зобов'язань.

5) Успішне вирішення проблем інтеграції мігрантів є запорукою подолання кризи національної ідентичності. Головною умовою ефективності інтеграції іншокультурних мігрантів є дотримання фундаментальних принципів демократії – не лише забезпечення основоположних соціально-економічних, політичних і культурно-духовних прав мігрантів, але й дотримання ними відповідних обов'язків, сприйняття норм і цінностей нового співтовариства.

6) Одним з можливих варіантів політичного вирішення проблем національної ідентичності є комунікативний дискурс у формі відкритого діалогу між різними сторонами на рівні етнічних і комунальних громад, що раніше не застосовувався через так звану «однобічну» демократію. Політична модернізація національної ідентичності полягає в тому, щоб ідеї європеїзації панували не лише серед корінного населення, але й охоплювали середовище мігрантів, перетворюючи їх у нових, не тільки соціально, але і політично орієнтованих європейців.

7) Складності становлення національної державності в Україні багато у чому зумовлені проблемами формування національно-демократичного типу політичної культури. Політики і пересічні громадяни ще продовжують мислити і діяти за імперативами та стереотипами політичної культури, що склалася у радянському суспільстві багато десятиріч тому. І хоч ця культура як цілісна парадигма більше не існує, процес її розпаду і трансформування може тривати

досить довго і бути обумовленим такими факторами як: здатності суспільства до консолідації і єдності у розбудові своєї держави, темпів ставлення нових економічних і політичних відносин, динаміки зміни поколінь, характеру політичної соціалізації молодіжних груп.

8) Одним з найважливіших засобів існування та реалізації етносоціальної культури є міжетнічна комунікація, в основу якої має бути покладена безпосередня діяльність, пов'язана з обміном інформації задля забезпечення інтеграції багатогранних взаємозв'язків суб'єктів соціокультурних відносин.

9) Цінності етносоціальної культури мають яскраво виражений національно-специфічний зміст і в умовах української дійсності мають стати нормою практично-повсякденної діяльної орієнтації її громадян, елементом самоцінності кожної етнічної індивідуальності, складовою етногуманістичної творчості народу України.

10) Специфіка сучасного етапу соціалізації студентської молоді засобами культури полягає в поступовому наповненні новим змістом навчально-виховного процесу, що має набувати гуманістичного характеру і ґрунтуватися на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Успішність цього процесу напряду залежить від соціального статусу викладачів, як особливої групи інтелігенції, покликаної відтворювати її соціально, професійно і культурно на рівні авангардних здобутків науки і практики.

11) Використання активних соціально-психологічних методів в екологічному вихованні студентів ефективно сприяє формуванню моделі позитивної моральної і суспільної поведінки молоді, формує своєрідний захисний механізм, що запобігає деформації моральних і духовних цінностей. Сутність педагогічної стратегії при цьому має будуватися на стимулюванні такої інтелектуальної діяльності студентів, у якій на світоглядному, абстрактному рівні формуються педагогічно бажані зв'язки в індивідуальній картині світу.

12) Інтелектуальний розвиток особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства вимагає формування відповідного рівня інформаційно-комунікативної культури. Вона передбачає не лише оволодіння певними знаннями, вміннями і навичками в галузі інформатики та інформаційних технологій та здатність до їхнього використання у своїй загальнокультурній та професійній діяльності, але й докорінну зміну свідомості особистості, її інтелектуальної спрямованості, готовності існувати в сучасному інформаційному просторі.

13) В теперішніх умовах особливого значення набуває впровадження в навчальний процес нових концептуальних підходів щодо гуманітарної та соціально-політичної підготовки фахівців, подолання професійної однобічності, формування у майбутніх фахівців творчого потенціалу особистості.

14) Комунікативна культура, що є необхідною складовою професіоналізму майбутнього фахівця, залежить від індивідуальних

особливостей особистості, спрямованості її інтересів, ступеня мотивації 86 отриманні професійних знань і умінь на необхідному рівні, а також від потреби в спілкуванні. Все це зумовлює доцільність формування у вищих навчальних закладах таких освітніх програм, які б враховували необхідність оволодіння студентами навичками комунікативної культури, як вирішального чинника ефективності професійної підготовки.

15) Оскільки розвиток мови – це об'єктивний процес, в якому основну роль відіграє молоде покоління, як найбільш гнучкий прошарок населення, остільки негативні тенденції в комунікації сучасної молоді суттєво впливають на поповнення словникового запасу сучасної мови через різноманітні засоби неформального мовлення – сленг, жаргони, ненормативну лексику та суржик. Такі тенденції, як правило, найбільш виразно проявляються на зламі епох, у періоди війн та стрімких соціальних процесів.

16) Досконале володіння мовою та її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини визначається відповідною культурою мовлення. Задля досягнення високої культури мовлення необхідно володіти певною кількістю знань про правила ділового етикету. Дотримання відповідних етичних норм і правил спілкування, правильне використання норм літературної мови, що підвищують культуру мовлення майбутніх фахівців, мають формуватися через викладання у вишах відповідних навчальних дисциплін, як то «Українська мова за професійним спрямуванням», «Етика та психологія ділового спілкування» тощо.

17) Процес підготовки сучасних спеціалістів потребує необхідності використання сучасних інноваційних методів навчання, які б створювали умови для розвитку професійної компетенції майбутнього фахівця. Впровадження інноваційних технологій і поєднання їх з традиційними методами навчання мають сприяти системному засвоєнню студентами великого обсягу інформації, прискоренню темпів оволодіння нею, а головне, самостійному поглибленню та вдосконаленню отриманих знань, ефективного їх застосуванню на практиці.

18) Вирішення проблеми впровадження української мови в студентське середовище може бути певною мірою забезпечено через розроблення та застосування ефективних засобів викладання професійної термінології у навчальному процесі. Проблеми вивчення термінології за фахом виникають у зв'язку з нерозумінням студентами тлумачення деяких термінів, а також з відсутності їх в словниках. Подолати цю проблему допоможе складання словників-термінів кваліфікованих спеціалістів з кожної галузі разом з філологами та використання інтерактивних технологій в процесі навчання.

19) Українська мова може успішно функціонувати не тільки на побутовому, але й на науковому рівнях, за умови систематизації термінів, розроблення загального термінологічного стандарту та відповідної уніфікації значень термінів.

20) Головними умовами щодо забезпечення адекватності в перекладі⁸⁷ такі вимоги, як: рівнозначні комунікативно-функціональні властивості вихідного і перекладеного тексту; максимальна аналогічність вихідного і перекладеного тексту у семантико-структурному відношенні; неприпустимість в перекладі семантико-структурних розбіжностей, навіть за наявності всіх «компенсаційних» відхилень між вихідним і перекладеним текстом.

Практичні та теоретичні аспекти різноманітних соціально-політичних та духовно-культурних проблем суспільного життя сучасної України вимагають їх комплексного, поглибленого вивчення в опорі на світовий та історичний досвід.

За результатами досліджень, викладених в цьому звіті, можна представити такі основні рекомендації:

Задля забезпечення ефективного захисту прав національних меншин в має бути розроблене системне і цілісне національне законодавство, яке повинне ґрунтуватися на принципах Концепції державної етнонаціональної політики в Україні. Формування якісно нової нормативно-правової бази в галузі етнополітики в Україні вимагає детального вивчення і використання досвіду інших європейських країн, а також врахування сучасних тенденцій міжнародного права. При цьому успішність вирішення зазначених проблем значною мірою залежить від практичної співпраці офіційних суб'єктів законодавчої ініціативи з широким колом науковців, незалежних експертів та неурядових організацій.

Неспроможність мультикультуралізму як державної політики потребує зміни політичної парадигми в питаннях міграції. Адаптація мігрантів до умов і вимог нових спільнот є складним і суперечливим соціально-психологічним процесом, що вимагає відповідної політико-правової регулятивної діяльності, як з боку європейської спільноти, так і кожної окремої держави. Успішне вирішення проблем інтеграції мігрантів є запорукою подолання кризи національної ідентичності. Одним з можливих варіантів політичного вирішення проблем національної ідентичності є комунікативний дискурс у формі відкритого діалогу між різними сторонами на рівні етнічних і комунальних громад, що раніше не застосовувався через так звану «однобічну» демократію. Політична модернізація національної ідентичності полягає в тому, щоб ідеї європеїзації панували не лише серед корінного населення, але й охоплювали середовище мігрантів, перетворюючи їх у нових, не тільки соціально, але і політично орієнтованих європейців.

Актуальні проблеми соціалізації сучасної молоді вимагають здійснення цілеспрямованих заходів щодо якісних змін у змісті навчально-виховного процесу у вишах України, які на пряму залежать від соціального статусу викладачів, як особливої групи інтелігенції. Це вимагає розроблення та запровадження стратегічної політики держави щодо ефективного використання інтелектуального потенціалу вітчизняної наукової інтелігенції у забезпеченні інноваційного розвитку та активного її залучення до світового ринку інформаційно-комунікаційних та освітніх технологій.

Задля формування належного рівня комунікативної культури, як необхідної складової професіоналізму майбутніх фахівців, конче доцільною і актуальною є

потреба розроблення у вищих навчальних закладах відповідних освітніх програм, які б включали такі навчальні дисципліни як «Українська мова за професійним спрямуванням», «Етика ділового спілкування», «Психологія ділового спілкування» тощо. Головним призначенням таких дисциплін мало б стати формування відповідних соціально-особистісних та інструментальних компетенцій випускників вишів.

Вирішення нагальних задач впровадження української мови може певною мірою забезпечуватися розробкою та впровадженням ефективних засобів її викладання у вищих навчальних закладах. Удосконалені методики вивчення спеціальної професійної термінології здатні сприяти формуванню національної свідомості молоді, вихованню культури мовлення, розширенню і поглибленню знань з різних навчальних дисциплін. Задля подолання проблем засвоєння студентами термінології за фахом, спеціалісти-філологи спільно з кваліфікованими фахівцями з відповідних галузей знань мають розробити низку тлумачних словників термінів.

Оскільки основний настановний нормативний документ щодо регламентації вимог і правил надання термінів і побудови означень понять українською мовою (ДСУУ 3966-2000) на сьогодні вже не виконує повною мірою покладених на нього функцій, остільки задля забезпечення успішного функціонування української мови на науковому рівні мають бути реалізовані комплексні заходи щодо систематизації наукових термінів, розроблення загального термінологічного стандарту та уніфікації значень термінів.

Задля забезпечення відповідного рівня коректності у перекладі на українську мову мають враховуватися такі вимоги, як: рівнозначні комунікативно-функціональні властивості вихідного і перекладеного тексту; максимальна аналогічність вихідного і перекладеного тексту у семантико-структурному відношенні; неприпустимість в перекладі семантико-структурних розбіжностей, навіть за наявності всіх «компенсаційних» відхилень між вихідним і перекладеним текстом.

1. Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області. URL: <http://anodonta.com.ua/study/5.html> (дата звернення: 5.11.2014)
2. Конституційний суд відкрив провадження щодо «мовного закону» від 13.02.2015// Інформаційне агентство УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/1044012-konstitutsiynyi-sud-vidkriv-provadjennya-schodo-movnogo-zakonu.html> (дата звернення: 13.04.2015)
3. Про Концепцію державної мовної політики. Указ Президента України від 15.02.2010 № 161/2010// База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161/2010> (дата звернення: 17.03.2011)
4. Пешперова И. Ю. Права национальных меньшинств и их защита в рамках Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук /Санкт-Петербургский государственный университет. СПб., 1998. 23с.
5. Доклад по языковым правам национальных меньшинств в регионе ОБСЕ (Гаага, 10 марта 1999 года). URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-213596.html?page=2> (дата звернення: 10.03.2015)
6. Схвалення урядом проекту Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України»// Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України/ Прес-служба Міністерства культури України. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish> (дата звернення: 8.04.2015)
7. Статут конгресу національних громад України / Портал конгресу національних громад України. URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr> (дата звернення: 10.04.2015)
8. Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств. Розпорядження Президента України від 21 вересня 2001 р. № 252/2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/252/2001-%D1%80%D0%BF> (дата звернення: 10.11.2016)
9. Мітряева С. І. Міжнаціональні аспекти консолідації українського суспільства (регіональна модель): монографія/ Ужгород: Вид-во Нац. ін.-ту стратегічних досліджень, Закарпатський філіал, 2001. 172 с.
10. Пилипенко Т. І. Співпраця національно-культурних товариств і держави: роль і місце ЗМІ // Міжнаціональні взаємини в Україні: питання інформаційного простору» / упоряд. С. Бугаїв. К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. С. 15-17.
11. Ільєсова Б. Роль ЗМІ у розвитку освіти кримськотатарською мовою // «Міжнаціональні взаємини в Україні: питання інформаційного простору»/

упоряд. С. Бугаїв. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. С. 46-47.

12. Международная организация по миграции// База даних МОМ. URL: <<http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-migration/facts--figures-1.html>>/.

(дата звернення: 12.04.2015)

13. Куропятник А. И. Иммиграция и национальное общество: Франция // Журнал социологии и социальной антропологии. 2005. Т. VIII. № 4. С. 137-165.

14. Латынина Ю. Мультикультурализм как разновидность социализма. URL: <http://ru.delfi.lt/opinions/comments/yulatynina-multikulturalizm-kak-raznovidnost-socializma>

(дата звернення: 14.03.2013)

15. Мамонова В.А. Мультикультурализм: разнообразие и множество // Интелрос. 2007. № 2. С. 29-38.

16. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / Сейла Бенхабиб. М.: Логос, 2003. 350 с.

17. Трещанин Д. «Мультикультурализм – это тупиковая стратегия». Европа пересматривает отношения с нацменьшинствами, Россия остаётся верна выбранному пути// Свободная пресса: ежедневное общественно-политическое интернет-издание. URL: <http://svpressa.ru/society/article/38872> (дата звернення: 01.11.2016)

18. Рагаускас Р. Парадокс мультикультурализма: толерантность по отношению к нетолерантным. URL: <http://ru.delfi.lt/opinions/comments/paradoks-multikulturalizma-tolerantnost-po-otnosheniyu-k-ne-tolerantnym> (дата звернення: 05.03.2013)

19. Тишков В.А. Теория и практика многокультурности / В. А. Тишков // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. Москва: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002. С. 331–350.

20. Малахов В. После мультикультурализма: Европа и ее иммигранты/ Публичные лекции «Полит.ру». URL: <http://polit.ru/article/2012/01/27/malakhov> (дата звернення: 14.04.2012).

21. Бубнов І.В., Халілова-Чуваєва Ю.О. Європейська політика мультикультуралізму і криза національної ідентичності: політичний аспект// Вісник ДонНУЕТ. Серія «Гуманітарні науки». 2013. № 2(58). С. 66–77.

22. Соціологія культури: навч. посіб./ за ред. О.М. Семашка, В.М. Пічі. Київ: «Каравела», Львів: «Новий світ-2000». 2002. 334 с.

23. Лой А.М. Проблема свідомості: історичність досвіду// Філософська і соціологічна думка. 1992. № 7. С. 3–11.

24. Астахова Е. Познавательная активность студентов: поиск форм оптимизации// Alma mater. 2000. № 11. С.29-32.

25. Вerezamska С.Ж. Исторична пам'ять як основа формування національної самосвідомості українського народу// Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук. Полтава, 1997. С.297-300.

26. Лісовий В. Поняття політичної культури і сучасний стан політичної культури в Україні // Розбудова держави. 1993. № 3. С.37-50.
27. Ребкало В. А. До нової парадигми політичної культури. // Політологічний вісник: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Політична думка в Україні: минуле і сучасність». – К.: НМКВО, 1993. 178 с.
28. Эррера Л.М. Новый подход в определении причин появления молодежных субструктур // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота, 2011. №5(11). Ч.2. С. 221-223.
29. Львовичкіна А. Основи екологічної психології. – Київ: МАУП, 2004. 117 с.
30. Слєпкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2007. С. 29-38.
31. Сергієнко І. Інформаційне суспільство в Україні: проблеми розвитку і функціонування// Газета «Дзеркало тижня. Україна». 15.07.2011. № 26.
32. Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні 2005 року: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2005. 20 с.
33. Алещенко О.М., Боднар Г.В. Знання – продуктивна сила інформаційного суспільства// Духовна культура як домінанта українського життєтворення/ Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Укр. центр культ. дослідж. К.: ДАКККіМ, 2005. С.190-194.
34. Дудатьєва В.М. Вплив гуманітарної складової на якість вищої освіти фахівців технічного профілю// Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг/ Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, ВСЕУ Університету «Україна». К. – Вінниця, 2007. № 48. Ч.1. С.69-71.
35. Скляр П.П., Уманська Т.О. «Гуманізація» та «гуманітаризація»: поняття, співвідношення та шляхи впровадження в освіту// Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. №1. URL: <http://novyn.kpi.ua/> (дата звернення: 13.05.2016)
36. Гуманітарна складова технічної освіти у ВНТУ: методичний довідник для студентів I-V курсів / під редакцією Т.Б. Буяльської. Вінниця: ВНТУ «Універсум-Вінниця», 2006. 123 с.
37. Пустовойт Н.М. Особливості комунікативних відносин майбутніх вчителів іноземної мови в процесі професійної підготовки. URL: http://visnyk.chnpri.edu.ua/?wpfb_dl=295 (дата звернення: 19.01.2016)
38. Закордонєць Н. Методологічні аспекти вивчення формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/npd/2011_3/zakordon.pdf. (дата звернення: 19.01.2016)
39. Пономаренко Л.А. Особливості сформованості комунікативної культури у студентів СНУ ім. В.Даля. URL: <http://snu.edu.ua/>

university_site_manager/tinymce/uploadfiles/onti/dal/14/028.pdf (дата звернення: 19.01.2016)

40. Шумейкіна А. Сучасний український сленг: конотативний аналіз// Дивослово, 2010. №7. С.31-34.

41. Кондратюк О. Молодіжний сленг як мовне явище// Незалежний культурологічний часопис «Ї»: електрон. вид. 2005. №38. URL: <http://www.ji.lviv.ua/index.htm> (дата звернення: 01.04.2016)

42. Гриценко Т.В. Українська мова та культура мовлення: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 534 с.

43. Інтерактивні технології на уроках української словесності/ укладач Раїса Оришин. Тернопіль: підручники і посібники, 2010. 160 с.

44. Мацько Л. Перспективи навчання: програмні засади// Дивослово, 2008. №7. С.4-9.

45. Омельчук С. Формування правописних умінь студентів-нефілологів// Дивослово, 2008. №6. С.25-27.

46. Соломко М.Т. Використання презентацій на лекційних заняттях// Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2012. вип. 5. С. 77-85.

47. Исак Л. Использование мультимедийных технологий в системе высшего образования: преимущества и недостатки // Технологічна освіта: досвід, перспективи, проблеми. 2010. №6. С. 105-118.

48. Корчевський Б.Б. Мультимедійні технології в навчанні. створення навчальних відеофільмів // Вісник вінницького політехнічного інституту. 2010. №3. С. 118-123.

49. Шахіна І.Ю. Використання мультимедіа-технологій у навчальному процесі. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sitimn/2010_23/vukorustanna_multimedia_tehnologii_v_navchalnomu.pdf (дата звернення: 13.01.2016)

50. Чередніченко Г.А. Ігровий підхід у навчанні англійської мови як засіб розвитку професійного та творчого потенціалу студентів. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1974/1/22.pdf> (дата звернення: 02.05.2016)

51. Єфімова О.М. Рольові ігри в методиці викладання англійської мови. URL: http://confesp.fl.kpi.ua/sites/default/files/stattya_15-22.04.13._iefimova.pdf (дата звертання: 07.03.2016)

52. Яковенко Т.В. Застосування педагогічних технологій для розвитку креативності майбутнього інженера-педагога. URL: https://www.kpi.kharkov.ua/archive/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0/Tipuss/2012_1/Yakov.pdf (дата звертання: 07.03.2016)

53. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови/ упоряд. М.С.Тимошик. К.: Наша культура і наука, 2004. 436с.

54. Українська термінологія і сучасність / відп. ред. Симоненко Л.О. К.: КНЕУ, 2003. вип.5. 324 с.
55. Проблеми української термінології СловоСвіт 2000. Львів: вид-во Державного університету «Львівська політехніка», 2000. № 402. 420 с.
56. Російсько-український словник: у 3 т./ відп. ред. І.К. Білодід. К.: Радянська школа, 1989. 334 с.
57. Російсько-український політехнічний словник/ уклад. В.С.Підлипенський, В.М. Петренко. Київ-Ірпінь: Перун, 2000. 512 с.
58. Великий тлумачний словник української мови/ уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
59. Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса: Астропринт, 2004. № 9. 228 с.
60. Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки/ упоряд. В.В. Ванін, В.А. Герасимчук. – К.: Либідь, 1994. 216 с.
61. Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки/ уклад. В.Я. Карачун та ін. К.: Рось, 1994. 361 с.
62. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос/ уклад. В.В.Гейченко та ін. – К.: Наук. думка, 1998. 892 с.
63. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: підручник. Львів: Світ, 1994. 216 с.
64. Циткина Ф.А. Терминология и перевод: (К основам сопоставит. терминоведения). Львов: Издательское объединение «Вища школа» (ЛГУ), 1988. 162 с.
65. Селігей П.О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми // Мовознавство, 2007. №3. С.48-60.
- Ребкало В. А. До нової парадигми політичної культури. // Політологічний вісник: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Політична думка в Україні: минуле і сучасність». – К.: НМКВО, 1993. 178 с.